

Олександра СПІНЧЕВСЬКА

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЮРИСДИКЦІЙНИЙ
ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
УДОСКОНАЛЕННЯ**

Монографія

Видавництво «КНТ»
Київ - 2022

УДК 342.562

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту законодавства
Верховної Ради України
(протокол № 5 від 28 липня 2022 року)*

Рецензенти:

*Ірина Куян – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
Наталя Шантала – доктор юридичних наук, доцент
Анатолій Шевченко – доктор юридичних наук, професор*

Спінчевська О.М. Конституційний юрисдикційний процес в Україні: сучасний стан та перспективи удосконалення: монографія. – Київ: КНТ, 2022. – 246 с.

У монографії обґрунтовано теорію та практику сучасного стану та перспектив удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні, зокрема його доктрини та методології дослідження, правової регламентації, поняття, особливостей, принципів, стадій, суб'єктів, проблем реалізації, ефективності як засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також розроблено на цій основі положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції, спрямовані на його оптимізацію, зокрема шляхом внесення низки змін до національного законодавства з питань юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України.

Видання розраховане на державних службовців, працівників органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування, науковців та студентів юридичних факультетів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться даною проблематикою.

ISBN 978-966-373-952-6

© Спінчевська О.М., 2022

© ТОВ «КНТ», 2022

ANNOTATION

O. Spinchevska. Constitutional jurisdictional process in Ukraine: current state and prospects for improvement. Monograph. Kyiv, 2022. 246 pgs.

The publication is intended for public servants, employees of legislative, executive and judicial authorities, local self-government bodies, scientists and students of law faculties of higher educational establishments, as well as for all, who are interested in this issue.

The monograph substantiates the theory and practice of the current state and prospects for improvement of the constitutional jurisdictional process in Ukraine, including its doctrine and research methodology, legal regulation, concepts, features, principles, stages, subjects, problems of implementation, effectiveness as a means of protecting constitutional human and citizen's rights and freedoms, as well as develops on this basis provisions, summaries, conclusions, recommendations and proposals aimed at its optimization, in particular by introducing a number of changes to the national legislation on the jurisdictional activities of the Constitutional Court of Ukraine.

The analysis of doctrinal sources, which describe this problem, gave grounds to divide them into two groups: 1) those devoted to the activities of the Constitutional Court of Ukraine as a body of constitutional jurisdiction, containing doctrinal approaches to certain procedural aspects, mainly considering constitutional jurisdiction as a component of constitutionalism; 2) those devoted directly to the constitutional jurisdictional process, considering it as one of the types of jurisdictional process, as a component of legal or constitutional processes. It is substantiated that certain doctrinal aspects of the constitutional jurisdictional process are reflected in the practice of the Constitutional Court of Ukraine, in particular in the legal positions set out in its decisions, conclusions and rulings, as well as in some opinions of judges of the Constitutional Court of Ukraine.

It is proved that the concept of «constitutional jurisdictional process» was practically not used in doctrinal sources both before and after 2016, although they contain a description of the main essential characteristics of the procedural activities of the Constitutional Court of Ukraine. The authors used such concepts as «constitutional jurisdiction», «constitutional justice»,

«constitutional control», «constitutional proceedings» and others to refer to these activities.

It is established that the methodology of scientific research of the constitutional jurisdictional process is a set of principles, approaches and methods that provide evidence-based and true knowledge about its current state and prospects for improvement. Conducting a scientific research of the constitutional jurisdiction process required a comprehensive approach, which was ensured by the use of classical traditional and innovative methods, as well as the implementation of general scientific, special scientific and legal methods.

The legal regulation of the constitutional jurisdictional process, which is currently carried out by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» of July 13, 2017, № 2136–VIII and the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Ukraine, adopted at a special plenary session of the Constitutional Court of Ukraine by the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine of February 22, 2018, № 1-ps/2018 (as amended by the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine of September 11, 2018, № 4-ps/2018) was analysed. The legal positions of the Constitutional Court of Ukraine can also be considered as a source of legal regulation of the constitutional jurisdictional process, which, as a specific source of law, along with the above acts, affect the procedure for exercising jurisdictional powers of the Constitutional Court of Ukraine. It was also noted that the draft Law on Constitutional Procedure (on constitutional proceedings) (Reg. № 4533 of December 21, 2020) plans to regulate certain procedural aspects of the Constitutional Court of Ukraine's activities in more detail. It is emphasized that the analysis of international experience allows to argue about slightly different approaches to the choice of the model of legal regulation of the constitutional jurisdictional process. At the same time, it was stated that the current model of legal regulation in Ukraine (Constitution, Law, Rules of Procedure) meets international standards.

The multifaceted legal nature of the constitutional jurisdictional process is substantiated. Thus, first of all, it is a kind of jurisdictional process as one of the forms of legal process, as well as an element of the constitutional process as a component of the legal process. In a broad sense, the constitutional jurisdictional process is considered as a set of

consistent and logically interrelated stages, based on the relevant principles of the Constitution, laws and other regulations of Ukraine and aimed at ensuring the supremacy of the Constitution of Ukraine, within which procedural relations between body of constitutional jurisdiction and other authorized subjects arise, terminate and change; and in the narrow sense it is considered as a procedural order for consideration and decision of cases by the body of constitutional jurisdiction within its competence, namely constitutional proceedings. A broad understanding of the constitutional jurisdictional process is fundamental, most important, as it reflects its main formal, essential and substantive features. Its principles, stages and subjects are recognized as the main components of the constitutional jurisdictional process.

It is stated that the specifics of the constitutional jurisdictional process in Ukraine in relation to other sectoral types of jurisdictional processes (criminal, civil, economic, administrative) are insufficiently studied. The characteristic features that distinguish the constitutional jurisdictional process from other jurisdictional processes are highlighted.

It was found that the principles of the constitutional jurisdictional process are the most general, conscious-volitional, normative-regulatory or doctrinaire, basic rules of conduct of the subjects of the constitutional jurisdictional process, demonstrating its essence, content and social purpose. It is expedient to distinguish the principles of the constitutional jurisdictional process into normative and doctrinal ones. The normative principles are the following: a) the rule of law; b) independence; c) collegiality; d) publicity; e) openness; f) full and comprehensive consideration of cases; g) reasonableness; h) binding decisions and conclusions; i) friendly attitude to international law. The doctrinal principles of the constitutional jurisdictional process include all the principles that could be the basis of the procedural activities of the Constitutional Court of Ukraine, which are not enshrined in law, but reasonably highlighted in doctrinal sources, including the principles of competitiveness, dispositiveness, proportionality, equality of arms before the law and the court, consistency. The latter can become the basis for the further formation of the official constitutional doctrine.

The stages of the constitutional jurisdictional process are singled out and characterized, their correlation with the stages of the constitutional proceedings is demonstrated. The stage of the

constitutional jurisdictional process defines separate procedural legal relations, which have independent significance for the applying of the relevant subjects to the Constitutional Court of Ukraine, opening, considering, resolving the case on the said appeal, making a decision or providing an conclusion, publishing and enforcing it.

It is defined that each stage of the constitutional jurisdictional process includes certain phases. The stages and phases of the constitutional jurisdictional process can be divided into three blocks: pre-trial, judicial (basic and optional) and extra-judicial (basic and optional). Based on the above, it was found that the complex structure of the constitutional jurisdictional process consists of the following stages and phases: 1. Pre-trial: a) submission of constitutional petitions, constitutional appeals and constitutional complaints; b) preparation of case materials by the judge-rapporteur for consideration by the panel. 2. Judicial: 2.1. Basic: a) resolving the issue of opening (or refusing to open) constitutional proceedings; b) preparation of case materials by the judge-rapporteur; c) consideration of the case at the plenary session of the Senate or the Grand Chamber; d) making a decision, providing an conclusion; 2.2. Optional: a) withdrawal (recusal) of a judge; b) refusal to initiate constitutional proceedings in the case; c) closing the constitutional proceedings in the case; d) unification or separation of constitutional proceedings; e) issuance of a security order; f) official promulgation of acts; g) preparation of a separate opinion on the act by the judge; g) elimination of errors in the text of the act; h) explanation of the procedure for execution of the decision, conclusion of the Constitutional Court of Ukraine. 3. Extra-judicial: 3.1. Basic: a) official publication of acts on the official website; b) publication of acts in the Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine and other official printed publications; c) monitoring the state of implementation of decisions and compliance with conclusions. 3.2. Optional: a) ensuring control over the implementation of the decision, compliance with the conclusion of the relevant state bodies; b) a request from the relevant authorities for written confirmation of the execution of the decision, compliance with the conclusion; c) prosecution in accordance with the law for non-execution of the decisions and non-compliance with the conclusions of the Constitutional Court of Ukraine.

It is established that the subjects of the constitutional

jurisdictional process in a broad sense are: 1) the Constitutional Court of Ukraine, which operates at the Grand Chamber, Senates and Boards, as well as its bodies and officials performing auxiliary functions; 2) subjects of appeal to the Constitutional Court of Ukraine and authorities or officials who have adopted or signed legal acts, the constitutionality of which is challenged, as well as their representatives; 3) subjects that promote objective, full and comprehensive consideration of the case and subjects that submit to the Senate or the Grand Chamber written substantiated legal opinions (*amicus curiae*) on issues submitted to the Constitutional Court of Ukraine. The subjects of the constitutional jurisdictional process operate at different stages and have different procedural status, which may change depending on the stage.

It is concluded that as a result of the constitutional reform of justice in 2016, the jurisdictional powers of the Constitutional Court of Ukraine were changed and it has already developed some practice regarding their implementation. The main problems that arise in the exercise of jurisdictional powers by the Constitutional Court of Ukraine are described. It is established that the solution of these problems, depending on their nature, is possible by amending the regulations governing the procedural activities of the Constitutional Court of Ukraine, raising legal awareness of the subjects of appeal to the Constitutional Court of Ukraine and other ways and means indicated and justified in monograph.

It is proved that the constitutional jurisdictional process is a remedy of protecting the constitutional rights and freedoms of man and citizen. The direct remedy of such protection is the consideration of constitutional complaints by the Constitutional Court of Ukraine, and the indirect remedy is the consideration of constitutional petitions and constitutional appeals. The effectiveness of this remedy depends, in particular, on the perfection of regulations of the constitutional jurisdictional process, and the main problems are the implementation of decisions of the Constitutional Court of Ukraine by the Verkhovna Rada of Ukraine and the possibility of restoring violated rights of persons after the Constitutional Court of Ukraine decided in their favour.

The practical proposals and recommendations aimed at improving the constitutional jurisdictional process are substantiated and formulated. in particular: a) consolidation of the draft Law on Constitutional Procedure (on constitutional

proceedings) (Reg. № 4533 of December 21, 2020) and the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» of July 13, 2017, № 2136–VIII for the existence of a unified systematized act, which would contain the rules of material and procedural law in certain sections; b) amendments to Art. 2, 37, 61, 67, 68, 69 of the Law of Ukraine «On the Constitutional Court of Ukraine» of July 13, 2017, № 2136–VIII concerning: normative consolidation of the principle of consistency of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine as a basis for formation of the official constitutional doctrine; ensuring the possibility for the Senate to review the decision of the board to refuse to open constitutional proceedings in a case on a constitutional complaint by analogy with the relevant procedure in cases on a constitutional petition or constitutional appeal; remedy the situation when, depending on the form of appeal to the Constitutional Court of Ukraine, different bodies (Grand Chamber or Senate), acting in different quantitative composition, may make final decisions on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the law of Ukraine, that have similar force and consequences; improvement of the procedural institute of the special adviser of the Constitutional Court of Ukraine as a subject of the constitutional jurisdictional process; c) granting the Constitutional Court of Ukraine the right to apply for advisory opinions to the European Court of Human Rights; d) application of constitutional liability for non-execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine; e) the need for a comprehensive legislative settlement of the issue of validity of acts of the Constitutional Court of Ukraine and the possibility of restoring the violated rights of persons in the courts of Ukraine after the Constitutional Court of Ukraine decided in their favour; f) the need to regulate the procedure for compensation for material and moral damage caused to natural or legal persons by acts and actions deemed unconstitutional by a special law.

Key words: constitutional jurisdictional process, constitutional trial process, constitutional jurisdiction, constitutional justice, constitutional control, constitutional proceedings, Constitutional Court of Ukraine.

CONTENT

INTRODUCTION	11
CHAPTER 1. DOCTRINAL RESEARCHES AND LEGAL ESTABLISHMENT OF THE CONSTITUTIONAL JURISDICTIONAL PROCESS	20
1.1. Doctrinal sources and methodology of research of the constitutional jurisdictional process	20
1.2. The legal regulation of the constitutional jurisdictional process	40
Conclusions to chapter 1	63
CHAPTER 2. CONCEPT, FEATURES AND MAIN COMPONENTS OF THE CONSTITUTIONAL JURISDICTIONAL PROCESS	67
2.1. The concept and features of the constitutional jurisdictional process	67
2.2. The principles of the constitutional jurisdictional process	82
2.3. The stages of the constitutional jurisdictional process	100
2.4. The subjects of the constitutional jurisdictional process	134
Conclusions to chapter 2	154
CHAPTER 3. PROSPECTS FOR IMPROVEMENT OF THE CONSTITUTIONAL JURISDICTIONAL PROCESS IN UKRAINE	162
3.1. Problems of exercising of jurisdictional powers by the Constitutional Court of Ukraine	162
3.2. The constitutional jurisdictional process as a remedy of protecting the constitutional rights and freedoms of man and citizen	180
Conclusions to chapter 3	200
CONCLUSIONS	205
REFERENCES	219

ЗМІСТ

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	20
1.1. Доктринальні джерела та методологія дослід- ження конституційного юрисдикційного процесу.....	20
1.2. Правова регламентація конституційного юрисдикційного процесу	40
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	67
2.1. Поняття та особливості конституційного юрисдикційного процесу	67
2.2. Принципи конституційного юрисдикційного процесу.....	82
2.3. Стадії конституційного юрисдикційного процесу.....	100
2.4. Суб'єкти конституційного юрисдикційного процесу.....	134
Висновки до розділу 2.....	154
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ	162
3.1. Проблеми реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України.....	162
3.2. Конституційний юрисдикційний процес як засіб захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина	180
Висновки до розділу 3.....	200
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми дослідження зумовлюється тим, що ефективна реалізація стратегічного курсу Української держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору в сучасних умовах, беззаперечно, передбачає повноцінне втілення фундаментального принципу верховенства права (правовладдя).

У свою чергу, панування принципу верховенства права (правовладдя) в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави досягається, у тому числі, і через належне, повномасштабне функціонування Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції, що реалізує свої юрисдикційні повноваження у процесуальній формі, втілюючись у конституційному юрисдикційному процесі.

З огляду на наведене, комплексне та системне з'ясування сучасного стану вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу, встановлення його проблемних аспектів та відповідно, на цій основі, визначення напрямів удосконалення на сьогочасному етапі розбудови України як суверенної і незалежної, європейської та демократичної, соціальної та правової держави є вкрай вагомим завданням, важливість якого значно посилюється в нинішніх умовах військової агресії російської федерації проти України. Адже недосконалість національного конституційного юрисдикційного процесу до певної міри може стати перепорою динамічному поступу нашої країни до Європейського Союзу та якнайшвидшому відновленню її територіальної цілісності після Перемоги над агресором.

Обрана тема є особливо актуальною у світлі проведеної у 2016 р. конституційної судової реформи, зокрема реформи конституційного правосуддя, яка знайшла відображення у положеннях законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401–VIII та «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII. Водночас актуалізація обраної теми посилюється і проектом Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр.

№ 4533 від 21 грудня 2020 р.), що наразі перебуває на розгляді Верховної Ради України.

Однак, варто наголосити, що питання конституційного юрисдикційного процесу є недостатньо дослідженим у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці. Адже нині можна зустріти лише окремі праці, що фрагментарно розкривають певні особливості даного виду процесу. Проте комплексних, системних, узагальнюючих досліджень, які б висвітлювали всі, або принаймні більшість аспектів цієї проблеми, досі не існує. Разом з тим слід визнати, що окремі аспекти зазначеної проблеми знаходили своє доктринальне опрацювання у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних правознавців. Різні аспекти функціонування Конституційного Суду України, здійснення конституційного судочинства і контролю в Україні, зарубіжних країнах висвітлено у працях О. Бикова, О. Водянікова, В. Гергелійника, М. Гультая, Н. Камінської, М. Козюбри, М. Костицького, А. Крусян, І. Куян, О. Мироненка, М. Савенка, М. Савчина, В. Скоморохи, І. Сліденка, А. Стрижака, П. Ткачука, В. Федоренка, Т. Цимбалістого, Н. Шаптали, С. Шевчука, Ю. Шемшученка й ін., які створили передумови для вивчення сучасного стану та перспектив еволюції конституційного юрисдикційного процесу. Вивченню його правової природи в системі юридичного процесу присвятили свої наукові праці А. Валієва, В. Горшеньов, Д. Єфременко, М. Максютін, Х. Приходько та ін.

Актуальність обраної теми також наочно проглядається, якщо врахувати, що для більш інтенсивного становлення України як правової держави саме в аспекті удосконалення конституційного юрисдикційного процесу, доцільно було б запозичити позитивний досвід інших країн. Враховуючи це, у монографії здійснено аналіз окремих особливостей конституційного юрисдикційного процесу зарубіжних країн з метою прогнозування перспектив його розвитку в Україні та формулювання практичних пропозицій, які можуть бути використані в подальшому для забезпечення ефективності його реформування.

Саме враховуючи викладене і можна стверджувати, що актуальність обраної теми дослідження пояснюється необхідністю вивчення сучасного стану вітчизняної теорії конституційного юрисдикційного процесу, здійснення

порівняльно-правового аналізу досвіду зарубіжних країн з даного приводу та розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні.

Метою дослідження є формування комплексної теорії конституційного юрисдикційного процесу, обґрунтування визначень, висновків та пропозицій, спрямованих на його удосконалення. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- з'ясувати стан наукових досліджень конституційного юрисдикційного процесу як специфічного різновиду юридичного судового процесу;

- виявити та використати найбільш оптимальну методологію дослідження конституційного юрисдикційного процесу;

- проаналізувати правову регламентацію конституційного юрисдикційного процесу в Україні та зарубіжних країнах, акцентувати увагу на найбільш досконалий;

- вивчити існуючі підходи до визначення поняття конституційного юрисдикційного процесу та запропонувати власний підхід до його визначення та ознак;

- виокремити основні та найбільш характерні принципи конституційного юрисдикційного процесу;

- запропонувати власне розуміння та класифікацію стадій конституційного юрисдикційного процесу;

- визначити коло та охарактеризувати правовий статус суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу;

- визначити проблеми реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України;

- розглянути конституційний юрисдикційний процес як засіб захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Об'єктом дослідження є конституційно-правові відносини, що виникають між суб'єктами конституційного юрисдикційного процесу як специфічного різновиду юридичного судового процесу.

Предметом дослідження є сучасний стан та перспективи удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні.

Методи дослідження. Особливість методології, що застосовується, обумовлюється основними завданнями

всєбїчного вивчення сучасного стану та перспектив удосконалення конституційного юрисдикційного процесу. Саме тому рїзноманїтнїсть пїдходїв, способїв ї засобїв пїзнання конституційного юрисдикційного процесу є неабїдною умовою успїшного аналізу цього явища. Проведення наукового дослїдження конституційного юрисдикційного процесу потребувало комплексного пїдходу, який забезпечується, по-перше, застосуванням методїв як класичної традиційної, так ї їнноваційної методологїї ї, по-друге, реалїзацією загальнонаукових, спецїально-наукових та власне-юридичних методїв. Зокрема, їз системи: 1) загальнонаукових: дїалектичного, метафїзичного, системного, їсторичного, аксіологїчного, дїяльнїсного, герменевтичного, формально-логїчних (аналїзу та синтезу, їндукцїї та дедукцїї, абстрагування, узагальнення, визначення понять та їх класифїкацїї ї т. д.); 2) спецїально-наукових: соцїологїчного, модельного, прогностичного; 3) власне-юридичних: їсторико-правового, формально-юридичного, порївняльно-правового.

Так, їсторико-правовий метод застосовано при дослїдженнї окремих аспектів становлення ї розвитку конституційного юрисдикційного процесу в Українї (пїдроздїли 1.1., 1.2., 2.1., 2.3.). Дїалектичний метод як унїверсальний метод наукового пїзнання правових явищ об'єктивної дїйсностї ї пов'язаних з ними процесїв допомїг здїйснити комплексне дослїдження основних аспектів сучасного стану та перспектив удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Українї у їх взаємозв'язку, єдностї та розвитку, зробивши вїдповїднї об'єктивнї висновки (усї структурнї частини дослїдження). Формально-логїчний та системний методи допомогли у системному зв'язку, комплексно дослїдити основнї складовї конституційного юрисдикційного процесу ї на цїй основї встановити вїдповїднї проблемнї питання та запропонувати конкретнї шляхи їх розв'язання (пїдроздїли 2.2., 2.3., 2.4., 3.1., 3.2.). Методи аналізу та синтезу, абстрагування та узагальнення допомогли на основї рїзних наукових позицїй визначити мїсце конституційного юрисдикційного процесу в системї юридичного процесу, дослїдити його характернї ознаки, проаналїзувати юридичнї позицїї Конституційного Суду України, а також запропонувати авторськї визначення деяких понять (пїдроздїли 1.2., 2.1., 2.2.,

2.3.). Порівняльно-правовий метод надав змогу здійснити порівняльний аналіз різних наукових бачень щодо одних і тих самих проблемних питань, що досліджувалися, на основі чого сформулювати власні висновки та пропозиції. Крім того, цей метод використовувався при дослідженні зарубіжного досвіду окремих процедурних моментів конституційного юрисдикційного процесу (підрозділи 1.2., 3.1., 3.2.). Формально-юридичний метод допоміг обґрунтувати доцільність вдосконалення національного законодавства у сфері конституційного юрисдикційного процесу (підрозділи 1.2., 2.2., 2.3., 2.4., 3.1., 3.2.).

Дане видання є одним з перших комплексних досліджень правової природи та сутності конституційного юрисдикційного процесу. У межах проведеного дослідження сформульовано низку положень, узагальнень, висновків, пропозицій та рекомендацій, зокрема:

- запропоновано дефініцію вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу в широкому та вузькому розумінні, а саме: у широкому розумінні – це побудований на відповідних принципах комплекс регламентованих Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України послідовних та логічно взаємопов'язаних стадій, спрямованих на забезпечення верховенства Конституції України, в межах яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами; у вузькому – це процесуальний порядок розгляду та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції, тобто конституційне провадження;

- обґрунтовано твердження щодо того, що специфічним джерелом правового регулювання діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу є викладені в його окремих актах юридичні позиції, які являють собою самодостатні, обов'язкові до виконання, остаточні та обґрунтовані положення, спрямовані на уточнення, розвиток та удосконалення нормативної регламентації зазначеного процесу, забезпечення верховенства права та Основного Закону України;

- встановлено, що принципи конституційного юрисдикційного процесу – це найбільш загальні, свідомо-

вольові, нормативно-регулятивні або доктринально обґрунтовані, основні правила поведінки суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, що демонструють його сутність, зміст та соціальне призначення; вони поділяються на нормативно закріплені та доктринальні; до нормативно закріплених належать: верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ органом конституційної юрисдикції, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків, їх доцільно доповнити доктринальним принципом послідовності в аспекті формулювання Конституційним Судом України своїх юридичних позицій;

- продемонстровано, що стадіями конституційного юрисдикційного процесу, під якими розуміються відокремлені процесуальні правовідносини, що мають самостійне значення для внесення відповідними суб'єктами звернення до Конституційного Суду України, відкриття, розгляду, вирішення Конституційним Судом України справи за вказаним зверненням, ухвалення ним рішення чи надання висновку, його оприлюднення та виконання, є: 1) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України; 2) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження; 3) вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 4) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 5) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 6) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України; 7) офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України; 8) виконання та контроль за виконанням рішень та додержанням висновків Конституційного Суду України. При цьому стадіями конституційного провадження є стадії 3 – 6 із даного переліку, а комплексну структуру конституційного юрисдикційного процесу складають досудові, судові (основні та факультативні) і позасудові (основні та факультативні) стадії та етапи;

- окреслено коло суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу виходячи з його широкого розуміння, до яких віднесено: Конституційний Суд України, який діє у формі Великої палати, сенатів та колегій, а також його органів і посадових осіб, які здійснюють допоміжні функції у такому процесі; суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, органів або посадових осіб, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується, та їх представників; суб'єктів, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України;

- удосконалено підходи до вибору оптимальної моделі нормативного регулювання конституційного юрисдикційного процесу шляхом обґрунтування доцільності об'єднання проекту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) і Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII з метою існування єдиного систематизованого акта, який би містив у окремих розділах норми матеріального та процесуального права;

- удосконалено розуміння конституційного юрисдикційного процесу як безпосереднього та опосередкованого засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також визначено основні проблемні моменти, які негативним чином впливають на ефективність даного засобу;

- розкрито сутність принципу верховенства права як ключового принципу конституційного юрисдикційного процесу і України як правової держави в цілому, відповідно до якого конституційний юрисдикційний процес за умови його спрямованості на забезпечення правовладдя є безумовною юридичною процесуальною гарантією протидії будь-яким авторитарним або тоталітарним проявам, пов'язаними із зазіханням на засади конституційного ладу України, в т. ч. людину, її права і свободи як найвищу соціальну цінність;

- зроблено висновки про незавершеність такої стадії конституційного юрисдикційного процесу, як виконання рішення органу конституційної юрисдикції, зокрема ухваленого за результатами розгляду конституційної скарги, та відсутність фактичної можливості відновлення порушених прав людини і громадянина після ухвалення Конституційним

Судом України рішення на їх користь, що обумовлює необхідність розробки та внесення комплексних змін до Конституції України та чинного законодавства стосовно дії актів Конституційного Суду України у часі та можливості відновлення за таких обставин порушених прав осіб у судах системи судоустрою України;

- запропоновано зміни до ст. ст. 2, 37, 61, 67, 68, 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII стосовно: нормативного закріплення принципу послідовності юридичних позицій Конституційного Суду України як основи для формування офіційної конституційної доктрини; забезпечення можливості перегляду сенатом ухвали колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою за аналогією із відповідною процедурою у справах за конституційним поданням чи конституційним зверненням; виправлення ситуації, коли з питань відповідності Конституції України (конституційності) закону України в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата чи сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалювати остаточні рішення, які фактично мають однакову юридичну силу та наслідки; удосконалення процесуального інституту спеціального радника Конституційного Суду України як суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу.

Практична значущість отриманих результатів полягає у тому, що результати дослідження, відображені в монографії, використовуються та можуть бути використані:

– у законодавчій діяльності – як теоретико-методологічне підґрунтя для вдосконалення чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, шляхом внесення змін і доповнень до нього, розробки проєктів нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення конституційного юрисдикційного процесу;

– у діяльності Конституційного Суду України – як основа для вдосконалення певних процесуально-процедурних моментів, врегульованих Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018 (зі змінами,

внесеними згідно з Постановою Конституційного Суду України від 11 вересня 2018 р. № 4-пс/2018), а також як теоретичне джерело під час підготовки фахівцями відповідних структурних підрозділів Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України попередніх та науково-експертних висновків з питань конституційного провадження;

– в освітньому процесі – для підготовки навчально-методичних матеріалів та викладання таких навчальних дисциплін, як «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Конституційне процесуальне право», «Конституційна реформа в Україні» і т. д.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

1.1. Доктринальні джерела та методологія дослідження конституційного юрисдикційного процесу

Конституційний юрисдикційний процес в Україні знаходить своє вираження у процесуальній діяльності Конституційного Суду України щодо реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень. Особливо важливим уявляється наукове дослідження даного явища на сучасному етапі функціонування Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції, який є ключовим суб'єктом конституційного юрисдикційного процесу. Так, унаслідок конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] зазнали змін місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади, зміст та обсяг його юрисдикційних повноважень, та, відповідно, процес їх реалізації. Наведене потребує глибокого теоретичного осмислення [1, с. 7-8], у результаті якого можуть бути сформульовані конкретні практичні пропозиції щодо вдосконалення окремих аспектів конституційного юрисдикційного процесу.

Аналіз існуючих доктринальних джерел за темою дослідження дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день наявні поодинокі наукові дослідження, присвячені безпосередньо конституційному юрисдикційному процесу. Зазначене явище здебільшого розглядається у них як елемент юридичного процесу, конституційного процесу, один із різновидів юрисдикційного процесу. Серед таких досліджень можна виокремити праці А. Валієвої, В. Горшеньова, Д. Єфременко, М. Максютіна, Х. Приходько та ін.

Так, праця колективу авторів (В. Крупін, Ю. Мельников, І. Погребний та ін.) на чолі із В. Горшеньовим, присвячена дослідженню теорії юридичного процесу [37], містить результати наукового пошуку узагальненої характеристики правових форм діяльності органів держави: правотворчості, правозастосування, установчої і контрольної діяльності. Основну увагу в ній приділено розкриттю змісту теорії юридичного процесу як комплексної системи: її генетичним і логічним витокам; конституційним принципам

співвідношення традиційних і нетрадиційних юридичних процесів; природі, змісту і структурі процесуальних проваджень, стадій і режимів; системі процесуального права; змісту, структурі і особливостям норм процесуального права.

Теоретичне дослідження доктринальних та прикладних аспектів конституційного процесу здійснено Х. Приходько. У своїй монографії [121] авторка висвітлює концептуальні та правові основи конституційного процесу як самостійного виду юридичного процесу в Україні. Нею проаналізовано функції конституційного процесу та окреслено його роль і місце в національній правовій системі, а також міжнародно-правові стандарти. Х. Приходько дослідила статутарні та динамічні аспекти конституційного процесу у їх системному зв'язку, розробила його класифікацію та охарактеризувала основні види, а також проаналізувала проблемні питання інституціоналізації конституційного юрисдикційного процесу.

М. Максютін у своїй праці [88] дослідив юрисдикційний процес через призму теорії і практики правозастосовної діяльності, узагальнив характеристику визначених елементів процесуальної форми у сфері реалізації норм конституційного та інших галузей права, розкрив значення і обґрунтував необхідність процесуальної регламентації правозастосування у сфері реалізації і охорони прав і обов'язків громадян.

Значна кількість наукових праць присвячена історичним та матеріальним аспектам функціонування інституту конституційної юрисдикції в Україні. Їх вивчення є важливим для розуміння природи Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції та здійснюваної ним діяльності, що значною мірою обумовлює змістовне наповнення поняття «конституційний юрисдикційний процес». Вказані аспекти знайшли своє відображення у працях В. Бринцева, В. Гергелійника, М. Гультая, Н. Камінської, А. Колодія, М. Костицького, І. Куян, А. Крусян, О. Мироненка, А. Портнова, М. Савчина, А. Селіванова, В. Скоморохи, І. Сліденка, А. Стрижака, М. Тесленко, Т. Цимбалістого, Н. Шаптали, С. Шевчука та ін.

Так, А. Колодій зазначає, що для повноцінного аналізу взаємного впливу конституційної юстиції і правової доктрини в умовах демократичного поступу необхідно, насамперед, з'ясувати розуміння конституційної юстиції, визначення правової доктрини та можливі аспекти їх взаємного впливу

в умовах демократичного поступу [61, с. 62]. Виходячи з енциклопедичних джерел, конституційна юстиція (від лат. *justitia* – справедливість, правосуддя) – поняття, яке іноді живається для позначення судів спеціальної (конституційної) юрисдикції або судів загальної юрисдикції та їхніх функцій щодо вирішення питання відповідності різних нормативно-правових актів або тільки законодавчих актів конституції [226, с. 275-276; 122]. Доктрина права – сукупність (система) наукових знань про певне правове явище. За відповідних умов доктрина права може бути розвинута у правову теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення. Співвідношення між доктриною правовою і правовою теорією є до певної міри відносним. За умови, що доктрина права охоплює широкі принципи важливих методологічних питань, вона може започаткувати розвиток відповідної теорії права. Але здебільшого доктрина права входить до теорії права як її складовий елемент [225, с. 275].

Враховуючи наведені визначення конституційної юстиції і правової доктрини та акцентуючи на їх можливих аспектах взаємного впливу в умовах демократичного поступу, А. Колодій стверджує, що права доктрина конституційної юстиції являє собою сукупність міжнародних наукових знань про її генезу, визначення, ознаки, принципи, елементи, сутність, соціальне призначення, функціонування, співвідношення і взаємодію з державою тощо. Ця доктрина вже давно стала правовою теорією, оскільки не тільки акумулює у собі зазначені складові, а й має власну методологію їх пізнання, розуміння та розвитку [61, с. 63].

Саме тому у монографії проаналізовано доктринальні джерела, присвячені окремим аспектам діяльності Конституційного Суду України, зокрема процесуальної як прояву конституційного юрисдикційного процесу. Серед доктринальних джерел, присвячених конституційному юрисдикційному процесу, було розглянуто підручники з конституційного права України [67; 110; 213], конституційного процесуального права України [85; 168], конституційної юстиції [210] та конституційної юрисдикції в Україні [66; 186]. Зазначені підручники та навчальні посібники містять теоретичні матеріали щодо окремих аспектів процесуальної діяльності Конституційного Суду України, проте відомості безпосередньо щодо конституційного юрисдикційного

процесу у них відсутні.

Також було здійснено аналіз монографічних джерел, дотичних до тематики дослідження. Фундаментальне дослідження історії становлення конституційної юрисдикції було проведено О. Мироненком. Ним, зокрема, було проаналізовано внесок вітчизняних правознавців у еволюцію ідей судової конституційної юстиції, у процес започаткування ними європейської моделі конституційної юрисдикції, її концептуальних засад, доктринальні і прикладні передумови створення першого в Україні конституційного суду, його організацію, повноваження, порядок діяльності. Автором також було досліджено практику конституційного судочинства, проблемні моменти у діяльності Конституційного Суду України у ході реалізації ним своїх повноважень та запропоновано шляхи їх розв'язання і підвищення ефективності вітчизняного конституційного правосуддя [91].

Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України, а також нормативно-правового врегулювання статусу, організації і діяльності Конституційного Суду України та пошук шляхів їх розв'язання стали предметом дисертаційного дослідження, здійсненого В. Гергелійником. Ним, зокрема, було проаналізовано актуальні на час здійснення дослідження повноваження Конституційного Суду України та основні шляхи їх вдосконалення, основи провадження справ у Конституційному Суді України, юридичну природу і дію його актів [32].

М. Савчин, розглядаючи Конституційний Суд України як гаранта конституційного ладу, досліджував систему організаційних та процесуальних засобів забезпечення конституційного ладу єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні [160].

Теоретичні питання доктринального праворозуміння конституційного правосуддя та його функціональну природу у забезпеченні конституційного порядку в державі розглянуто у спільній праці А. Селіванова та А. Стрижака. Авторами з урахуванням практики діяльності Конституційного Суду України досліджено проблеми, пов'язані із застосуваннями принципу верховенства права в процесі розгляду конституційних подань і звернень встановленими суб'єктами, а також проаналізовано функціональну природу

конституційного правосуддя у забезпечення конституційного порядку в державі [162].

Діяльність Конституційного Суду України в аспекті сучасного конституціоналізму розглянуто В. Шаповалом у однойменній монографії [215].

В. Бринцев, досліджуючи доктрину і практику формування судового конституціоналізму в Україні, одним із ключових його суб'єктів вважає Конституційний Суд України і розглядає конституційне судочинство через призму даної категорії. Ним, зокрема, досліджено вплив практики Конституційного Суду України та органів конституційного судочинства інших держав на процеси нормотворення та розкрито проблемні питання, пов'язані з подоланням правових колізій та прогалін в праві [16].

Проблеми теорії, методології і практики конституційної юрисдикції в Україні знайшли своє відображення у праці В. Скоморохи [165]. Автором, зокрема, було окреслено проблеми понятійного апарату в дослідженні питань теорії і практики конституційної юрисдикції, особливості реалізації повноважень Конституційного Суду України, конституційного провадження як організаційно-правової форми його діяльності, та запропоновано шляхи підвищення ефективності виконання рішень Конституційного Суду України.

А. Портнов, досліджуючи теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні, узагальнив сучасні підходи до теоретичного осмислення конституційного судочинства та із застосуванням методологічних основ процесуального права розкрив структуру, зміст і стадії реалізації Конституційним Судом України конституційної юрисдикції, охарактеризував конституційне судочинство як судовий конституційний процес, та визначив місце останнього у структурі юридичного процесу. Він зауважив, зокрема, що конституційна юрисдикція є процесом, який безпосередньо визначає особливості та процесуальний порядок реалізації конституційного судочинства. Її зміст впливає на законодавче визначення підстав здійснення конституційного судочинства та відповідні процесуальні форми, призначені гарантувати права людини у судовому процесі, полегшити встановлення істини по кожній справі, що розглядається, а також реалізацію соціального призначення органів які здійснюють конституційне судочинство, у системі

органів конституційної юрисдикції, а саме – забезпечення верховенства права у конституційних правових конфліктах (спорах). Систематизуючи наукові погляди щодо змісту конституційної юрисдикції на три групи: як діяльність щодо захисту конституції, як форма конституційного контролю та як складова конституційної юстиції (правосуддя), дослідник зазначив, що перша точка зору є обмеженою, оскільки не враховує, наприклад, функцію органів конституційної юрисдикції щодо офіційного тлумачення Конституції України, яку уповноважений, зокрема, здійснювати Конституційний Суд України відповідно до ч. 1 ст. 147 Конституції України. Найбільш поширеним, на його думку, є науковий пошук у напрямку характеристики конституційної юрисдикції як форми конституційного контролю, який здійснюється конституційними судами, конституційними квазісудовими органами тощо [116, с. 36-37].

Зазначене дослідження було продовжено у монографії, присвяченій аналізу чинного станом на 2008 рік правового регулювання конституційного судочинства, його доктрини, суб'єктів і форм. У ній автором було окреслено науково-практичні проблеми, пов'язані із законодавчим врегулюванням відносин, які забезпечують реалізацію функцій і повноважень Конституційного Суду України, проаналізовано питання стадійного відправлення конституційного правосуддя та висловлено практичні рекомендації, обумовлені досвідом розгляду справ єдиним органом конституційної юрисдикції. Одним із вагомих результатів даного доробку стала пропозиція щодо виділення та дослідження таких нових інститутів конституційного судочинства (яке є однією із форм конституційного юрисдикційного процесу), як його принципи та стадії, а також учасники та окремі види конституційного провадження [115, с. 159].

М. Тесленко було досліджено процеси становлення і розвитку судового конституційного контролю в Україні, місце Конституційного Суду України в системі вищих органів державної влади, його функції і повноваження, юридичну природу і види його актів, а також здійснено аналіз понять і категорій, пов'язаних із офіційним тлумаченням Конституції та законів України, його критеріїв і природи. Зокрема, досліджуючи сутність і особливості конституційної юрисдикції в Україні, авторка дійшла висновку, що за

своєю формою конституційна юрисдикція – це конституційне правосуддя, а за змістом – конституційний контроль [187, с. 47].

Комплексний аналіз генези, природи і позиціонування інституту конституційного контролю в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів здійснено І. Сліденком у монографії, присвяченій феноменології конституційного контролю. Зокрема, ним проведено класифікацію існуючих різновидів та підходів до реалізації конституційного контролю, проаналізовано кількісні та якісні ознаки функціональної сторони конституційного контролю, проблеми, недоліки та загрози цього інституту досліджено особливості конституційного контролю в пострадянських країнах. На основі проведеного дослідження автором запропоновано нові підходи, шляхи вдосконалення та інші новації з метою створення несуперечливої теорії, оптимізації і підвищення ефективності функціонування конституційного контролю в національній правовій системі [167].

Отже, деякі процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції висвітлено у вже зазначених працях. При цьому можна констатувати, що у вказаних джерелах поняття «конституційний юрисдикційний процес» практично не вживається, проте у них описано основні сутнісні характеристики процесуальної діяльності Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції щодо реалізації ним своїх повноважень. Для позначення діяльності Конституційного Суду України авторами вживаються такі поняття, як «конституційна юрисдикція», «конституційна юстиція», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційний контроль», «конституційне провадження», «конституційний судовий процес» та ін.

Слід зауважити, що внесення до Основного Закону України змін у ході реформи правосуддя 2016 р. [124] викликало новий сплеск наукових дискусій щодо місця Конституційного Суду України у системі поділу державної влади. Так, О. Водяніков зазначає, що Конституційний Суд України був виведений із системи судочинства і поставлений над всіма трьома гілками влади. На його думку, Конституційний Суд – це не суд, а арбітр, який має захищати Конституцію, що є його головною функцією в конституційній

демократії [27].

А. Колодій вказує, що тільки американська модель конституційної юстиції визначає конституційні суди як органи судової влади, а австрійська (або європейська), а тим більше квазісудова моделі розглядають їх, скоріше, як органи конституційного контролю (а не конституційного правосуддя), що здійснюють свою діяльність за процедурою, наближеною до судової. У будь-якому випадку вони завжди відокремлюються від судів загальної юрисдикції. І зовсім не випадково ст. 124 Конституції України в редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р. № 1401–VIII [124] не відносить Конституційний Суд України до органів судової влади, на відміну, наприклад, від попередньої редакції цієї самої статті, у ч. 3 якої стверджувалося, що «судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції». А розділ VIII «Правосуддя» оновленої Конституції України жодного нормативно-правового припису, який би стосувався Конституційного Суду України, не вміщує. З цього погляду, на думку науковця, спірним є віднесення Конституційного Суду України до органів судової влади, яке іноді трапляється у правовій доктрині [61, с. 63].

На думку І. Берестової, системний аналіз буквального змісту ст. 55 (якою гарантовано право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина), розділів VIII, XII, ст. 159 Конституції України (якою встановлено умови розгляду Верховною Радою України законопроекту про внесення змін до Конституції України) та Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] дає підстави для висновку, що Конституційний Суд України є іншим юрисдикційним органом із конституційним статусом, який захищає права і свободи людини і громадянина як останній уповноважений на це державний орган на національному рівні [7, с. 158]. І хоча конституційному провадженню притаманні ознаки судового юрисдикційного процесу з істотними особливостями, це автоматично не підтверджує статусу Конституційного Суду України як судового органу [8, с. 31].

Водночас О. Константий вважає такий підхід не зовсім вірним і зазначає, що незважаючи на те, що, зокрема, положення ст. 147 Конституції України в результаті

конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] зазнали змін і у ч. 1 даної статті Конституційний Суд України вже не визначається як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, а лише вказуються основні його повноваження, функції Конституційного Суду України «суттєво осучаснилися і вказують на його природу як спеціалізованого на вирішенні конституційно-правових спорів, автономного у системі судової влади України органу конституційної юстиції» [65, с. 33].

I. Бичков пропонує розрізняти функціональний та інституціональний аспект місця Конституційного Суду України в механізмі поділу влади. На його погляд, виходячи з функціонального аспекту, відповідно до кола покладених завдань, орган конституційної юрисдикції є професійним екстраординарним органом судової влади, тоді як з точки зору інституціонального аспекту він виступає специфічним органом влади, що не входить до жодної з гілок влади та є рівновіддаленим від них [10, с. 7]. Вказаний підхід до визначення місця Конституційного Суду України в системі органів державної влади видається найбільш сприйнятним у правових реаліях сьогодення.

I. Петрів зазначає, що у системі органів державної влади Конституційний Суд України має можливість впливати на функціонування даної системи в цілому через прийняття рішень, які є обов'язковими до виконання. Через особливе місце Конституційного Суду України в системі органів державної влади та наділення виключними повноваженнями його рішення значним чином можуть вносити суттєві трансформації в механізм державної влади та в подальшому можуть бути використані органами державної влади при реалізації своїх повноважень [107, с. 138; 108].

Незважаючи на відсутність єдиного підходу щодо місця Конституційного Суду України в системі органів державної влади, зокрема щодо належності його до судової влади, науковий інтерес становлять питання взаємодії судів системи судоустрою України, зокрема Верховного Суду, та Конституційного Суду України [49; 76; 235].

Однією з ключових новел конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] стало запровадження в Україні нормативної моделі конституційної скарги. Вагомим теоретичним підґрунтям запровадження конституційної скарги у національну правову систему стала праця М. Гультая,

у якій було проведено комплексне дослідження даного інституту у правовій доктрині, проаналізовано значення конституційної скарги у механізмі індивідуального доступу до правосуддя, досліджено її правову природу та різні аспекти прояву та висунуто науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимальної моделі конституційної скарги для України та шляхів її законодавчого запровадження з урахуванням провідного світового досвіду та національної правової практики [41]. Згодом ключові моменти даного дослідження було викладено автором у формі курсу лекцій [40]. Основні ідеї даної праці дістали свій розвиток у дисертаційному дослідженні К. Айріяна, предметом якого стали особливості конституційної скарги як форми звернення до органу конституційної юрисдикції [2]. Загалом слід звернути увагу на наявність великої кількості дисертацій [17; 33; 51] і наукових публікацій [9; 80; 86], присвячених різним питанням запровадження та функціонування інституту конституційної скарги.

Окремі доктринальні аспекти конституційного юрисдикційного процесу знаходять свій вияв у юридичних позиціях, викладених в актах Конституційного Суду України, а також у окремих думках суддів Конституційного Суду України. Так, наприклад, Конституційний Суд України у своїх рішеннях сформулював низку юридичних позицій щодо сутності принципу верховенства права, який є основоположним принципом правової держави загалом і конституційного юрисдикційного процесу зокрема [146; 153].

Стосовно окремих думок суддів Конституційного Суду України можна навести як приклад окрему думку судді Конституційного Суду України С. Шевчука стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [96], у якій викладено ґрунтовні теоретичні положення щодо інституту окремої думки.

Наведене дає підстави стверджувати про важливість та необхідність дослідження юридичних позицій Конституційного Суду України та окремих думок суддів Конституційного Суду України як доктринальних джерел конституційного юрисдикційного процесу.

Серед наукових праць останніх років, присвячених окремим процесуальним аспектам діяльності Конституційного Суду України, слід відмітити такі.

О. Бориславська, здійснюючи системно-аксіологічний аналіз європейської модель конституціоналізму, присвятила частину свого дослідження конституційній юрисдикції як одному із структурних елементів європейської моделі конституціоналізму з проекцією на українські реалії [15].

М. Савчином проведено монографічне дослідження, присвячене сучасним тенденціям глобалізації конституційного права, в якій ключову роль відіграє запозичення та обмін провідним досвідом захисту прав людини на інституціональному та процедурному рівнях. У даній праці її автором, серед іншого, проаналізовано роль у даних процесах Конституційного Суду України та здійснюваних ним повноважень, недоліки нормативного регулювання організації і процедури розгляду ним справ, а також окреслено перспективи становлення міжнародного конституційного права, передумовами чого, зокрема, є застосування загальних (міжнародних) принципів права в аргументації рішень Конституційного Суду України та вплив на його діяльність як елемента національної системи захисту прав людини в Україні міжнародних юрисдикційних установ, зокрема Європейського суду з прав людини. М. Савчин, зокрема, зазначає, що у сфері порівняльного конституційного права така якісна характеристика конституційних систем, як функціонування конституційної юрисдикції, розглядається як складова частина юрисдикційних установ, притаманних багатьом національним правовим системам [161]. Наведене твердження знайшло своє відображення та розвиток у низці праць порівняльно-правової тематики [234; 236; 237].

Н. Шапталю проведено масштабне дослідження філософсько-правових засад та процесуальних вимог щодо формування доказової бази при розгляді справ з питань, віднесених до юрисдикції конституційного судочинства як форми захисту прав і свобод людини і громадянина [216]. У даній праці, зокрема, висвітлено особливості доказування, надання та оцінки доказів відповідними суб'єктами у конституційному судовому процесі, який є однією з категорій, дотичних до конституційного юрисдикційного процесу. Серед іншого, Н. Шаптала констатує, що питання,

пов'язані з особливостями конституційного судового процесу, досліджені значно менше у порівнянні з іншими видами юрисдикційних процесів. Нею запропоновано авторський підхід до визначення особливостей такого процесу, який полягає у тому, що: по-перше, конституційний судовий процес не є змагальним, учасники не відстоюють свої інтереси, а надають пояснення з питань, що мають значення для повного та об'єктивного розгляду справи та прийняття обґрунтованого рішення; по-друге, Конституційний Суд України не є органом, повноважним проводити слідчі (розшукові) дії, а має лише право витребувати будь-яку інформацію для можливого її використання в якості доказів виключно у межах, встановлених законом; по-третє, на відміну від судових процесів у судах загальної юрисдикції конституційний судовий процес орієнтований не на вивчення обставин, які спонукали суб'єкта звернутися до Суду за захистом своїх порушених прав, свобод та законних інтересів, а виключно на вирішення питань конституційності законів та інших правових актів, застосованих відповідними органами державної влади в справі суб'єкта звернення; по-четверте, конституційний судовий процес не можна повною мірою вважати науково-дослідною діяльністю, однак окремі елементи такої діяльності у ньому мають місце та нерідко вагомо впливають на результати конституційного провадження; по-п'яте, вирішення питань, віднесених до повноважень Суду, потребують використання як загальних методів дослідження, так і формування власного спеціального методологічного інструментарію і понятійного апарату [217, с. 11-12].

М. Савчин у монографії «Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005 – 2020» здійснив порівняльний аналіз розвитку інституту конституційної юстиції в Україні станом на 2005 та 2020 рр. Ним порівнюються сучасні моделі захисту конституції, визначаються основні тенденції розвитку конституційної юстиції з інститутами влади, громадянського суспільства та в міжнародному контексті. Також автором розкрито основні аспекти запровадження конституційної скарги в Україні та визначено найбільш значущі правила обґрунтування їх положень для належного розгляду Конституційним Судом України та поновлення порушених конституційних прав [159].

Р. Стефанчуком, О. Совгирею та Ю. Ремінською проведено комплексне монографічне дослідження сучасних ключових аспектів впливу конституційного судочинства на формування інституту народовладдя в умовах глобалізації. У ньому, зокрема, розкривається роль Конституційного Суду України у формуванні інституту референдуму шляхом вирішення відповідних спорів та акцентовано увагу на європейському досвіді здійснення конституційного контролю у справах про референдум [180].

С. Різником здійснено дослідження питань конституційності нормативних актів: з'ясування її сутності, методології оцінювання, змістовна характеристика системи юридичного забезпечення верховенства Конституції України. Особливу увагу автором приділено основним методам конституційного тлумачення та критеріям конституційності нормативних актів, особливостям прийняття і аргументації рішень Конституційного Суду України та інших суб'єктів конституційного контролю і нагляду. Ним також запропоновано варіанти розв'язання низки актуальних проблем доктрини та практики конституційної юстиції в Україні з метою сприяння більш дієвому гарантуванню конституційності нормативних актів та утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини як головної обов'язку держави [142].

Отже, аналіз існуючих теоретичних джерел щодо окремих аспектів конституційного юрисдикційного процесу вказує на те, що значна їх кількість присвячена історичним та матеріальним аспектам функціонування інституту конституційної юрисдикції в Україні, при цьому у них висвітлено і деякі процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України як ключового суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу. У той же час комплексні дослідження конституційного юрисдикційного процесу як самостійного правового явища після реформування діяльності Конституційного Суду України у 2016 р., практично відсутні. При цьому зміна місця Конституційного Суду України у системі органів державної влади, меж, змісту і обсягу його юрисдикційних повноважень, порядку їх реалізації у ході конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124], специфіка правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу та низка інших рис, які визначають його особливу сутність, обумовлюють необхідність

комплексного дослідження сучасного стану конституційного юрисдикційного процесу в Україні та перспектив його розвитку, а також виявлення певних проблемних моментів і пошуку шляхів для їх вдосконалення [170, с. 25].

Проведення вказаного дослідження ефективно та всебічно потребує використання відповідного методологічного інструментарію. Адже питання розробки і застосування наукових методів завжди було дискусійним, таким воно залишається і в сучасній правовій науці. Для вирішення актуальних завдань, які сьогодні виникають у правовій сфері, правильний вибір відповідних методів дослідження може відігравати визначальну позитивну роль для подальшого розвитку вітчизняної юридичної науки і практики) [71, с. 13].

Існують різні визначення терміна «методологія». Вважається, що методологією пізнання виступає цілісне, структурне вчення. Вона є повним світоглядом, що ґрунтується на теоретичній концепції, теорії, крізь призму якої пізнається буття світу, природні та суспільні явища. Деякі автори не сприймають ієрархічну трактовку методологій (філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова), а вважають, що суб'єкт пізнання використовує на рівні світогляду вже готову теорію, концепцію, стає її прихильником і послідовником або творить власну світоглядну теорію чи концепцію, в її контексті досліджує об'єкт пізнання. Пізнання може бути теоретичним, практичним чи змішаним. Юридичне пізнання, пов'язане з юриспруденцією як науково-практичним комплексом (поряд із такими самими комплексами: медициною, психологією, педагогікою, технікою), є змішаним пізнанням. У ньому може використовуватись монопізнання (із застосуванням єдиної методології) або еклектичне пізнання (із застосуванням декількох методологій). Правда, остання швидше виступає як еклектика методик. Доцільним видається виокремлювати методологію (світоглядний рівень), методику (технологічний рівень), методи (інструментальний рівень) [71, с. 14].

Треба зазначити, що сьогодні в науці загалом і правознавстві зокрема має місце недиференційований підхід, змішування понять «методологія», «методика» і «метод». Так, у «Великій українській юридичній енциклопедії» [21, с. 460] методологія правового пізнання визначається як система засобів, прийомів та інструментів осмислення права або окремих правових явищ. Видається, що засоби та інструменти

належать до методів, а прийоми можуть бути пов'язані з методикою пізнання. Звичайно, вони пов'язані з методологією. Але суб'єкт пізнання може бути послідовником, наприклад, позитивістської методології, а використовувати соціологічні, психоаналітичні чи феноменологічні методи.

Аналізуючи методологію конституційної юрисдикції в контексті правотворчості, М. Костицький і Н. Кушакова-Костицька зазначають, що найпоширенішою методологією на рівні практики в Україні є юридичний позитивізм у своїй крайній формі – формі нормативізму, згідно з яким право й закон є синонімами, монопольним творцем права/закону є держава, а верховенство права *de facto* розуміється як точне і неухильне дотримання закону. Теоретичний рівень передбачає застосування в юридичному пізнанні методології юснатуралізму (від лат. *jus naturale* — природне право), яка полягає в тому, що право випливає із законів буття, природи, моральних принципів, є взаємопов'язаним з іншими соціальними нормами, а не лише з волею держави, правителя, парламенту тощо. При такому підході право нерозривно пов'язане зі свідомістю (яка є первинною по відношенню до матерії) і світоглядом народів, суспільних груп, націй, цивілізацій, із правовою, релігійною, філософською, науковою традиціями. Тому коли йдеться про діяльність Конституційного Суду України, який своїми рішеннями і висновками творить правові прецеденти, а отже, і джерела права, застосування ним методології юснатуралізму, власне, і полягає у пізнанні права як підсистеми всіх соціальних норм, з урахуванням рівня правосвідомості як підсистеми суспільної свідомості взагалі [74, с. 47-48].

Поряд із методологією юснатуралізму Конституційний Суд України використовує і позитивістську методологію, зокрема нормативізм. На останньому базується, як уже зазначалося, пізнання суспільних явищ через призму закону, законності. Але те, що необхідно для застосування судами загальної юрисдикції і спеціальними судами, які мають справу з фактами, не може бути визначальним для конституційної юрисдикції. Суд, який творить право, передусім повинен базувати свою діяльність на принципі верховенства права, на юснатуралізмі (враховуючи чи вибірково користуючись позитивізмом і нормативізмом). Грунтуючи свою діяльність саме на принципі верховенства права, Конституційний Суд

України гарантовано утвердить свій статус як суд права, що, в свою чергу, зумовить зростання ролі юснатуралістичної методології як при здійсненні конституційної юрисдикції, так і в юридичній практиці загалом [74, с. 48-49].

Н. Шапталов у процесі дослідження конституційного судового процесу виокремлено два види методології: загальнонаукову (філософську) та конкретно-наукову (прикладну), а також три категорії методів, які вирізняються відповідно до широти їх застосування в науці: філософські, загальнонаукові і конкретно-наукові [217, с. 12]. Наведена методологія є загальною і забезпечує реалізацію пізнавальної функції науки, яка полягає у розкритті закономірностей та тенденцій розвитку духовних та матеріальних явищ і процесів, інших питань, що нею вивчаються.

Водночас В. Кампо звертає увагу, що на порядку денному методології досліджень у сфері конституційної юстиції (до якої, вочевидь, відноситься і конституційний юрисдикційний процес) стоїть питання про формування нового покоління методів, заснованих на синтезі природно-правових, цивілізаційних, юридичних, соціологічних, психологічних та ін. На його думку, конституційна юстиція при поглибленому дослідженні її правової, інституційної, комунікативної чи функціональної складової потребує саме інноваційної методології, оскільки традиційні правові методи дослідження фактично применшують роль і значення конституційної юстиції, прирікають її на допоміжну (проміжну і т. д.) роль у системі правового захисту громадян, інших фізичних та юридичних осіб. В. Кампо припускає, що в майбутньому зазначені, а також пов'язані з ними інші проблеми конституційної юстиції матимуть відношення до предмета досліджень постнекласичної доктрини конституційної юстиції (антропологічної, психологічної тощо), яка спиратиметься на ціннісне праворозуміння. Тоді по-справжньому актуальними та першочерговими стануть психологічні методи, методи антропологічного та цивілізаційного аналізу тощо, які застосовуватимуться у взаємозв'язку з традиційними правовими методами дослідження [58, с. 33, 35-37].

І. Сліденко зазначає, що основою нового підходу до вивчення конституційного контролю і суміжних з ним категорій є сучасне їх розуміння, з огляду на динаміку держави і права, яке наповнює ці категорії новим змістом.

Основою методологічного потенціалу дослідження, на його думку є філософський підхід, насамперед, онтологія, та гносеологічний підхід. Проте у деяких моментах вони є слабкими та недосконалими, що обумовлює необхідність застосування арсеналу феноменології та синергетики, компаративно-правового аналізу, елементів SWOT-аналізу та ін. [167, с. 16-29].

В. Коцинець визначає методологію юрисдикційного процесу як рефлексивний опис принципів та методів дослідницького процесу в правовій сфері, певну «самосвідомість» науки. На його думку, у контексті сучасної неоліберальної української Конституції позитивізм і нормативізм є застарілими, а останнім часом в юрисдикційному процесі набирає сили цивілізаційний методологічний підхід, в якому виділяють два напрями: теорія стадіального розвитку правової цивілізації та теорія локальних правових цивілізацій. Цивілізаційний методологічний підхід визнає можливість ірраціоналізму, принципу додатковості та плюралізму істини [75, с. 250].

Не вдаючись у давній і до цього часу не вирішений спір відносно розуміння методології, пріоритетності та ефективності тих чи інших методологічних підходів, принципів та методів, хотілося б наголосити, що виходячи з наведеного, проведення наукового дослідження конституційного юрисдикційного процесу потребує комплексного підходу, застосування методів як класичної традиційної, так і інноваційної методології. Комплексність методології дослідження конституційного юрисдикційного процесу зумовлюється також тим, що у цьому дослідженні реалізувались загальнонаукові, спеціально-наукові та власне-юридичні методи [62].

Зокрема, серед загальнонаукових методів слід виділити такі. Діалектичний метод, як універсальний метод наукового пізнання правових явищ об'єктивної дійсності і пов'язаних з ними процесів, допоміг здійснити комплексне дослідження основних аспектів сучасного стану та перспектив удосконалення конституційного юрисдикційного процесу в Україні у їх взаємозв'язку, єдності та розвитку, сформулювати відповідні об'єктивні висновки [230, с. 5-28]. Тобто, він ліг в основу загальної архітектоники дослідження.

Базування у процесі написання монографії на категоріях діалектики (загальне і особливе, зміст і форма, причина і наслідок, можливість і дійсність, необхідне і випадкове) сприяло повноцінному осмисленню більшості аспектів доктринального та нормативного розуміння конституційного юрисдикційного процесу.

Використання метафізичного методу, який передбачає пізнання предмета дослідження у статичному, незмінному та незалежному від інших явищ, стані, було впроваджено при осмисленні доктринальних джерел дослідження, особливо тих теоретичних та практичних джерел, які мали місце у минулому.

Системний метод допоміг у системному зв'язку, комплексно дослідити основні складові конституційного юрисдикційного процесу, розглянути його як єдине ціле, що складається із частин, тобто цілісну систему процесуальних стадій, і на цій основі виявити відповідні проблемні питання та запропонувати конкретні шляхи їх розв'язання [214, с. 15]. Саме на підставі системного методу конституційний юрисдикційний процес розглядався як складова конституційного процесу, а останній як елемент юридичного процесу.

Історичний метод використовувався при дослідженні генезису та розвитку правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу. Стадії конституційного юрисдикційного процесу також висвітлювалися із врахуванням хронології їх появи та функціонування.

На підставі аксіологічного методу, в основі якого твердження, що право є цінним, оскільки здатне задовольняти потреби людини [224, с. 74], конституційний юрисдикційний процес розглядався як логічне продовження юридичного процесу, що спрямований на належне регулювання та охорону суспільних відносин, є підставою для формування конституційного юрисдикційного процесуального права, тобто є корисним для людей та їх організацій. Особливо наочно це проглядається у підрозділі, що розглядає конституційний юрисдикційний процес як засіб захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Наступним методом, що інтенсивно використовувався у дослідженні, варто визнати діяльнісний, який зумовлює пізнання державно-правових явищ у нерозривній єдності з

діяльністю людини, як продукту творчості людини, витвору людського розуму та рук [42, с. 29-33]. Саме тому цей метод реалізовувався при опрацюванні стадій конституційного юрисдикційного процесу, їх ознак, сутності, змісту та соціального призначення, впливу на суспільні відносини.

Герменевтичний метод, сутністю якого є інтерпретація (тлумачення) текстів, був використаний для дослідження питання стосовно правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу. Він дозволив з'ясувати зміст і сутність норм права, що викладені у нормативно-правових актах чи приписів, що закріплені в індивідуально-владних актах, розкрити зміст регуляторів, що закріплені в інших джерелах права, виходячи з закономірностей та особливостей нормативно-правової та наукової мови.

Формально-логічні методи (аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування, узагальнення, визначення понять та їх класифікація і т. д.) дозволили чітко сформулювати структурно-логічну схему монографічного дослідження, допомогли на основі різних наукових позицій визначити місце конституційного юрисдикційного процесу в системі юридичного процесу, дослідити його характерні ознаки, проаналізувати юридичні позиції Конституційного Суду України, а також запропонувати авторські визначення понять та категорій. Саме за допомогою цих методів пропонувалося визначення конституційного юрисдикційного процесу, зазначалися його особливості, угрупувалися суб'єкти конституційного юрисдикційного процесу, формулювалися авторські пропозиції та рекомендації тощо.

Із системи спеціально-наукових методів було реалізовано:

- соціологічний метод, який обґрунтував необхідність дослідження та використання правових позицій Конституційного Суду України, зокрема, у підрозділі, що присвячений принципам конституційного юрисдикційного процесу та інших підрозділах монографії;

- метод моделювання, за допомогою якого об'єкт пізнається шляхом створення його аналога [6; 50], був впроваджений у монографічне дослідження при опрацюванні стадій конституційного юрисдикційного процесу;

- метод прогнозування, головною ознакою якого є обґрунтування перспективних напрямків подальшого розвитку соціальних, у тому числі державно-правових явищ,

особливо ефективно використовувався у процесі формування шляхів удосконалення конституційного юрисдикційного процесу, висновків до розділів, загальних висновків та наукової новизни отриманих результатів, що викладається у вступі.

До власне-юридичних методів, що склали методологічну основу дослідження, є усі підстави віднести такі.

Історико-правовий метод, який застосовано при дослідженні окремих аспектів становлення і розвитку конституційного юрисдикційного процесу в Україні.

Формально-юридичний метод з його інструментарієм використовувався для понятійної, сутнісної та змістовної інтерпретації різних правових явищ і процесів, пов'язаних із конституційним юрисдикційним процесом, зокрема узагальненням доктринальних джерел, опрацюванням власної методології, формулюванням визначення, угрупованням суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу.

Порівняльно-правовий метод надав змогу здійснити порівняльний аналіз різних наукових бачень щодо одних і тих самих проблемних питань, що досліджувалися, на основі чого сформулювати власні висновки та пропозиції. Крім того, цей метод використовувався при дослідженні зарубіжного досвіду окремих процедурних моментів конституційного юрисдикційного процесу.

Підсумовуючи викладене, є усі підстави запропонувати висновок, сутність якого полягає у твердженні, що проведення наукового дослідження конституційного юрисдикційного процесу потребує комплексного підходу, який забезпечується, по-перше, застосуванням методів як класичної традиційної, так і інноваційної методології і, по-друге, реалізацією загальнонаукових, спеціально-наукових та власне-юридичних методів. Зокрема, із системи: 1) загальнонаукових: діалектичного, метафізичного, системного, історичного, аксіологічного, діяльнісного, герменевтичного, формально-логічних (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, визначення понять та їх класифікації і т. д.); 2) спеціально-наукових: соціологічного, модельного, прогностичного; 3) власне-юридичних: історико-правового, формально-юридичного, порівняльно-правового.

1.2. Правова регламентація конституційного юрисдикційного процесу

У енциклопедичних джерелах правова регламентація визначається як спосіб організації правового регулювання суспільних процесів шляхом наділення їх учасників суб'єктивними юридичними правами та обов'язками, який ґрунтується на об'єктивних законах суспільного розвитку і принципах верховенства права та закону. На відміну від терміна «регулювання», який часто вживається як синонімічний, правова регламентація характеризується вищим ступенем деталізації упорядкування відповідних суспільних відносин, а її особливість полягає у тому, що вона запроваджується державою, охороняється нею і охоплює певну сферу чи коло суспільних відносин. Об'єктом правової регламентації є найважливіші для держави та її інститутів, об'єднань людей і конкретних осіб суспільні відносини, які об'єктивно потребують юридичного регулювання і суб'єкти яких виступають їх свідомими та вольовими учасниками. Правова регламентація охоплює дві стадії механізму правового регулювання: статичну (початкову) і динамічну. На першій стадії створюються правові норми (у яких права та обов'язки не мають персонально визначених адресатів) і відповідні їм правовідносини, що опосередковують ті чи інші суспільні процеси. Використання громадянами суб'єктивних прав, а також дотримання і виконання ними юридичних обов'язків належать до другої стадії механізму правового регулювання, на якій відбувається безпосередня реалізація юридичних приписів і визначається ефективність правового регулювання [227, с. 256].

Основні аспекти конституційного юрисдикційного процесу в Україні на сьогоднішній день врегульовано Конституцією України [69], Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на його спеціальному пленарному засіданні Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Конституційного Суду України від 11 вересня 2018 р. № 4-пс/2018) (далі – Регламент Конституційного Суду України) [139]. Вказана правова регламентація відрізняє конституційний юрисдикційний процес від інших галузевих

різновидів такого процесу (кримінального, цивільного, господарського, адміністративного), порядок здійснення яких детально врегульований відповідними процесуальними кодексами.

Розглядаючи зазначену проблему, важливо звернути увагу також на те, що Конституцією України закріплено, зокрема, принципи діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу (ч. 2 ст. 147), його повноваження, статус рішень та висновків (ст. 151²), окремі питання їх виконання (ст. 152). Слід зауважити, що Конституційний Суд України до внесення у 2016 р. змін до Основного Закону України мав статус єдиного органу конституційної юрисдикції. Положення, які визначали його статус та основні засади діяльності, містились у розділі VIII «Правосуддя» та розділі XII «Конституційний Суд України» Конституції України. На сьогоднішній день практично усі норми, які стосуються Конституційного Суду України, перенесено в розділ XII «Конституційний Суд України» і положення, яке визначало Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції, Конституція України вже не містить, проте фактично такий його статус не змінився, на що вказують повноваження Суду, перелік яких вичерпно закріплені Основним Законом України (п. 28 ч. 1 ст. 85, п. 15 ч. 1 ст. 106, ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 137, ст.ст. 150, 151, 151¹, 159).

Наявність конституційного юрисдикційного процесуального права викликана необхідністю реалізації норм матеріального права в певній процесуальній формі. Можна стверджувати, що компетенція будь-якого органу нічого не варта, якщо не передбачений дієвий механізм її реалізації. Конституційно-процесуальні норми виконують функцію регулювання діяльності Конституційного Суду України, що складається в процесі застосування норм матеріального права при наявності обставин, які вимагають цього застосування та мають загальну ціль – сприяти досягненню результату, що переслідується нормою матеріального права. При цьому нормотворець не може обмежитись лише абстрактним врегулюванням правовідносин. Процесуальні норми повинні формувати урегульовану систему, яка б виключала взаємні суперечності. Ця мета досягається створенням загальних положень, що стосуються всіх стадій та виокремленням

спеціалізованих процедур з відповідним нормативним регулюванням. Запровадження чіткої врегульованості та ефективної процесуальної форми створює гарантію правового порядку та рівного захисту нормативних актів. Повноваження встановлювати ці процедурні правила означають по суті володіння можливістю вирішального впливу на практичну реалізацію конституційної юстиції [32, с. 123-124].

Відповідно до ст. 153 Конституції України [69] порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус його суддів, підстави і порядок звернення до Суду, процедура розгляду ним справ і виконання його рішень визначаються Конституцією України та законом. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], серед іншого, визначає принципи конституційного юрисдикційного процесу, організаційні форми діяльності Суду як його основного суб'єкта та статус інших суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, стадії конституційного провадження та особливості його окремих різновидів, містить положення, які стосуються актів Конституційного Суду України та їх виконання.

Згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України діє відповідно до повноважень, визначених Конституцією України; порядок організації і діяльності Суду, порядок конституційного провадження, процедуру розгляду справ та виконання рішень і висновків установлює вищезазначений Закон.

В межах ретроспективного аналізу правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу слід зауважити, що раніше Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129] було встановлено загальний порядок конституційного провадження (розділ II), а розділом III було передбачено особливості конституційного провадження у дев'яти категоріях справ:

1. За конституційними поданнями:

а) Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань прийняття рішень щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів

Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також у похідних від даної категорії справ справах щодо:

- конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування (так звані компетенційні спори), якщо один із суб'єктів права на конституційне подання вважає, що зазначені правові акти, якими встановлено повноваження вказаних органів, не відповідають Конституції України;

- конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим;

- відповідності положень чинних правових актів, зазначених у абз. 1 пп. а) п. 1, конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина, підставами для яких є наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів; виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства; виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади у процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності;

- конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, предметом якого є вирішення спірних питань щодо конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання;

- б) Президента України, Кабінету Міністрів України з питань дачі висновків щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

- в) Верховної Ради України з питань дачі висновків щодо додержання конституційної процедури розслідування

і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених ст. 111 та ст. 151 Конституції України;

г) Президента України, не менш як сорока п'яти народних депутатів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховного Суду України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань дачі висновків у формі рішень щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, підставою для чого є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України;

д) Верховної Ради України з питань дачі висновків щодо відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України;

е) Президента України, Верховної Ради України з питань дачі висновків щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

2. За конституційними зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб з питань дачі висновків у формі рішень щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, підставою для яких є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Процесуальні аспекти реалізації зазначених повноважень було деталізовано Регламентом Конституційного Суду України, затвердженим Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. (у новій редакції згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 жовтня 2008 р. № 34-р/2008) [138].

Порівняно із зазначеним, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 р. № 2400–ХІІ [128] було передбачено в цілому ширший перелік

повноважень Конституційного Суду України. Зокрема, згідно зі ст. 14 згаданого закону, окрім повноважень, зазначених вище, Конституційний Суд України був уповноважений розглядати справи про порушення компетенції органів і осіб державної влади, визначених Конституцією; про порушення розподілу компетенції між центральними та місцевими органами публічної влади, зокрема, місцевих рад; про конституційність призначення виборів та референдуму; про конституційність діяльності і примусовий розпуск політичних партій та всеукраїнських і міжнародних організацій та ін. Однак цим законом не передбачалось здійснення Конституційним Судом України повноважень по тлумаченню Конституції і законів України [159, с. 137-138].

На сьогоднішній день Конституційний Суд України в порядку конституційного провадження, врегульованого розділом II Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], розглядає справи за конституційними поданнями, конституційними зверненнями та конституційними скаргами. Після внесення у 2016 р. відповідних змін до Основного Закону України межі, зміст та обсяг повноважень Конституційного Суду України зазнали певних змін. Зокрема, у ході конституційної реформи 2016 р. [124] із повноважень Конституційного Суду України було вилучено тлумачення законів України. Набули нового сенсу конституційні звернення та було розширено перелік підстав для них. Інститут конституційного звернення, яке Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129] визначалось як письмове клопотання громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, було ліквідовано і замінено конституційною скаргою.

Актуальну уніфіковану класифікацію різновидів конституційного провадження, виходячи із встановлених Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] повноважень Конституційного Суду України, суб'єктів звернення до нього та актів, які приймаються за

результатами розгляду справи, може бути представлено у такому вигляді:

1. Провадження у справах за конституційними поданнями Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань ухвалення рішень щодо:

- вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- офіційного тлумачення Конституції України (виходячи з положень ст. 150 Конституції України).

2. Провадження у справах за конституційними зверненнями з питань надання висновків щодо:

- відповідності Конституції України чинного міжнародного договору України або міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, суб'єктами якого є Президент України, або Кабінет Міністрів України, або щонайменше сорок п'ять народних депутатів України (виходячи з положень ч. 1 ст. 151 Конституції України);

- відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, суб'єктами якого є Президент України або щонайменше сорок п'ять народних депутатів України (виходячи з положень ч. 2 ст. 151 Конституції України). При цьому глава 12 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» [130] визначає особливості даного різновиду провадження, які стосуються спрямування конституційного звернення, предмета розгляду, участі у конституційному провадженні представника/представників ініціативної групи всеукраїнського референдуму, політичних партій та громадських об'єднань, резолютивної частини відповідного висновку;

- додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, суб'єктом якого є Верховна Рада України (виходячи з положень ч. 3 ст. 151 Конституції України);

- відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України, суб'єктом якого є Верховна Рада України (виходячи з положень ст. 159 Конституції України);

- порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України, суб'єктом якого є Верховна Рада України (виходячи з положень п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України);

- відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України, суб'єктом якого є Президент України (виходячи з положень ч. 2 ст. 137 Конституції України).

3. Провадження з питань ухвалення рішень у справах за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України (виходячи з положень ст. 151¹ Конституції України). При цьому главою 11 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» визначено особливості провадження у справі за конституційною скаргою, які полягають у встановленні критеріїв її прийнятності (вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту та сплив не більше трьох місяців з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано оспорюваний закон України) та можливості її забезпечення шляхом видання Великою палатою Конституційного Суду України забезпечувального наказу, який є виконавчим документом [173, с. 26-28].

Слід зазначити, що після внесення у 2016 р. змін до Конституції України щодо правосуддя [124] сталась певна затримка у прийнятті Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], і Конституційний Суд України до прийняття останнього фактично не працював через відсутність законодавчого врегулювання порядку реалізації ним оновлених повноважень. У той час виникла дискусія, в ході якої прихильники одного підходу стверджували про можливість та обов'язок розгляду Судом конституційних скарг безпосередньо на основі положень Конституції України як норм прямої дії. Так,

С. Шевчук з цього приводу зазначав, що «якщо новий закон про Конституційний Суд України протягом довгого періоду не буде прийнятий... нам не лишиться нічого іншого, як внести

відповідні зміни у свій регламент і почати розгляд таких скарг. Крім того, підстави для звернення з конституційною скаргою вже встановлені у ст. 151¹ Конституції України—це наявність остаточного судового рішення у справі та вичерпання всіх національних засобів правового захисту» [218]. На думку В. Лемака та О. Петришина, «відсутність процедурного закону не може стати підставою для відмови у реалізації «права на конституційну скаргу», передбаченого ч. 4 ст. 55 Конституції України; «ситуація, що склалася, є недопустимою та знаходиться за межами верховенства права, особливо, якщо йдеться про реалізацію прав людини, гарантованих Конституцією». Автори зазначали, що «подібні проблемні ситуації, які виникають час від часу в державах, заснованих на верховенстві права, оперативно розв'язуються органами правосуддя. Вони створюють підстави для судової правотворчості, коли суди власними рішеннями забезпечують верховенство конституції та здійснення прав людини, усуваючи в такий спосіб неконституційну ситуацію» [84, с. 82, 86–87]. Прихильники ж іншого підходу вказували на неможливість такого розгляду до ухвалення закону, який визначить порядок розгляду Судом справ. Як відомо, Конституційний Суд України обрав другий підхід. Так, Секретаріат Конституційного Суду України почав приймати та реєструвати конституційні скарги в жовтні 2016 р. Проте розглядати їх Конституційний Суд України почав вже після ухвалення у 2017 р. Закону України «Про Конституційний Суд України» [130] та у 2018 р. – чинного на сьогоднішній день (зі змінами) Регламенту Конституційного Суду України [139]. Перше рішення Конституційного Суду України за конституційною скаргою було прийнято 25 квітня 2019 р. [143].

Періодично у наукових публікаціях чи серед парламентарів лунають думки щодо необхідності зміни правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу шляхом ухвалення закону про Регламент Конституційного Суду України, Кодексу конституційного судочинства та ін. Так, зокрема, В. Гергелійник у даному аспекті висловлював думку про те, що зміст ст. 153 Конституції вимагає, щоб вся процедура розгляду справ в Суді регулювалася на рівні закону, а тому Регламент повинен прийматися Верховною Радою України у формі закону, відповідно до конституційних положень [32, с. 124].

Слід зауважити, що зазначене положення Основного Закону України отримало свій розвиток у ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], за якою ним встановлюється порядок організації і діяльності Суду, порядок конституційного провадження, процедура розгляду справ та виконання рішень і висновків (ч. 1); організацію ж внутрішньої роботи Суду та відповідні правила процедури розгляду ним справ установлює згідно з зазначеним законом Регламент (ч. 2), Суд також ухвалює інші акти, що регламентують організацію його роботи, відповідно до вказаного закону та Регламенту (ч. 3). Регламент Конституційного Суду України, [139], зокрема його розділ II, детально регулює окремі процедурні питання конституційного провадження, які стосуються, зокрема, порядку прийняття звернень до Конституційного Суду України (глава 4), відкриття конституційного провадження у справі (глава 5), розгляду справи в Конституційному Суді України (глава 6), виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України (глава 7). Отже, видається, що чинне нормативне регулювання не вимагає ухвалення Регламенту Конституційного Суду України у формі закону.

Аналізуючи фундаментальні аспекти діяльності органів конституційної юрисдикції зарубіжних країн, Н. Шаптала констатувала, що здебільшого повноваження та основні принципи функціонування таких органів визначаються нормами конституцій і конкретизуються відповідними законами [217, с. 15].

Водночас слід зазначити, що у зарубіжних країнах простежуються дещо різні підходи до вибору моделі правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу. Так, наприклад, у Республіці Молдова правовою основою діяльності Конституційного суду є Конституція Республіки Молдова, Закон про Конституційний суд, Кодекс конституційної юрисдикції та затверджене Конституційним судом Положення про порядок розгляду звернень, внесених до Конституційного суду [101]. У Республіці Польща Конституційний Трибунал діє на основі Конституції та закону, яким визначено організацію Конституційного Трибуналу та порядок розгляду ним справ [103; 242]. У Латвійській Республіці [99], Литовській Республіці [100], Російській Федерації [102] та ФРН [104; 233; 240] конституційні суди

діють на основі конституцій, законів та затверджених актами цих судів регламентів.

Можна констатувати, що існуюча на сьогоднішній день в Україні модель правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу (Конституція, Закон, Регламент) відповідає міжнародним стандартам. У той же час беззаперечним є той факт, що чинне нормативне регулювання конституційного юрисдикційного процесу має певні недоліки і потребує удосконалення.

Ефективне конституційне судочинство, яке забезпечить справедливий розгляд справ Конституційним Судом України, ухвалення ним обґрунтованих рішень і висновків, визначено основним результатом реалізації Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр., затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021 [181]. На думку Глави держави, ключовими завданнями щодо розвитку конституційного судочинства є визначення основних проблем інституційного функціонування Конституційного Суду України, проблемних питань конституційно-правової регламентації статусу суддів Конституційного Суду України, організаційних засад їх діяльності та взаємодії з інститутами суспільства, напрямів удосконалення нормативної основи діяльності Конституційного Суду України та першочергових заходів з розвитку конституційного судочинства; підвищення ефективності та обґрунтованості прийняття рішень і висновків Конституційним Судом України, зміцнення довіри суспільства до його діяльності. З метою запровадження системного підходу до розвитку конституційного судочинства в Україні зазначена Стратегія визначила необхідним, зокрема, забезпечення удосконалення конституційно-правового регулювання організації діяльності Конституційного Суду України та конституційного провадження, у тому числі щодо порядку та підстав відкриття конституційного провадження у справі, його форм, прав та обов'язків учасників, а також повноти розгляду справ та дотримання строків [176, с. 139]. Наведені заходи дійсно є важливими для досягнення означеного результату, при цьому на сьогоднішній день першочерговим видається вдосконалення процедури конституційного судочинства [171, с. 198].

Наразі на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проєкт Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135], яким пропонується визначити порядок конституційного провадження, процедуру розгляду Судом справ та виконання його рішень і висновків. Групою народних депутатів України також було внесено альтернативний проєкт Закону про процедуру розгляду справ і виконання рішень Конституційного Суду України (реєстр. № 4533-1 від 6 січня 2021 р.) [136].

Венеційська комісія надала висновок від 22 березня 2021 р. № 1024/2021 щодо двох зазначених законопроєктів [23], у якому висловила зауваження стосовно окремих пропонованих ними положень. При цьому проєкт Закону про процедуру розгляду справ і виконання рішень Конституційного Суду України (реєстр. № 4533-1 від 6 січня 2021 р.) [136] згодом було знято з розгляду, а проєкт Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] прийнято у першому читанні і здійснюється підготовка до другого читання. Водночас діюче на даний момент правове регулювання діяльності Конституційного Суду України і, відповідно, конституційного юрисдикційного процесу, залишається чинним.

Не вдаючись на даному етапі дослідження до глибокого змістовного аналізу проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135], все ж слід зауважити, що з точки зору форми не зовсім доцільним видається його ухвалення як законодавчого акта, який разом із Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] регулюватиме порядок організації діяльності Суду, його структуру, процедуру розгляду Судом справ тощо. Доцільнішим є існування єдиного систематизованого акта, який би містив у окремих розділах норми матеріального та процесуального права. У цьому, власне, і полягає унікальність правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу, адже процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України нерозривно пов'язані зі статутними і організаційно-структурними особливостями [116, с. 9]. Отже, вбачається, що пропоновані згаданим

законопроектом положення слід внести до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] у відповідні розділи та статті, узгодивши їх з іншими положеннями зазначеного Закону.

Окрім Конституції України [69], Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламенту Конституційного Суду України [139], ще одним специфічним джерелом правового регулювання діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу, на переконання авторки, можна вважати практику Конституційного Суду України, а саме юридичні позиції, викладені в його актах. Дане твердження було, зокрема, обґрунтовано у відповідній науковій публікації [178].

Як вже зазначалось, юридичні позиції Конституційного Суду України можна розглядати як доктринальне джерело конституційного юрисдикційного процесу. У даному аспекті слушно є думка О. Білоскурської, яка зазначає, що у випадку діяльності Конституційного Суду України конституційна доктрина характеризується дуальним характером: з одного боку, вона виступає результатом такої діяльності, а з іншого – теоретичною базою, що слугує при формуванні позицій суддів та відображається в актах Конституційного Суду України [11, с. 71].

А. Селіванов та А. Стрижак відмічають, що за період роботи Конституційного Суду України в його рішеннях знайшла відображення регламентація деяких нових правил конституційного судового процесу, що процесуально збагатило конституційні конструкції (принципи) нормативним змістом [162, с. 124].

Термін «юридична позиція» закріплено у ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. До внесення у 2016 р. до Конституції України низки змін щодо правосуддя [124], наслідком чого стало, зокрема, прийняття зазначеного закону, дане поняття не було закріплене нормативно і мало назву «правова позиція». Теоретичні підходи щодо сутності та юридичної природи останнього зазначеного поняття є значною мірою застосовними і щодо змісту поняття «юридична позиція Конституційного Суду України». Разом з тим деякі науковці висловлюють пропозицію щодо заміни законодавчо

закріпленого терміна «юридична позиція Конституційного Суду України» на термін «інтерпретаційно-правова позиція Конституційного Суду України», під яким пропонується розуміти об'єктивно аргументовані інтерпретаційно-правові приписи, що мають формально-обов'язковий характер і забезпечують однотипне розуміння змісту норм Конституції України [90, с. 21].

П. Ткачук зазначає, що правові позиції Конституційного Суду України – це результат його інтерпретаційної діяльності у формі висновків, роз'яснень, правових положень, доктрин, в яких міститься тлумачення неясного змісту закону, правова оцінка або правове визначення, суть правових уявлень і знань про вирішення конкретної ситуації, які є обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин. Ознаками правових позицій органу конституційної юрисдикції він визначає наявність правового висновку, у якому викладається правове розуміння органом конституційної юрисдикції норм, положень та принципів, встановлених Конституцією та законами України; нормативність, що характеризується невизначеністю дії у часі та неодноразовістю її застосування; присутність неявного смислу правової норми, що впливає з цілей самого тлумачення як процесу, що має на меті з'ясувати і роз'яснити цю норму; загальнообов'язковість, що полягає у їх обов'язковості до виконання та неможливості бути оскарженими [189, с. 18–19, 21].

О. Кравчук визначає правові позиції Конституційного Суду України як систему вироблених у результаті його інтерпретаційної діяльності загальнообов'язкових правових висновків, аргументів, що виражають ставлення Суду до певної правової проблеми та слугують підставою для його рішення. Авторка зазначає, що правові позиції Конституційного Суду України, зокрема, характеризуються правовою визначеністю, тобто формулюються таким чином, щоб не допускати їх неоднозначного тлумачення, і мають сталий характер, та пропонує розглядати їх як самостійне джерело права в українській правовій системі [77, с. 119, 121].

Питання щодо того, чи є правова (юридична) позиція Конституційного Суду України джерелом права, свого часу стало предметом наукових дискусій. Так, джерела права – це обов'язкові до виконання акти уповноважених суб'єктів права, що містять форми права у письмовій формі, а також

акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правовідносини [105, с. 157].

У даному аспекті слушним та обґрунтованим можна вважати підхід В. Овчаренка, який, аналізуючи поняття і сутність правових позицій Конституційного Суду України, зазначив, що хоча на основі правових позицій, які містяться в актах Конституційного Суду України, правовідносини безпосередньо не виникають, змінюються чи припиняються, проте відповідно до рішень Конституційного Суду України втрачають чинність закони та інші правові акти, якими у неконституційний спосіб врегульовано правовідносини у будь-якій галузі суспільного життя, а після надання ним офіційного тлумачення Конституції та законів України положення правових актів, якими врегульовано певні правовідносини, повинні застосовуватися виключно згідно з правовою позицією Конституційного Суду України. Тому, на його думку, з якою можна погодитись, правові позиції Конституційного Суду України, сформульовані у його актах, за своєю правовою природою є специфічними джерелами права, які формулюються під час здійснення судового конституційного контролю, який за своєю правовою природою не є нормотворчою діяльністю, і потребують офіційного визнання як окремої категорії цього феномену права, сутність і зміст якої визначаються специфікою конституційного судочинства [95, с. 68–71].

М. Тесленко вказує, що правові позиції Конституційного Суду України дуже подібні до *ratio decidendi*, що в англійському прецедентному праві означає сутність рішення, правову норму що міститься в рішенні суду, а тому їх можна розглядати як джерело права, своєрідний судовий прецедент. Це впливає із англо-саксонської доктрини судового прецеденту, яка базується на повазі до окремо взятого рішення одного з вищестоящих судів, що розглядається як зразок для нижчестоящих судів. При цьому обов'язковим для них є не все рішення, а лише його частина, *ratio decidendi*, що перекладається як «вирішальний довід (доказ), аргумент». Відповідна діяльність Конституційного Суду України, на її думку, сприяє зближенню романо-германської та англо-саксонської правових систем [188, с. 38].

Як зазначає М. Вітрук, правові позиції органу конституційної юрисдикції є не тільки результатом нормативного й казуального тлумачення правових норм, а й виявляють конституційно-правовий зміст чинних законів та інших нормативно-правових актів, усуваючи правову невизначеність у певній сфері суспільних відносин [26, с. 111].

На думку деяких дослідників, у правових позиціях Конституційного Суду України, відображених у мотивувальній та резолютивній частинах його рішень та висновків, проявляються процесуальні форми реалізації доктрини конституційного судочинства, які впливають на розвиток системи законодавства [115, с. 34].

А. Івановська визначає правові позиції органу конституційного контролю як систему аргументів, викладених у мотивувальній частині рішення, та підсумкові висновки, викладені в резолютивній частині рішення, прийнятого за результатами конституційного контролю, які виражають ставлення органу конституційного контролю до певного публічно-правового явища (факту, проблеми), що відображають волю всіх або більшості членів органу конституційного контролю, мають загальний характер дії, є обов'язковими на всій території держави і володіють такою ж юридичною силою, як і самі акти органу конституційного контролю, в яких вони містяться [55, с. 10].

Деякі результати теоретичних досліджень природи правових позицій Конституційного Суду України та практичні пропозиції, сформульовані у ході їх здійснення (зокрема, щодо наявності таких позицій в ухвалях Конституційного Суду України, необхідності законодавчого закріплення можливості їх перегляду та зміни тощо), знайшли своє відображення у положеннях чинного Закону щодо юридичної позиції Конституційного Суду України. Так, ч. 1 ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено, що юридичну позицію Конституційний Суд України викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку; вона також може міститися в ухвалях про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою.

У своїх юридичних позиціях Конституційний Суд України розвиває і деталізує положення Конституції України [69] і Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], зокрема розділу II останнього, яким визначено порядок здійснення конституційного провадження як однієї з форм конституційного юрисдикційного процесу. Виходячи з того, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151² Конституції України), юридичні позиції Конституційного Суду України, викладені у них, є загальнообов'язковими. При цьому, за ч. 2 ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], Конституційний Суд України може розвивати і конкретизувати свою юридичну позицію у наступних актах; зміна юридичної позиції можлива в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Конституційний Суд України при її висловленні або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України, проте лише за умови обґрунтування такої зміни у відповідному акті Суду. Наведене дозволяє говорити про сталий і обов'язковий характер юридичних позицій, викладених Конституційним Судом України не лише в його рішеннях і висновках, але й в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою. При цьому закон не розглядає як юридичні позиції висновки Конституційного Суду України, викладені в ухвалах його колегій, адже вони можуть бути переглянуті та змінені, відповідно, Сенатом чи Великою палатою, а отже не є сталими.

Конституційним Судом України сформульовано низку юридичних позицій щодо принципів своєї діяльності, меж повноважень, критеріїв прийнятності обґрунтування тверджень суб'єктів права на конституційне подання, конституційну скаргу та ін. Так, Конституційний Суд України неодноразово викладав у своїх рішеннях та висновках доктринальні юридичні позиції щодо сутності принципу верховенства права як основоположного принципу правової держави та діяльності Конституційного Суду України, та його

складових (юридичної (правової) визначеності, домірності (пропорційності), законних (легітимних) очікувань та ін.) [146; 153; 155]. Окрім принципів діяльності Конституційного Суду України, визначених Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], ним проголошено ще один принцип – дружнього ставлення до міжнародного права [150; 151].

У юридичних позиціях, викладених в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження, Конституційний Суд України деталізує положення Закону стосовно меж своїх повноважень. Ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено такі межі повноважень Суду, як розгляд ним питань щодо конституційності лише чинних актів (їх окремих положень), за винятком розгляду з метою захисту та відновлення прав особи питань щодо конституційності акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності; неналежність до повноважень Суду питань законності актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених п. 28 ч. 1 ст. 85 та ч. 2 ст. 137 Конституції України [69]. Дані положення Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] деталізуються Судом у його актах, коли відповідні питання постають при розгляді ним справ.

Конституційний Суд України також зазначав, що сутністю галузевих юрисдикційних процесів є правозастосування, тобто індивідуалізація правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, установлення фактичних обставин справи і підбір правових норм, які відповідають цим обставинам, у той час, як діяльність Конституційного Суду України із правозастосуванням не пов'язана [201]. Виходячи з наведеного, вирішення питань правозастосування не належить до повноважень Конституційного Суду України. Водночас слід зауважити, що ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено виняток із даного правила. Так, згідно з її положеннями, якщо Конституційний Суд України, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає

Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то він вказує на це у резолютивній частині рішення.

До повноважень Конституційного Суду України, виходячи з його юридичних позицій, не належать питання законодавчого врегулювання, зокрема заповнення прогалін [191], недосконалості законодавства [202], відповідності законів України іншим законам України [190], відповідності законів України міжнародним договорам та здійснення контролю щодо виконання чи дотримання Україною актів міжнародного права [191; 195] та ін.

При цьому, згідно з юридичною позицією Конституційного Суду України, якщо у процесі розгляду справи він виявляє суперечність (невідповідність) законів та інших правових актів (їх окремих положень) Конституції України, вони втрачають свою чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України). Це стосується не лише правових актів України, а й правових актів УРСР і СРСР, які продовжують застосовуватися після прийняття Конституції України. Повноваження Конституційного Суду України щодо визнання зазначених актів такими, що суперечать Конституції України (є неконституційними), походить з п. 1 розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону України [151].

У своїх юридичних позиціях Конституційний Суд України також визначає критерії «належності» та прийнятності обґрунтування тверджень суб'єктів права на конституційне подання, конституційну скаргу. Так, Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] однією з вимог до конституційного подання щодо конституційності акта (його окремих положень) встановлює зазначення обґрунтування відповідних тверджень (ч. 3 ст. 51), а до конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України – обґрунтування підстав, які спричинили потребу в тлумаченні (ч. 4 ст. 51). Недотримання даної вимоги суб'єктом права на конституційне подання є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження згідно з п. 3 ст. 62 зазначеного закону. Проте жодних критеріїв щодо змісту такого обґрунтування вказаний закон не містить, тому Конституційний Суд України визначає відповідні критерії

такого обґрунтування у «негативний» спосіб – в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження. Так, виходячи з практики Конституційного Суду України, не вважається обґрунтуванням за конституційними поданнями щодо конституційності акта (його окремих положень), зокрема, цитування приписів Конституції України, наведення змісту положень законів та юридичних позицій Конституційного Суду України без наведення аргументів невідповідності Конституції України оспорюваних положень закону [191; 193; 197]; стверджуючи про порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення закону, автор клопотання має обґрунтувати, що таке порушення, по-перше, стосується саме конституційних процесуальних вимог; по-друге, є системним, грубим і таким, що істотно впливає на остаточний результат його ухвалення [194; 195]. Обґрунтуванням за конституційними поданнями щодо офіційного тлумачення Конституції України не вважається, зокрема, порушення питань про надання роз'яснень з приводу правозастосування з метою усунення розбіжностей у судовій практиці, що не належить до повноважень Конституційного Суду України [192], наведення положень Конституції України та законів України, рішень органів державної влади та висловлення незгоди з діями даних органів [196].

Однією з вимог Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] до конституційної скарги, яка є письмовим клопотанням до Конституційного Суду України щодо перевірки на конституційність закону України (його окремих положень), застосованого в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта звернення, є зазначення обґрунтування відповідних тверджень (п. 6 ч. 2 ст. 55). Недотримання суб'єктом права на конституційну скаргу даної вимоги закону вказує на неприйнятність конституційної скарги і є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження згідно з п. 4 ст. 62 зазначеного закону. У даному випадку Конституційний Суд України також визначає відповідні критерії такого обґрунтування в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження чи про закриття конституційного провадження у справі. Так, за його юридичною позицією, «... у розумінні приписів п. 6 ч. 2 ст. 55, ч. 1 ст. 56 Закону України «Про Конституційний Суд України»

належним обґрунтуванням конституційної скарги вважаються наведені в ній аргументи про те, що оспорюваний закон (його окремі положення) суперечить нормам розділу II Конституції України. Така суперечність може проявлятися у випадках, коли оспорюваний закон (його окремі положення) встановлює обмеження змісту чи обсягу конституційних прав і свобод або унеможливорює їх реалізацію» [204; 205]. Конституційний Суд України не вважає належним обґрунтуванням, зокрема, таке, що зводиться виключно до цитування положень законодавства, рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини без аргументації невідповідності Конституції України оспорюваних положень закону [191; 193]; у якому відсутній зв'язок між оспорюваними положеннями закону та відповідними положеннями Конституції України [199]; яке побудовано переважно на незгоді автора клопотання з рішеннями судів системи судоустрою України в його справі, запереченні законності та обґрунтованості цих рішень, правильності застосування судами положень законодавства [200].

Наведені юридичні позиції є обов'язковими для Конституційного Суду України, а також для його Секретаріату, який відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 44 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], зокрема, готує попередні висновки про наявність підстав для відкриття або відмови у відкритті конституційного провадження у справі, оцінюючи прийнятність аргументів суб'єктів права на конституційне подання та на конституційну скаргу. Вони також слугують своєрідним орієнтиром для самих суб'єктів звернення до Конституційного Суду України щодо коректного обґрунтування їх тверджень, що є передумовою відкриття конституційного провадження у відповідній справі, її розгляду та ухвалення Конституційним Судом України рішення, результатом чого може бути, зокрема, відновлення порушених конституційних прав особи та недопущення їх порушення у майбутньому.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], якою врегульовано питання доступу до публічної інформації в Конституційному Суді України, інформація за запитом щодо матеріалів справи, яку розглядає Конституційний Суд України, не надається. Вирішуючи питання щодо конституційності

даного положення, Конституційний Суд України зазначив, зокрема, що встановлене ним обмеження має на меті унеможливити тиск і сторонній вплив на Конституційний Суд України; водночас воно не містить застережень стосовно надання інформації щодо матеріалів справ, які вже були розглянуті Конституційним Судом України і завершилися прийняттям ним відповідних актів, що обумовлено, зокрема, суспільною значимістю актів Конституційного Суду України та їх впливом на реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків осіб. При цьому Конституційний Суд України зауважив, що конституційна скарга відповідно до ст. 55, 56, 77 вказаного Закону є індивідуальною формою звернення до Конституційного Суду України, містить персональні дані особи (конфіденційну інформацію про особу), передумовою її подання є застосування закону України (його окремих положень) в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу; оскільки вимоги до конституційної скарги, визначені у ст.ст. 55, 56 зазначеного Закону, та умови її прийнятності за ст. 77 згаданого Закону, а також правове обґрунтування, яке суб'єкт права на конституційну скаргу покладає в основу своєї конституційної скарги, практично завжди індивідуалізовані, є результатом інтелектуальної діяльності та відображають бачення суб'єктом права на конституційну скаргу відповідної правової ситуації, то тексти конституційних скарг не є публічною інформацією і не оприлюднюються на офіційному вебсайті Конституційного Суду України [157].

Даючи офіційне тлумачення положень ст. 151² Конституції України, відповідно до яких рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені, Конституційний Суд України, зокрема, зазначив, що відповідно до приписів вказаного положення Основного Закону України не можуть бути оскаржені будь-які рішення Конституційного Суду України незалежно від їх юридичної форми (виду), ухвалені ним як з питань, пов'язаних зі здійсненням ним конституційного провадження, так і питань, пов'язаних із забезпеченням належної організації діяльності Конституційного Суду України та реалізацією конституційно-правових гарантій незалежності і недоторканності суддів Конституційного Суду України. Це зумовлюється особливим

конституційним статусом Конституційного Суду України, юридичною природою його рішень, а також надзвичайною важливістю покладених на нього функцій та завдань, пов'язаних із забезпеченням верховенства Конституції України. Однак Конституційний Суд України може переглянути індивідуальні акти, ухвалені ним з підстав, передбачених ч. 2 ст. 149¹ Конституції України. Такий перегляд має здійснюватися з дотриманням вимог, встановлених ч. 3 ст. 149¹ Конституції України для ухвалення таких актів [154].

Незважаючи на те, що два останні наведені як приклад рішення Конституційного Суду України періодично ставали об'єктом критики, вони є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені, виходячи з приписів ст. 151² Конституції України. Викладені у них юридичні позиції конкретизують окремі аспекти нормативного регулювання конституційного юрисдикційного процесу, а саме: законодавчі положення щодо надання інформації за запитами щодо матеріалів справи, яка розглядається Конституційним Судом України, та положення Основного Закону України щодо неможливості оскарження рішень, ухвалених Конституційним Судом України.

Підсумовуючи викладене, наразі правову регламентацію конституційного юрисдикційного процесу в Україні здійснено Конституцією України [69], Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України [139]. Станом на сьогоднішній день Верховною Радою України прийнято у першому читанні та готується до другого читання проєкт Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135]. Специфічним джерелом правового регулювання діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу також є викладені в його окремих актах *юридичні позиції, які являють собою самодостатні, обов'язкові до виконання, остаточні та обґрунтовані положення, спрямовані на уточнення, розвиток та удосконалення нормативної регламентації зазначеного процесу, забезпечення верховенства права та Основного Закону України.*

Висновки до розділу 1

Узагальнюючи доктринальні джерела, методологію та правову регламентацію конституційного юрисдикційного процесу є усі підстави запропонувати такі підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Значна кількість доктринальних джерел, що стосуються конституційного юрисдикційного процесу, що видані до конституційної реформи правосуддя 2016 р., присвячена історичним і матеріальним аспектам функціонування інституту конституційної юрисдикції в Україні, при цьому у них висвітлено і деякі процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України як ключового суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу. Загалом такі джерела можна поділити на дві групи:

- присвячені діяльності Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції, а тому містять доктринальні підходи щодо окремих її процесуальних аспектів. Значна кількість таких джерел розглядає конституційну юрисдикцію як складову конституціоналізму;
- присвячені безпосередньо конституційному юрисдикційному процесу. Вказані джерела розглядають конституційний юрисдикційний процес як один з різновидів юрисдикційного процесу, як складову юридичного чи конституційного процесів.

2. Відображені у проаналізованих джерелах позиції та підходи отримали свій розвиток у наукових працях останніх років, в яких аналізуються окремі особливості сучасного конституційного юрисдикційного процесу в Україні з урахуванням новел конституційної реформи правосуддя 2016 р. При цьому у доктринальних джерелах як до, так і після 2016 р. поняття «конституційний юрисдикційний процес» практично не вживається, хоча вони і містять опис основних сутнісних характеристик процесуальної діяльності Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції. Для позначення вказаної діяльності Конституційного Суду України авторами вживаються такі поняття, як «конституційна юрисдикція», «конституційна юстиція», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційний контроль», «конституційне провадження», «конституційний судовий процес» та ін.

3. Окремі доктринальні аспекти конституційного юрисдикційного процесу знаходять свій вияв у практиці Конституційного Суду України, зокрема у юридичних позиціях, викладених в його рішеннях, висновках та ухвалах, а також у окремих думках суддів Конституційного Суду України. У зв'язку з цим важливим є дослідження практики Конституційного Суду України, зокрема юридичних позицій, викладених у його актах, окремих думок суддів Конституційного Суду України, як доктринального джерела конституційного юрисдикційного процесу.

4. Проведення наукового дослідження конституційного юрисдикційного процесу потребує комплексного підходу, який забезпечується, по-перше, застосуванням методів як класичної традиційної, так і інноваційної методології і, по-друге, реалізацією загальнонаукових, спеціально-наукових та власне-юридичних методів. Зокрема, із системи: 1) загальнонаукових: діалектичного, метафізичного, системного, історичного, аксіологічного, діяльнісного, герменевтичного, формально-логічних (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, визначення понять та їх класифікації і т. д.); 2) спеціально-наукових: соціологічного, модельного, прогностичного; 3) власне-юридичних: історико-правового, формально-юридичного, порівняльно-правового.

5. Правову регламентацію конституційного юрисдикційного процесу наразі здійснено Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII та Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018. Також на сьогоднішній день на розгляді у Верховній Раді України перебуває проєкт Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.), яким планується більш детально врегулювати окремі процесуальні моменти діяльності Конституційного Суду України.

6. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє стверджувати про дещо різні підходи до вибору моделі правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу. Водночас можна констатувати, що існуюча на сьогоднішній

день в Україні модель правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу (Конституція, Закон, Регламент) відповідає міжнародним стандартам. Так, у Латвійській Республіці, Литовській Республіці, Російській Федерації та ФРН конституційні суди діють на основі конституцій, законів, а також регламентів, які затверджено актами цих судів. При цьому чинне нормативне регулювання конституційного юрисдикційного процесу має певні недоліки і потребує удосконалення, зокрема в частині порядку та підстав відкриття конституційного провадження у справі, його форм, прав та обов'язків учасників, а також повноти розгляду справ та дотримання строків.

7. Видається, що з формальної точки зору не зовсім доцільним є ухвалення проекту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) як законодавчого акта, який разом із Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII регулюватиме порядок організації діяльності Суду, його структуру, процедуру розгляду Судом справ тощо. Доцільнішим є існування єдиного систематизованого акта, який би містив у окремих розділах норми матеріального та процесуального права. З огляду на це вбачається, що пропонувані згаданим законопроектом положення краще внести до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII у відповідні розділи та статті, узгодивши їх з іншими положеннями зазначеного Закону.

8. Джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу також можна вважати юридичні позиції Конституційного Суду України, які являють собою самодостатні, обов'язкові до виконання, остаточні та обґрунтовані положення, спрямовані на уточнення, розвиток та удосконалення нормативної регламентації конституційного юрисдикційного процесу, забезпечення верховенства права та Основного Закону України, і містяться у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку Конституційного Суду України чи в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених його сенатом чи Великою палатою. Як специфічне джерело права, поряд з Конституцією України, Законом

України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII та Регламентом Конституційного Суду України зазначені юридичні позиції впливають на порядок реалізації Конституційним Судом України, як основним суб'єктом конституційного юрисдикційного процесу, своїх юрисдикційних повноважень. У юридичних позиціях Конституційного Суду України знаходять свій розвиток і деталізацію положення Конституції України і Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, зокрема, щодо меж повноважень Конституційного Суду України, критеріїв «належності» обґрунтування тверджень суб'єктів права на конституційне подання, конституційну скаргу, надання інформації за запитами щодо матеріалів справи, яка розглядається Конституційним Судом України, неможливості оскарження рішень, ухвалених Конституційним Судом України. Юридичні позиції Конституційного Суду України є сталими і він враховує їх при прийнятті наступних актів з питань конституційного провадження.

РОЗДІЛ 2 ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Поняття та особливості конституційного юрисдикційного процесу

Для розкриття даного питання першочергово уявляється необхідним на основі аналізу понять «юрисдикція», «конституційна юрисдикція», «юридичний процес», «юридична процедура», «юрисдикційний процес», «конституційний процес», «конституційне провадження» з'ясувати сутність поняття «конституційний юрисдикційний процес», встановити зміст і співвідношення даних категорій та визначити місце конституційного юрисдикційного процесу в структурі юридичного процесу.

Х. Приходько зазначає, що конституційний юрисдикційний процес – це поліструктурне і багатоаспектне правове явище, яке перебуває у діалектичному зв'язку з категоріями, які, з одного боку, мають суттєвий вплив на формування та навантаження його правового змісту, а з іншого – є похідними від нього. До першої групи категорій слід віднести поняття «конституційна юстиція», «конституційна юрисдикція», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційний контроль», «конституційне провадження». До другої групи належать «конституційний процес», «конституційне процесуальне право», «конституційне судове право», «конституційний судовий процес». Дослідниця вказує, що зазначені категорії мають моністичну галузеву належність, у той же час слід враховувати й інші процесуальні галузі, з якими кореспондує та перебуває в логічному взаємозв'язку конституційний юрисдикційний процес, зокрема адміністративну, цивільну, кримінальну процесуальну галузі та їх понятійно-категоріальний апарат [121, с. 212].

Для визначення сутності конституційного юрисдикційного процесу слід розпочати з дослідження змісту поняття «юрисдикція». У енциклопедичних джерелах юрисдикція (лат. *jurisdiction* – судочинство, від *jus* (*juris*) – право і *dicere* – говорити, проголошувати) визначається, зокрема, як встановлена законодавством сукупність

повноважень відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування розглядати та вирішувати правові спори і справи про правопорушення, давати правову оцінку діям осіб або інших суб'єктів права з точки зору їх правомірності або неправомірності, застосовувати санкції до правопорушників. За характером справ, які розглядаються юрисдикція може бути адміністративною, конституційною та ін. Під юрисдикцією розуміється також відправлення правосуддя або підсудність. У такому випадку зміст даного поняття полягає у реалізації судом повноважень керувати судовим процесом, судити і виносити компетентне рішення, а також зобов'язувати до виконання рішення, що прийняте [228, с. 490].

На думку С. Пілюка, терміном «юрисдикція» охоплюється спеціальна компетенція (повноваження та підвідомчість) органів публічної влади щодо вирішення спорів, розгляду справ про правопорушення і застосування санкцій, відповідно поняття «конституційна юрисдикція» означає спеціальну компетенцію (повноваження та підвідомчість), якою наділені судові та квазісудові органи конституційного контролю для забезпечення верховенства конституції [109, с. 514].

У зарубіжних країнах конституційна юрисдикція знаходить свій процесуальний вияв у діяльності конституційних судів (Конституційний Трибунал Республіки Польща, Федеральний Конституційний Суд Німеччини, Конституційний Суд Російської Федерації та ін.) або квазісудових органів (Конституційна рада Республіки Франція, Конституційна рада Республіки Казахстан та ін.). В Україні конституційний юрисдикційний процес виражається у процесуальній діяльності Конституційного Суду України щодо реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень.

А. Селіванов визначає конституційну юрисдикцію як встановлену Конституцією та законами України систему суб'єктів, дій, способів і засобів, рішень та процесуальних актів, які у сукупності впливають один на одного юридичними зв'язками як результат конституційного судочинства з приводу досягнення правових результатів у застосуванні нормоконтролю з позицій панування в правовій системі і верховенства права. Такий підхід, на його думку, концептуально відрізняє конституційну юрисдикцію від інших сфер застосування права [163, с. 5].

О. Бориславська зазначає, що поняття «конституційна юрисдикція» змістовно пов'язане із категорією «конституційний контроль». Якщо конституційний контроль є функцією держави щодо забезпечення верховенства її конституції, то поняття конституційна юрисдикція позначає діяльність органів державної влади щодо реалізації цієї функції (вужке значення). Проте конституційний контроль здійснюється, по-перше, відповідними органами держави, по-друге, через повноваження таких органів, по-третє, у певній формі (судовій чи несудовій). Відтак, поняття «конституційна юрисдикція» у широкому значенні охоплює як сам орган, так і його повноваження та діяльність щодо забезпечення верховенства конституції. Діяльність органу конституційної юрисдикції, що здійснюється у судовій формі, становить зміст поняття «конституційне правосуддя» [15, с. 192-193]. Разом з тим слід зауважити, що зведення сутності юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України лише до конституційного контролю уявляється некоректним, адже окрім контрольних, Конституційний Суд України виконує й інші повноваження, зокрема здійснює офіційне тлумачення Конституції України [116, с. 42].

При визначенні сутності будь-якого різновиду судового юрисдикційного процесу уявляється логічним виходити не лише із категорії «юрисдикція», а й із сутності поняття «процес», оскільки воно є визначальним родовим поняттям.

А отже, якщо процес є порядком діяльності, то юрисдикційний процес є порядком реалізації повноважень суб'єктів юрисдикції [18, с. 715].

В. Горшеньов визначає юрисдикційні процеси як правові форми діяльності держави класичного порядку (традиційні), у яких найяскравіше відображені такі властивості юридичного процесу, як пов'язаність з розглядом юридичної справи, тобто здійснення на основі норм права та настання певних юридичних наслідків, здійснення спеціально уповноваженими суб'єктами, закріплення результатів такої діяльності в офіційних документах, фіксація порядку реалізації даної правової форми діяльності у процесуальних нормах та забезпечення відповідною системою правил юридичної техніки. При цьому він також виділяє некласичні (нетрадиційні) правові форми (правотворчість, установча і контрольна діяльність), які у

сукупності з класичними утворюють юридичний процес як комплексну систему органічно пов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб та зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права, яка виражається у здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням певних юридичних справ, здійснюється уповноваженими органами держави і посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права, закріплюється у відповідних правових актах – офіційних документах, регулюється процедурно-процесуальними нормами та забезпечується відповідними засобами юридичної техніки [37, с. 8].

У більш вузькому розумінні юридичний процес визначається як врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, який полягає у підготовці, прийнятті і документальному закріпленні юридичних рішень загального чи індивідуального характеру [4, с. 24]. Отже, юрисдикційний процес є однією із складовою юридичного процесу в його широкому розумінні.

Важливим моментом для з'ясування змісту поняття юрисдикційного процесу є його співвідношення не тільки з поняттям «юридичний процес», а і з поняттям «юридична процедура». У теорії права під юридичною процедурою (від лат. *procedo* – забезпечувати просування чого-небудь, встановлений порядок) розуміється сукупність послідовно змінюючих один одного актів поведінки, ступенів діяльності [3, с. 158], порядок здійснення тієї чи іншої юридичної діяльності [137, с. 69]. Незважаючи на певну дискусійність питань сутності та співвідношення даних понять [229, с. 111-113], можна погодитись із Д. Єфременко, яка стверджує, що вони є більш широкими, загальними та родовими поняттями для юрисдикційного процесу, який виступає їх різновидом. Вона також доходить висновку, що за своєю природою юрисдикційний процес обумовлений конфліктністю соціальних відносин, наявністю спорів, які вирішуються на основі права, і виник як процедура вирішення правових спорів серед приватних осіб, а отже являє собою вид юридичного процесу по розгляду і вирішенню будь-якого правового спору на основі правила, встановленого нормами права, що обумовлено його природою, походженням [45, с. 247, 249].

Досліджуючи теоретичні аспекти юрисдикційного процесу, М. Максютін зазначає, що юрисдикційний процес – це процедурні, процесуальні прояви права, які знайшли своє вираження в конкретних різновидах судочинства. Аналізуючи різні підходи до визначення поняття «процес», він констатує, що юрисдикційний процес являє собою збірне наукове поняття, яке можна визначити як форму перетворення юридичних моделей, які містяться у внутрішньому та міжнародному законодавстві, в реальну систему правовідносин [88, с. 41-42].

Конституційний юрисдикційний процес, на думку М. Максютіна, є самостійним різновидом конституційного процесу і складається з конституційного судочинства як врегульованої нормами конституційного законодавства сукупності процесуальних відносин, які складаються між конституційним судом та іншими суб'єктами права при розгляді і вирішенні підвідомчих йому справ, а також ряду проваджень, пов'язаних, наприклад, з усуненням з посади президента та ін. [88, с. 110].

Наголошуючи на неприпустимості зведення дефініції конституційного процесу до конституційного юрисдикційного процесу, тенденція чого простежується на сучасному етапі розвитку теорії конституційного процесу, який по відношенню до конституційного юрисдикційного процесу є більш широким поняттям, Х. Приходько, водночас, зазначає, що в рамках функціонування конституційного юрисдикційного процесу втілюються правореалізаційний, правозахисний, правотворчий, правозастосовний, регламентаційний та юрисдикційний аксіологічно-функціональні аспекти конституційного процесу [121, с. 219, 227].

Отже, можна стверджувати, що конституційний юрисдикційний процес – це самостійний різновид юрисдикційного процесу, який є однією із форм юридичного процесу, а також елементом конституційного процесу як складової юридичного процесу. Дане поняття позначає процесуальну діяльність органу конституційної юрисдикції щодо реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень і є певною мірою тотожним з такими поняттями, як «конституційний судовий процес», «конституційне судочинство», «конституційне провадження».

Х. Приходько вказує, що особливості конституційного юрисдикційного процесу знаходять свій вияв у трьох

основних зрізах. У першому конституційний юрисдикційний процес розглядається як процесуальна форма конституційного правосуддя (статутарний аспект). В даному аспекті авторка говорить про конституційний юрисдикційний процес як спосіб захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина; спосіб реалізації конституційних повноважень суб'єктів щодо реалізації, охорони і захисту Конституції України; форму діяльності органу державної влади, єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України, і зазначає, що метою такої інтерпретації досліджуваного явища є висвітлення зв'язку з конституційно-процесуальною формою, яка є більш масштабним явищем щодо нього. У другому аспекті конституційний юрисдикційний процес розглядається нею як комплекс правових процесуальних технологій конституційного судочинства, зокрема технологій захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина; охорони та офіційного тлумачення норм Конституції України; імплементації міжнародно-правових стандартів у законодавство України та ін. Третім підходом є розуміння конституційного юрисдикційного процесу як конституційного провадження (динамічний аспект). В межах даного підходу авторка розглядає конституційний юрисдикційний процес як один з видів судового процесу (судочинства), процедурно-процесуальний порядок розгляду справ у Конституційному Суді України, регламентований Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України [121, с. 220].

У даному відношенні заслуговує на увагу думка про те, що конституційний юрисдикційний процес як один із зовнішніх проявів конституційної правової форми є однією із сполучних ланок між конституційним матеріальним і конституційним процесуальним правом [43, с. 224].

Загалом запропонований Х. Приходько підхід щодо виокремлення статутарного (статичного), «технологічного» та динамічного аспектів конституційного юрисдикційного процесу уявляється слушним і обґрунтованим. У ході подальшого дослідження конституційного юрисдикційного процесу, який реалізується Конституційним Судом України, слід зосередити увагу на його особливостях у динамічному аспекті, виходячи з аналізу чинного нормативного регулювання, та, зокрема, через «технологічний» аспект

встановити відповідні зв'язки із статутарним аспектом даного явища. Адже Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], встановлюючи процесуальні моменти діяльності Конституційного Суду України, оперує поняттям «конституційне провадження», яке, виходячи зі змісту відповідних законодавчих приписів, можна визначити як сукупність процедур щодо звернення до Конституційного Суду України, прийняття ним відповідних звернень до розгляду, власне розгляду справ, прийняття відповідних процесуальних актів, виконання рішень та висновків Конституційного Суду України тощо [175, с. 95]. Здійснивши аналіз особливостей конституційного провадження, закріплених у Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], зокрема у його розділі II, та практики реалізації цих положень Конституційним Судом України, можна буде надати оцінку ефективності конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Потребує дослідження також питання основних складових елементів конституційного юрисдикційного процесу. Так, М. Вітрук пропонує віднести до правових інститутів судового конституційного процесу принципи, стадії та види провадження за конкретними категоріями справ [25, с. 16-18]. Зважаючи на відносну відокремленість як ознаку правового інституту, А. Портнов виділяє, окрім запропонованих М. Вітруком, інститут учасників судового конституційного провадження. Автор обґрунтовує доцільність виокремлення даного інституту тим, що окрім Конституційного Суду України, безпосередніми учасниками суспільних відносин у сфері відправлення конституційного судочинства виступає широке коло інших осіб. Він зазначає про законодавче закріплення кола учасників конституційного судочинства та їх процесуального статусу через відповідні процесуальні права і обов'язки, а також особливий порядок оформлення у процесуальних актах їх процесуальних дій [115, с. 155-156].

Видається, що наведені правові інститути можна екстраполювати на конституційний юрисдикційний процес, проте із деякими застереженнями. Так, основу конституційного юрисдикційного процесу, як і будь-якого

іншого різновиду юрисдикційного процесу, складають певні принципи, на яких ґрунтується його здійснення. При цьому принципи конституційного юрисдикційного процесу мають певну специфіку, яку буде детально розкрито у наступному підрозділі монографії.

Розділом II Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] закріплено порядок здійснення конституційного провадження, зокрема його основні стадії, серед яких можна попередньо виокремити звернення до Конституційного Суду України (у формі конституційного подання, конституційного звернення або конституційної скарги) та його попередню перевірку; відкриття конституційного провадження у справі; розгляд справ у Конституційному Суді України; ухвалення рішення, висновку Конституційного Суду України, його офіційне оприлюднення та опублікування; виконання рішення, висновку Конституційного Суду України.

На відміну від Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129], який передбачав особливості конституційного провадження у дев'яти категоріях справ, чинний закон передбачає такі особливості лише щодо конституційного провадження у справах за конституційною скаргою та за конституційними зверненнями щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою. При цьому дані особливості щодо конституційної скарги полягають у специфіці стадії відкриття конституційного провадження у справі, зокрема через встановлення вимог щодо прийнятності конституційної скарги, та можливості застосування заходів щодо її забезпечення шляхом видання забезпечувального наказу. Особливості ж конституційного провадження за конституційними зверненнями щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, пов'язані із часом спрямування такого звернення, предметом його розгляду, учасниками провадження та формулюванням резолютивної частини висновку. Ст. 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено загальний строк конституційного провадження–

6 місяців, а також 30 календарних днів для справ: про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України; за зверненням Президента України щодо конституційності актів Кабінету Міністрів України відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 106 Конституції України; щодо яких сенат, Велика палата визнали конституційне провадження невідкладним; про надання висновку про відповідність Конституції України (конституційність) питання, що пропонується для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, міжнародного договору, що передбачає зміну території України, який вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість. Проте, незважаючи на наведене, в цілому порядок конституційного провадження та його стадії, незалежно від форми звернення до Конституційного Суду України, є загальними. А тому вбачається, що з огляду на чинне нормативне регулювання виділяти в межах конституційного юрисдикційного процесу інститут окремих різновидів конституційного провадження наразі є недоцільним. Разом з тим, у підрозділі 1.2 даної монографії було здійснено уніфіковану класифікацію різновидів конституційного провадження, виходячи із встановлених Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] повноважень Конституційного Суду України, суб'єктів звернення до нього та актів, які приймаються за результатами розгляду справи.

Зважаючи на те, що конституційне провадження є лише одним із проявів конституційного юрисдикційного процесу, більш коректним, на думку авторки, буде виокремлення суб'єктів такого процесу, а не учасників конституційного провадження, які, виходячи з положень Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], діють лише на певних стадіях такого провадження.

Враховуючи викладене, у широкому розумінні конституційний юрисдикційний процес можна розглядати як побудований на відповідних принципах комплекс регламентованих Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України послідовних та логічно взаємопов'язаних стадій, спрямованих на забезпечення верховенства Конституції України, в межах

яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами; а у вузькому – як процесуальний порядок розгляду та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції, тобто конституційне провадження. Основними складовими конституційного юрисдикційного процесу, відповідно, є його принципи, суб'єкти та стадії.

Беззаперечно, що широке розуміння конституційного юрисдикційного процесу є основоположним, найбільш важливим, оскільки відображає його головні формальні, сутнісні та змістовні ознаки. До них можна віднести те, що він:

а) побудований на відповідних принципах, про які буде вестися мова у наступному підрозділі монографічного дослідження;

б) регламентований Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України, про що йшлося у підрозділі 1.2. монографії;

в) є комплексом послідовних стадій, при цьому під такою послідовністю треба розуміти їх системність, черговість, етапність; його стадії є логічно взаємопов'язаними, тобто взаємозумовленими і такими, що є продовженням і розвитком одна іншої (про зазначене йтиметься у підрозділі 2.3. монографії);

г) спрямований на забезпечення верховенства Конституції України, що, до речі, передбачено ч. 2 ст. 8 Конституції України;

д) в його межах виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини, які є правовими відносинами, а це «... опосередкована правовими нормами та принципами ситуативна форма суспільної взаємодії, пов'язана з утворенням, реалізацією, зміною та припиненням суб'єктивних прав та обов'язків, а також реалізацією заходів юридичної відповідальності» [22, с. 545-552];

е) ці правовідносини мають місце між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами, про що йтиметься у підрозділі 2.4. монографічного дослідження.

Незважаючи на певні спільні з іншими (галузевими) різновидами юрисдикційних процесів (адміністративним,

кримінальним, цивільним, господарським) ознаки, такі, як пов'язаність із вирішенням юридичної справи, здійснення уповноваженими державними органами, стадійний характер, закріплення результату у відповідних процесуальних документах тощо, конституційний юрисдикційний процес має низку ознак, які визначають його специфіку [175, с. 92].

Так, галузеві юрисдикційні процеси реалізуються судами системи судоустрою України. Статус же Конституційного Суду України та його місце у механізмі державної влади у ході конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] зазнали певних змін. Зокрема, положення, які прямо вказували на належність Конституційного Суду України до судової влади та визначали деякі моменти статусу його суддів, було повністю вилучено із розділу VIII «Правосуддя» Конституції України; станом на сьогоднішній день вони у дещо зміненому вигляді містяться у її розділі XII «Конституційний Суд України». Водночас, як зазначає О. Константий, інститут конституційної скарги функціонально поєднує Конституційний Суд України із системою судів загальної юрисдикції [65, с. 33], а на думку І. Берестової, повноваження Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг (включаючи можливість видання забезпечувального наказу, який є виконавчим документом, у порядку ст.ст. 78, 87 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], та зазначення у резолютивній частині рішення про те, що суд системи судоустрою під час розгляду справи застосував закон, який є конституційним, витлумачивши його у неконституційний спосіб, в порядку ч. 3 ст. 89) свідчать про те, що він по суті є судовим органом, що здійснює юрисдикційну діяльність, рішення якого є обов'язковими для інших органів, оскільки постановлені уповноваженим державним органом [7, с. 156].

Відповідно до ч. 1 ст. 147 Конституції України [69] Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції. При цьому Основним Законом України закріплено вичерпний перелік повноважень Конституційного Суду України, які реалізуються ним в рамках конституційного юрисдикційного процесу, що

також відрізняє даний різновид юрисдикційного процесу від інших (галузевих) його різновидів. Так, повноваження Конституційного Суду України дещо розрізнено закріплено в Конституції України (п. 28 ч. 1 ст. 85, п. 15 ч. 1 ст. 106, ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 137, ст.ст. 150, 151, 151¹, 159); у систематизованому вигляді вони містяться у ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] (при цьому ст. 8 зазначеного Закону встановлено їх межі: розгляд питань щодо конституційності лише чинних актів (їх окремих положень), за винятком розгляду з метою захисту та відновлення прав особи питань щодо конституційності акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності; неналежність до повноважень Суду питань законності актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених п. 28 ч. 1 ст. 85 та ч. 2 ст. 137 Конституції України). Можна погодитись із К. Айріян, яка зазначає, що характерною ознакою конституційного юрисдикційного процесу, який виражається у конституційному судочинстві, є те, що підставою виникнення, зміни та припинення відносин у сфері відправлення конституційного судочинства є правовий конфлікт, визначений конституційними нормами. Підстави ж виникнення, зміни та припинення відносин у сфері відправлення інших форм правосуддя окреслено нормами відповідної галузі матеріального права [2, с. 29].

Відповідно до ст. 153 Конституції України [69] порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус його суддів, підстави і порядок звернення до Суду, процедура розгляду ним справ і виконання його рішень визначаються Конституцією України та законом. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України діє відповідно до повноважень, визначених Конституцією України; даний закон установлює порядок організації і діяльності Суду, порядок конституційного провадження, процедуру розгляду справ та виконання рішень і висновків (ч. 1); згідно із зазначеним законом організацію внутрішньої роботи Суду та відповідні правила процедури розгляду ним справ установлює Регламент Конституційного Суду України (ч. 2); Суд ухвалює інші акти, що регламентують організацію

його роботи, відповідно до зазначених закону та регламенту (ч. 3). Отже, підстави виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин щодо розгляду Конституційним Судом України справ у межах його компетенції, коло суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, порядок здійснення конституційного провадження та ін. врегульовано не кодифікованим актом, а Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України [139], у той час, як подібні питання у галузевих юрисдикційних процесах детально регламентовано відповідними процесуальними кодексами.

Як вже зазначалось у підрозділі 1.2 монографії, специфічним джерелом правового регулювання діяльності Конституційного Суду України в межах конституційного юрисдикційного процесу можна вважати юридичні позиції Конституційного Суду України, у яких він деталізує окремі аспекти нормативного регулювання конституційного юрисдикційного процесу, зокрема положення Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] стосовно меж своїх повноважень, критеріїв «належності» обґрунтування тверджень суб'єктів права на конституційне подання, конституційну скаргу та ін. Наведене, незважаючи на можливість проведення певних аналогій з інститутами зразкових справ та правових позицій, які функціонують в межах галузевих юрисдикційних процесів, також є характерною особливістю конституційного юрисдикційного процесу.

Сутністю галузевих юрисдикційних процесів є правозастосування, тобто індивідуалізація правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, тобто установлення фактичних обставин справи і підбір правових норм, які відповідають цим обставинам, у той час, як діяльність Конституційного Суду України, згідно з його юридичною позицією, із правозастосуванням не пов'язана [201]. Виняток із даного правила встановлено вже згадуваною ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], за якою якщо Конституційний Суд України, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але

одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то він вказує на це у резолютивній частині рішення.

Загальновідомим є підхід до визначення Конституційного Суду України як суду права, а не факту, на відміну від судів системи судоустрою України. Рішення Конституційного Суду України можуть змінювати судову практику, яка не відповідає Основному Закону, та при цьому процес перевірки конституційності нормативно-правового акта здійснюється безвідносно конкретних кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних справ, чий розгляд перебуває в юрисдикції інших судів. [2, с. 29]. Водночас слід зауважити, що певним винятком із даного правила є дослідження Конституційним Судом України фактів при вирішенні питань щодо дотримання чи порушення встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності законами чи іншими актами (ч. 1 ст. 152 Конституції України).

Ще однією особливістю, яка відрізняє конституційний юрисдикційний процес, який реалізується Конституційним Судом України, від інших різновидів юрисдикційних процесів, є закріплений у ст. 151² Конституції України остаточний і загальнообов'язковий характер рішень Конституційного Суду України та неможливість їх оскарження, на відміну від рішень судів системи судоустрою України, які є індивідуалізованими і можуть бути оскаржені в апеляційному чи касаційному порядку.

Таким чином, особливостями конституційного юрисдикційного процесу є те, що:

- він здійснюється не судами системи судоустрою, а судовим органом зі специфічним статусом – Конституційним Судом України;

- вичерпний перелік повноважень Конституційного Суду України, які реалізуються ним в рамках конституційного юрисдикційного процесу, закріплено Конституцією України, а не галузевими нормами матеріального права;

- підстави виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин щодо розгляду Конституційним Судом України справ у межах його компетенції, коло суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, порядок

здійснення конституційного провадження та ін. врегульовано не кодифікованим актом, як у галузевих юрисдикційних процесах, а Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України [139];

- специфічним джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу є юридичні позиції Конституційного Суду України, у яких він деталізує окремі аспекти, викладені у нормативних актах, якими врегульовано конституційний юрисдикційний процес;

- діяльність Конституційного Суду України в межах конституційного юрисдикційного процесу, як правило, не пов'язана із правозастосуванням, на відміну від галузевих юрисдикційних процесів;

- в межах конституційного юрисдикційного процесу Конституційний Суд України, як правило, не здійснює дослідження фактів, на відміну від судів системи судоустрою України;

- рішення Конституційного Суду України мають остаточний і загальнообов'язковий характер, та не можуть бути оскаржені, на відміну від рішень судів системи судоустрою України, які є індивідуалізованими і можуть бути оскаржені в апеляційному чи касаційному порядку.

Специфіку принципів, стадій та суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу як його основних складових досліджено у наступних підрозділах даної монографії.

2.2. Принципи конституційного юрисдикційного процесу

Аналіз принципів конституційного юрисдикційного процесу вбачається доцільним розпочати з їх загального розуміння. У енциклопедичних джерелах принципи права визначаються як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин, а принципи судочинства – як керівні засади (ідеї), які стосуються завдань, засобів та способів його здійснення [227, с. 128-129].

А. Колодій, досліджуючи принципи права України, зазначає, що структурованість самого права, у тому числі його поділ на матеріальне і процесуальне, а також особливості функціонування його структурних частин безпосередньо визначають досить розгалужену систему юридичних принципів і різний ступінь їх участі у механізмі правового регулювання. Говорячи про принципи юридичного процесу як діалектичного взаємозв'язку матеріального і процесуального права (як співвідношення змісту і форми), він визначає їх як основоположні ідеї, що виступають у вказаному процесі як загальнообов'язкові, безперечні вимоги, та поділяє на конституційні, загальнопроцесуальні та спеціалізовані із застереженням, що така диференціація є дещо умовною і має, насамперед, гносеологічний характер [63, с. 90, 93]. Автор виокремлює низку принципів юридичного процесу, а саме: принципи синхронності, рівності, збалансованості, поділу сфер регулювання, демократичності, неодноманітності, антибюрократичності, законності та надійності юридичного процесу, доступності, раціональності, послідовності та гарантованості, та розкриває їх сутність [63, с. 87-90].

Екстраполюючи наведені принципи юридичного процесу на конституційний юрисдикційний процес як один із його проявів, можна констатувати, що вони не завжди реалізуються, або можуть бути реалізовані в межах останнього. Так, наприклад, у ході конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] Конституцією України було змінено обсяг юрисдикційних повноважень Конституційного Суду України, зокрема, запроваджено інститут конституційної скарги, проте відповідного законодавчого акта, який би регулював порядок реалізації оновлених повноважень Конституційного Суду України не було прийнято одночасно (оновлені

конституційні положення набрали чинності 30 вересня 2016 р., а Закон України «Про Конституційний Суд України» № 2136–VIII [130] було ухвалено 13 липня 2017 р., чинності він набрав 3 серпня 2017 р., Регламент Конституційного Суду України було ухвалено на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018) [139]. Як наслідок, Конституційний Суд України близько року не міг здійснювати свої повноваження через відсутність відповідного нормативного регулювання. Вказана ситуація виникла саме внаслідок недотримання законодавцем принципу синхронності, який, у розумінні А. Колодія, означає, що виникнення норм і принципів матеріального і процесуального права має бути одночасним [63, с. 87].

Певні особливості, обумовлені специфікою нормативного регулювання, має застосування до конституційного юрисдикційного процесу принципу рівності, який, на думку А. Колодія, означає, що процесуальні норми та принципи за юридичною силою мають бути того ж рівня, що і матеріальні [63, с. 87]. Так, базові засади діяльності Конституційного Суду України, його юрисдикційні повноваження закріплено Конституцією України, порядок його організації і діяльності, порядок конституційного провадження, процедуру розгляду справ та виконання рішень і висновків установлює Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], а організацію внутрішньої роботи Конституційного Суду України та відповідні правила процедури розгляду ним справ установлює згідно з вказаним Законом Регламент Конституційного Суду України, [139]. Отже, нормами матеріального права у даному випадку є норми Основного Закону України, а норми процесуального права містяться у законодавчому та підзаконному актах. Вказані норми матеріального і процесуального права мають різну юридичну силу, тому принцип рівності (у розумінні А. Колодія) у даному випадку не може бути застосовано.

Таким чином, можна констатувати, що не усі класичні, загальні принципи юридичного процесу є застосовними до конституційного юрисдикційного процесу.

Говорячи про принципи юрисдикційного процесу, М. Максютін виділяє загальні (принципи законності, процесуальної справедливості, гласності та ін.), родові

(принципи правозастосовної діяльності: строковість; очність; поєднання усності та письмовості, одноосібності та колегіальності тощо) та видові (принципи юрисдикційних проваджень: здійснення правосуддя виключно судом, професіоналізм, змагальність, безперервність, об'єктивна істина як мета, обов'язковість виконання судових рішень та ін.) [88, с. 92-94].

Х. Приходько розмежує принципи конституційного юрисдикційного процесу на загальні (матеріальні) – основні законодавчо закріплені принципи діяльності Конституційного Суду України, та інституціональні (процесуальні) – загальні для усіх судів конституційні принципи судочинства, закріплені ч. 2 ст. 129 Конституції України. Слід зазначити, що така класифікація принципів конституційного юрисдикційного процесу, заснована лише на нормативному закріпленні даних принципів, децю втратила свою актуальність після конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124], адже положення, які стосуються засад діяльності Конституційного Суду України, було вилучено із розділу VIII «Правосуддя» та розміщено у розділі XII «Конституційний Суд України» Конституції України, а його статус у судовій владі автономізовано. Разом з тим, з доктринальної точки зору порівняння принципів галузевих юрисдикційних процесів, які реалізуються судами системи судоустрою України, та конституційного юрисдикційного процесу, який реалізується Конституційним Судом України, беззаперечно може мати місце, при цьому безспірним є той факт, що низка загальних принципів судочинства не може бути впроваджено у конституційному юрисдикційному процесі з огляду на його особливу природу і функціональне призначення [121, с. 221, 222].

Слід також зауважити, що враховуючи спорідненість поняття «конституційний юрисдикційний процес» з поняттями «конституційний судовий процес», «конституційне судочинство», «конституційне провадження», «конституційний контроль», «конституційна юрисдикція», «конституційне правосуддя» та ін., для цілей даного дослідження проаналізовано доктринальні джерела, в яких авторами викладено власне розуміння відповідних принципів та їх класифікацію в розрізі даних понять, у тій частині, яка стосується діяльнісного, процесуального аспекту, та,

відповідно, може бути застосована до конституційного юрисдикційного процесу. Так, суттю функціональних напрямків діяльності Конституційного Суду України є те, що орган конституційної юрисдикції, діючи у політико-правовому полі, формує власну конституційну політику, вирішує конституційно-правові спори, дає інтерпретацію положень Конституції і законів України, здійснює конституційний контроль. Специфіка владної діяльності Конституційного Суду України полягає в тому, що цей орган виділений із системи загальносудової юрисдикції і саме на ньому сконцентрована система правового захисту конституції [13, с. 61].

Принципи організації та діяльності органів конституційної юрисдикції є відмінними, ніж принципи функціонування судів загальної юрисдикції [93], зокрема, це проявляється у подвійній природі конституційної юрисдикції як політико-юридичного органу правосуддя конституційного характеру, що відображає особливості у їх внутрішній організації. За критерієм сутнісних напрямків по забезпеченню конституційного ладу можна виділити правоустановчі, правореалізуючі та правоохоронні принципи організації та юрисдикції Конституційного Суду України [159, с. 145].

На думку М. Савчина, значення принципів функціонування Конституційного Суду України полягає у їх нормативно-регулятивному характері, їх взаємоузгодженості та взаємодії їх сутнісної природи, ефективності впливу принципів на правові відносини. Він зазначає, що серед принципів функціонування Конституційного Суду України можна виділити принципи, які визначають: а) місце і роль Конституційного Суду України у системі органів влади; б) гарантії діяльності Суду; в) гарантії основних прав і свобод; г) організаційну структуру Суду; д) гарантії реалізації юрисдикції Суду. Така система принципів, їх внутрішня структура розкриває сутнісний зміст вихідних положень юрисдикції Конституційного Суду України по розгляду конституційно-правових спорів, забезпечення конституційного ладу України [159, с. 144-145]. Автор зазначає, що принципи юрисдикції Конституційного Суду України володіють організаційно-функціональною природою та виділяє серед них: 1) незалежність, 2) функціональну відособленість, 3) самостійність, 4) організаційну єдність,

5) зв'язаність правом, 6) зв'язаність єдністю правової системи, 7) зв'язаність належною правовою процедурою. Він також вказує що по суті згадані принципи поділяються на власне юрисдикційні та на організаційно-правові [159, с. 146-147].

А. Івановська, досліджуючи принципи конституційного контролю, визначає їх як ключові ідеї, вихідні засади організації та діяльності державних органів, наділених спеціальною компетенцією щодо перевірки, виявлення, констатації та усунення невідповідностей конституції правових актів, а також дій (бездіяльності) органів публічної влади, організацій або громадських об'єднань та здійснення інших повноважень, які забезпечують удосконалення, забезпечення ефективності та результативності такої діяльності. Авторка пропонує розподіл зазначених принципів на загальні, які відтворюють засади контролю, незалежно від сфери державно-правової діяльності (верховенство права, законність, гласність, ефективність), та спеціальні, які відображають особливості конституційного контролю як виду державного контролю (принцип незалежності здійснення конституційного контролю, принцип неупередженості, принцип загальнообов'язковості й остаточності результатів конституційного контролю, принцип науковості) [55, с. 9].

А. Портнов говорить про принципи конституційного судочинства як основні ідеї, відтворені у нормах конституційного судового процесу, які визначають природу, сутність та зміст конституційного судочинства, його основне призначення щодо здійснення конституційного правосуддя Конституційним Судом України а також тлумачення Конституції України [116, с. 95, 96] За ознакою наявності у конституційного судочинства спільних та відмінних з іншими формами відправлення правосуддя рис він виділяє загальні принципи конституційного судочинства: верховенство права, законність, гласність, повний і всебічний розгляд справи, державна мова судочинства, процесуальна рівність сторін; та особливі: незалежність суддів і Конституційного Суду України, відправлення конституційного правосуддя тільки Конституційним Судом України, колегіальність [116, с. 99].

М. Савчин зазначає, що принципи конституційного судочинства виводяться із положень Конституції та законів України, які регулюють засади діяльності судової влади, із сутності конституційного правосуддя, його положення серед

інститутів правового захисту. Він пропонує виокремлювати такі принципи конституційного судочинства в Україні: колегіальності, публічності, доступності правового захисту, диспозитивності, субсидіарності, рівності сторін, змагальності, повного, всебічного та об'єктивного розгляду справи, безпосередності та неупередженості судового розгляду, мови судочинства, обґрунтованості рішень та висновків Конституційного Суду України та їх обов'язковості [159, с. 213, 214].

Отже, принципи конституційного юрисдикційного процесу можна розглядати як найбільш загальні, свідомовольові, нормативно-регулятивні або доктринально обґрунтовані, основні правила поведінки суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, що демонструють його сутність, зміст та соціальне призначення. Не заперечуючи викладені вище підходи щодо класифікації процесуальних принципів за різними ознаками, доцільним вбачається розмежування принципів конституційного юрисдикційного процесу на нормативно закріплені та доктринальні. Певною мірою даний розподіл співвідноситься з підходом М. Савчина, який, диференціюючи принципи конституційної юрисдикції за критерієм правової форми діяльності Конституційного Суду України, виділяє принципи, закріплені безпосередньо у правових актах, та принципи, що виводяться із змісту та логіки правових норм, національної системи права [159, с. 146].

Так, основоположні засади діяльності Конституційного Суду України закріплено Конституцією України [69] та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Ч. 2 ст. 147 Конституції України встановлено, що діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень та висновків. Ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], окрім зазначених, закріплено також принципи відкритості та повного і всебічного розгляду справ. У рішеннях Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 [150], від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016 [151] закріплено такий принцип діяльності Конституційного Суду України, як принцип

дружнього ставлення до міжнародного права. Оскільки конституційний юрисдикційний процес є одним із проявів діяльності Конституційного Суду України, а також з огляду на обов'язковість його юридичних позицій, наведені принципи можна розглядати як нормативно закріплені. Нижче авторкою розкрито сутність нормативно закріплених принципів конституційного юрисдикційного процесу.

Принцип верховенства права, гарантований ст. 8 Основного Закону України, є основоположним принципом не лише для конституційного юрисдикційного процесу, а і для України як правової держави в цілому. Згідно з положеннями даної норми Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2); норми Конституції України є нормами прямої дії; звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ч. 3). У конституційному юрисдикційному процесі даний принцип проявляється, зокрема, у тому, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України Конституційний Суд України як орган державної влади зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Основи діяльності Конституційного Суду України, у тому числі процесуальної (конституційне провадження), закріплено Конституцією України та деталізовано Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України [139].

Фундаментальне дослідження верховенства права як доктрини конституційної теорії та принципу юридичної практики було здійснено С. Головатим у однойменній монографії [34]. Також даний принцип знайшов відображення у низці юридичних позицій Конституційного Суду України щодо сутності принципу верховенства права як основоположного принципу правової держави та діяльності Конституційного Суду України, та його складових (юридичної (правової) визначеності, домірності (пропорційності), законних (легітимних) очікувань та ін.) [146; 153; 155]. При цьому С. Головатий, наукові погляди якого з часом зазнали еволюції, критикує зазначені юридичні позиції, вважаючи,

що Конституційний Суд України припускався при їх формулюванні інструментальних помилок, обумовлених застосуванням неприйняттого для тлумачення поняття «верховенство права» методологічного підходу, заснованого на успадкованій від радянських часів доктрині юридичного позитивізму. Автор обґрунтовано пропонує вважати українським відповідником англійського the rule of law не верховенство права, а термін «правовладдя», що походить від ідей, понять, наукових знань і теорій ліберального спрямування правничої думки, і являє собою систему ідей, доктрин, принципів, інститутів, механізмів і процедур на розвиток висловленої ще 1959 р. Міжнародною комісією юристів пропозиції розуміти його як «принципи, інститути й процедури (що не завжди є ідентичними, але достатньою мірою подібними), стосовно яких досвід і традиції юристів у різних країнах світу (з відмінними політичними структурами та економічними системами) доводить, що вони є важливими для захисту особи від свавільної влади держави і дають особі можливість володіти людською гідністю». Правовладдя, поряд з демократією та людськими правами, є однією з трьох засадничих цінностей європейського правопорядку [92, с. 86, 92, 94].

Враховуючи викладене, можна стверджувати, що верховенство права є ключовим, основоположним принципом конституційного юрисдикційного процесу, адже за умови спрямованості на забезпечення правовладдя, конституційний юрисдикційний процес є безумовною юридичною процесуальною гарантією протидії будь-яким авторитарним або тоталітарним проявам, пов'язаними із зазіханням на засади конституційного ладу України, в т. ч. людину, її права і свободи як найвищу соціальну цінність [176, с. 136].

Принцип незалежності у конституційному юрисдикційному процесі реалізується у двох ключових аспектах. Першим аспектом є гарантії фінансової незалежності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу, які, виходячи зі змісту ст. 148¹ Основного Закону України, та ст. 48, 49 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] полягають у: забезпеченні державою фінансування та належних умов для діяльності Конституційного Суду України; визначенні

у Державному бюджеті України витрат на фінансове забезпечення діяльності Конституційного Суду України окремим рядком, з урахуванням пропозицій його Голови; забороні скорочення видатків на фінансування діяльності Суду в поточному бюджетному періоді та зменшення їх обсягу порівняно з попереднім фінансовим роком; здійсненні Конституційним Судом України функцій головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення своєї діяльності; забороні вилучення або передачі іншим органам державної влади чи органам місцевого самоврядування без згоди Конституційного Суду України будівлі, іншого нерухомого та рухомого майна, переданих йому для забезпечення його діяльності.

Другий аспект принципу незалежності конституційного юрисдикційного процесу впливає із гарантій незалежності і недоторканності суддів Конституційного Суду України, передбачених, зокрема, ст. 149 Конституції України [69] та ст. 21, 24, 25, 26, 27 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]: заборона впливу на суддю у будь-який спосіб; неможливість притягнення судді до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням Конституційним Судом України рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку; особливий порядок застосування до судді затримання, утримання під вартою чи арешту, притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності; особливий порядок звільнення судді з посади; забезпечення державою особистої безпеки судді Конституційного Суду України та членів його сім'ї; неприпустимість зменшення розміру суддівської винагороди та щомісячного довічного грошового утримання судді Конституційного Суду України у відставці, встановленого законом. При цьому положення щодо неприпустимості зменшення розміру суддівської винагороди та щомісячного довічного грошового утримання судді Конституційного Суду України у відставці, встановленого законом, у чинному законодавстві прямо не закріплені, проте наведене впливає із юридичних позицій Конституційного Суду України, який неодноразово зазначав про це у своїх рішеннях [147]. Дотримання зазначених гарантій незалежності обумовлює неупередженість, безсторонність та об'єктивність

Конституційного Суду України в рамках конституційного юрисдикційного процесу.

Принцип колегіальності у конституційному юрисдикційному процесі впливає з організаційної структури Конституційного Суду України, який діє у складі 18 суддів Конституційного Суду України і є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів Конституційного Суду України, які набули повноважень у встановленому законом порядку. За змістом ст. 32 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] у складі Конституційного Суду України діють Велика палата, два сенати та шість колегій, які у межах повноважень щодо конституційного провадження діють як Конституційний Суд України і мають статус його органів. Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] також встановлено мінімально необхідну чисельність суддів для кожного із вказаних органів Конституційного Суду України, за якої він є повноважним розглядати справи (колегія – 3, сенат – 6, Велика палата – 12), та мінімальну кількість голосів суддів, необхідних для ухвалення рішення (висновку) у справі (сенат – 2/3 складу, Велика палата – 10), або ухвали про відмову у відкритті провадження у справі (більшість суддів, які беруть участь у засіданні сенату або Великої палати). Таким чином, виключно колегіально, в межах колегії, сенату чи Великої палати, вирішуються усі процесуальні питання, які виникають у ході конституційного провадження, та приймаються відповідні акти Конституційного Суду України (рішення, висновки, ухвали, забезпечувальні накази) [87].

Принцип гласності у конституційному юрисдикційному процесі полягає у тому, що відповідно до вимог ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України на своєму офіційному вебсайті оприлюднює: інформацію про конституційні подання, конституційні звернення, конституційні скарги; повідомлення про порядок денний пленарних засідань Великої палати та сенатів, пресрелізи, іншу інформацію; матеріали судових справ, ухвалені рішення або надані висновки щодо розглянутих ним справ, окрім матеріалів закритої частини пленарних засідань сенату чи Великої палати та матеріалів, які містять інформацію

з обмеженим доступом; записи відеотрансляцій відкритої частини пленарних засідань; щорічну інформаційну доповідь за підсумками своєї діяльності у попередньому році. За ч. 4 ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України також надає інформацію за запитамі відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939–VI [126], зокрема ту, яка може стосуватись питань конституційного провадження, проте при цьому інформація за запитамі щодо матеріалів справи, яку розглядає Конституційний Суд України, не надається. За юридичною позицією Конституційного Суду України наведено положення ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] має на меті унеможливити тиск і сторонній вплив на Конституційний Суд України; водночас воно не містить застережень стосовно надання інформації щодо матеріалів справ, які вже були розглянуті Конституційним Судом України і завершилися прийняттям ним відповідних актів, що обумовлено, зокрема, суспільною значимістю актів Конституційного Суду України та їх впливом на реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків осіб [157]. Окрім офіційного вебсайту Конституційного Суду України, інформація щодо його діяльності, зокрема стосовно питань конституційного провадження, наразі оприлюднюється на його сторінках у соціальній мережі «Фейсбук», у блозі в онлайн-сервісі «Твітер», на Телеграм- та YouTube-каналах Конституційного Суду України.

Принцип відкритості у конституційному юрисдикційному процесі, виходячи з положень ст. 6 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], полягає в тому, що розгляд справ на пленарних засіданнях Великої палати, сенату здійснюється відкрито, за винятком закритої частини цих засідань, коли ухвалюється рішення, надається висновок, постановляється ухвала Конституційного Суду України. Закрите пленарне засідання допускається, якщо розгляд справи на відкритому пленарному засіданні може призвести до розголошення державної таємниці та (або) іншої інформації, що охороняється законом. Осіб, які виявили бажання бути присутніми на відкритій частині пленарного засідання Великої палати, Сенату,

допускають до приміщення Конституційного Суду України та до Зали його засідань в порядку, встановленому Регламентом Конституційного Суду України [139]; ним також встановлено порядок здійснення відео- та фотофіксації, ведення аудіозапису відкритої частини пленарного засідання Великої палати, сенату представниками засобів масової інформації, акредитованими в Конституційному Суді України.

Відповідно до положень ч. 1, 2 ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] акти Конституційного Суду України, його засідання та інформація щодо справ, які він розглядає, є відкритими, якщо інше не встановлено законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в Конституційному Суді України усної або письмової інформації про результати розгляду його справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до рішення Конституційного Суду України в порядку, встановленому законом. Інформація про конституційні подання, конституційні звернення, конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України, перебіг справи, дату і час засідання сенату, Великої палати є відкритою та оприлюднюється на офіційному вебсайті Конституційного Суду України, якщо інше не встановлено законом.

Принцип повного і всебічного розгляду справ Конституційним Судом України реалізується як в межах підготовки матеріалів справ на розгляд колегії, сенату, Великої палати Конституційного Суду України суддею-доповідачем, так і під час підготовки справи до розгляду та конституційного провадження у справі колегією, сенатом, Великою палатою Конституційного Суду України. Згідно з положеннями ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] суддя-доповідач у справі в рамках такої підготовки витребує документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань; дає доручення відповідним підрозділам Секретаріату та встановлює строки їх виконання; залучає спеціалістів для

консультацій, дослідження документів; вносить на розгляд сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи. Відповідно до ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] колегія, сенат, Велика палата під час підготовки справи до розгляду та конституційного провадження у справі можуть: витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань копії документів, матеріалів, а також відомості, що стосуються справи; призначати у разі потреби експертизу та залучати спеціалістів до участі в конституційному провадженні; викликати на засідання, пленарні засідання посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, представників суб'єктів звернень, громадян, участь яких необхідна для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи. Ухилення без поважних причин від з'явлення на засідання Колегії, засідання або пленарне засідання Сенату чи Великої палати, а так само відмова надати витребувані документи, матеріали та інші відомості або їх умисне приховування мають наслідком відповідальність винних у цьому осіб за законом. З питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України, до Сенату або Великої палати можуть подаватися письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*). Конституційний Суд України на власний розсуд вирішує питання про долучення таких висновків до справи та їх розгляд.

Принцип обґрунтованості ухвалених Конституційним Судом України рішень та висновків, на думку авторки, є похідним від принципу повного і всебічного розгляду ним справ, адже усі наведені вище відомості після їх отримання узагальнюються та осмислюються як суддею-доповідачем, так і іншими суддями Конституційного Суду України у ході

розгляду ним справи в порядку конституційного провадження, та покладаються в основу обґрунтування його рішень та висновків.

Принцип обов'язковості ухвалених Конституційним Судом України рішень та висновків закріплено ст. 151² Конституції України [69], про це зазначається у резолютивній частині такого рішення чи висновку. При цьому ст. 98 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] визначено, що за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України настає відповідальність згідно із законом. Таку відповідальність передбачено ч. 4 ст. 382 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78] (умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України).

Принцип дружнього ставлення до міжнародного права, проголошений у рішеннях Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 [150], від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016 [151], полягає у тому, що Конституційний Суд України при розгляді справ у порядку конституційного судочинства враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини. Наведене співвідноситься зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV [123], за змістом якої суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [64] та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. За умови покладення позицій та підходів зазначених актів в основу обґрунтування рішень і висновків Конституційного Суду України та з огляду на їх обов'язковість, яка впливає з конституційно закріпленої обов'язковості рішень і висновків Конституційного Суду України, через даний принцип у конституційний юрисдикційний процес та у правову систему нашої держави імплементуються [82, с. 136-137] міжнародні правові стандарти [44, с. 32; 172, с. 80].

Окрім нормативно закріплених, можна виокремити також доктринальні принципи конституційного юрисдикційного процесу, до яких можна віднести усі принципи, що могли б бути покладені в основу процесуальної діяльності Конституційного Суду України, які не закріплено нормативно, але обґрунтовано виокремлено у доктринальних джерелах. Як слушно зазначають А. Селіванов та А. Стрижак, не усі принципи конституційного судочинства закріплюються законодавчо, оскільки вони формулюються в доктрині і підтверджуються судовою практикою. При цьому, на думку авторів, більш оптимальним є їх законодавче закріплення [162, с. 242]. На думку М. Савчина, згідно концепції юридичного права зміст принципів права втілюється у практичній діяльності, яка повинна бути закріпленою правовими нормами, щоб попередити випадки свавільного тлумачення правових норм, зловживання правом [161, с. 146].

Зокрема, А. Селіванов та А. Стрижак наголошують на необхідності законодавчого закріплення таких принципів конституційного судочинства, як змагальність, диспозитивність, пропорційність, рівність сторін перед законом і судом [162, с. 242]. Х. Приходько зазначає, що для подальшої інституціоналізації конституційного юрисдикційного процесу важливим є законодавче закріплення, окрім принципу змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів та доведення перед судом їх переконливості; рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; а також принципу політичного нейтралітету [121, с. 222], на важливості якого наголошує і А. Яковлєв [231, с. 21-22].

Погоджуючись із доцільністю нормативного закріплення таких принципів конституційного юрисдикційного процесу, як принципи політичного нейтралітету, функціональної відособленості, неупередженості, науковості, державної мови судочинства, доступності правового захисту, диспозитивності, субсидіарності, змагальності, рівності сторін перед законом і судом та ін., пропонується доповнити цей перелік принципом послідовності. Даний принцип, на переконання авторки, впливає з ч. 2 ст. 92 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] щодо того, що Конституційний Суд України може розвивати і конкретизувати власну юридичну позицію

у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким він керувався при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни у своєму акті. Таке нормативне регулювання хоч і зобов'язує Конституційний Суд України бути послідовним у своїх юридичних позиціях, проте законодавче закріплення принципу послідовності у переліку засад діяльності Конституційного Суду України, визначених ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], може стати основою для формування в подальшому інституту офіційної конституційної доктрини, який наразі успішно функціонує у деяких європейських країнах (наприклад, у Литовській Республіці).

Слід зауважити, що однією з попередніх редакцій ст. 3 проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135], який наразі прийнято Верховною Радою України у першому читанні, пропонувалося запровадити інститут конституційної доктрини, під якою пропонувалось розуміти систему основоположних поглядів на Конституцію України і конституційні принципи та цінності, яка розкриває зміст різних конституційних положень, їх взаємозв'язок, баланс між конституційними цінностями та суть конституційно-правового регулювання як єдиного цілого. Конституційну доктрину мала складати сукупність юридичних позицій Конституційного Суду України, які містяться в його актах, а у частині, не охопленій юридичними позиціями Конституційного Суду України, – загальноновизнані й усталені ідеї, положення, наукові погляди, принципи права та теоретичні узагальнення щодо предмету конституційно-правового регулювання. Разом з тим, Венеційська Комісія зазначила, що вжите у ч. 1 ст. 3 проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] поняття «конституційна доктрина» є деякою мірою заплутаним і неясним та потребуватиме подальших додаткових роз'яснень, тому якщо немає можливості чіткіше сформулювати дефініцію цього поняття було більш обґрунтованим не включати його у закон на цьому етапі (п.п.

64, 66 Висновку від 22 березня 2021 р. № 1024/2021 [23]), і з огляду на дану рекомендацію відповідні положення наразі вилучено із вказаного законопроекту. Проте видається, що за умови проведення відповідних наукових досліджень, які дозволили б інституціоналізувати дане поняття, впровадження інституту офіційної конституційної доктрини з урахуванням досвіду країн, де він вже діє, стало б позитивним кроком для забезпечення сталості і послідовності практики Конституційного Суду України, ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина, та утвердження верховенства Конституції України і принципу верховенства права [176, с. 137]. Авторка поділяє думку Д. Жалімаса, колишнього голови Конституційного Суду Литовської Республіки, який вказує, що значущість офіційної конституційної доктрини полягає в тому, що вона вимагає усвідомлення сутності верховенства основного закону та водночас слугує джерелом широкого розуміння суті і ролі сучасного конституційного права в цілому. Сформульована конституційним судом офіційна доктрина має сприйматися суспільством як жива конституція; всі без винятку нормотворчі й виконавчі органи не можуть сприймати зміст основного закону інакше, ніж це встановлено офіційною конституційною доктриною. Конституційна доктрина формується не в один момент, а «від справи до справи», збагачуючи й доповнюючи собою ті елементи, що були розкриті в попередніх судових справах. Тобто нова доктрина завжди витворюється на основі вже існуючої доктрини. Цей процес є безперервним і ніколи повністю не завершується. Тобто конституція може існувати лише за умови постійного розвитку офіційної конституційної доктрини. Суворе дотримання принципів поступового і послідовного розвитку офіційної конституційної доктрини є ключовою передумовою забезпечення сталості Конституції, ефективної діяльності Суду як її гаранта, верховенства права загалом [52, с. 268-269, 278].

Разом з тим, аналізуючи зазначені підходи Д. Жалімаса з огляду на можливість їх застосування в українських реаліях, В. Речицький слушно зауважив, що загальне поняття конституційної доктрини передбачає існування двох автономних значень. Перше з них слід розуміти як концепцію, юридичну теорію конституціоналізму, сформульовану науковцями. Друге є втіленням розуміння права, притаманного

виключно державному органу конституційної юрисдикції. Саме у цьому випадку можна говорити про існування офіційної конституційної доктрини. На відміну від поглядів науковців, остання є юридично зобов'язуючою («binding») концепцією, що ґрунтується виключно на офіційному тлумаченні Конституції конституційним судом. Тобто офіційна доктрина є пов'язаною з поглядами наукової спільноти лише на філософському рівні. Її існування пояснюється насамперед потребою в забезпеченні цілісності національної правової системи. Сама по собі офіційна доктрина може існувати лише тоді, коли більшість поглядів на роль і функції Основного Закону є усталеними («класичними»). У випадку, коли погляди конституційних суддів є хронічно змінюваними, говорити про офіційну конституційну доктрину можна лише із застереженнями, тобто умовно [141, с. 72-73].

2.3. Стадії конституційного юрисдикційного процесу

Однією з характерних ознак, притаманних конституційному юрисдикційному процесу, як і галузевим різновидам юрисдикційних процесів, є його стадійність, при цьому стадія розглядається як сукупність процесуальних дій, пов'язаних спільною метою [88, с. 64]. У енциклопедичних джерелах стадія також визначається як певний період (етап) у розвитку того чи іншого явища, який має свої якісні особливості та відмінності; у галузі права стадії розрізняють як етапи в розвитку певного юридичного процесу [227, с. 609].

Досліджуючи форми та стадії юрисдикційного процесу в античних державах Північного Причорномор'я (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.), О. Гавриленко зазначає, що усі судові справи того часу за формою процесу підрозділялися на два різновиди – графе та діке – державні та приватні, а юрисдикційний процес складався з кількох стадій. Перша – порушення справи – відбувалася за письмовою скаргою до відповідного магістрату. При поданні скарги та порушенні приватної справи стягувалася пританея – судове мито, що сплачувалося обома сторонами (позивачем та відповідачем). У державних процесах символічне судове мито, яке називалося парастасією, сплачувалося лише позивачем. Друга стадія – просклесія – являла собою заклик відповідача з'явитися у визначений день до магістрату, в компетенції якого знаходився розгляд справи. Він здійснювався у публічному місці в присутності клетерів. Інколи до обвинуваченого міг бути застосований попередній арешт. При цьому у певних випадках його могли звільнити під грошову заставу, яка вносилася поручителями. Третя стадія – анакрісія – попереднє слідство. На початку позивач оголошував своє бажання передати справу на розгляд суду магістрата, або ж безпосередньо до дікастерію. В останньому випадку обидві сторони мали підтвердити свої свідчення спеціальною присягою (діомосією). Сторони повинні були надати докази своєї правоти: документи, показання свідків, свідчення лікарів тощо. В окремих випадках для визначення винного могла застосовуватися аксиномантія. По завершенні попереднього слідства усі докази складалися до окремих для кожної сторони ехін та одразу ж опечатувалися, після чого сторони вже не могли додавати докази і під час судового

розгляду посилалися на документи, які не містилися у їхніх ехіах. Четверта стадія – судочинство. Секретар зачитував скаргу позивача та виправдання відповідача, після чого сторони виголошували свої промови. По закінченні судового розгляду відбувалося таємне голосування суддів без попередньої наради їх між собою шляхом закритої подачі голосів (псефами). Відповідно до результату голосування головою суду оголошувалося рішення. При рівній кількості голосів відповідач вважався виправданим. Юрисдикційний процес завершувався стадією виконання судового рішення (вироку), яке здебільшого покладалося на магістратів [31, с. 26-27]. Можна констатувати, що зазначені стадії, щоправда, у дещо зміненому вигляді, є характерними для юрисдикційних процесів (зокрема й для конституційного) і на сьогоднішній день.

Конституційний юрисдикційний процес, як вже зазначалось у підрозділі 2.1. даної монографії, є комплексом послідовних стадій, при цьому під такою послідовністю треба розуміти їх системність, черговість, етапність; його стадії є логічно взаємопов'язаними, тобто взаємозумовленими і такими, що є продовженням і розвитком одна іншої. Стадії конституційного юрисдикційного процесу мають низку особливостей, аналізу яких присвячено даний підрозділ.

Слід зауважити, що на кожній із стадій конституційного юрисдикційного процесу реалізуються принципи та діють визначені суб'єкти цього процесу. Водночас інститут стадій конституційного юрисдикційного процесу відносно незалежний від інших його інститутів. Так, зокрема, хоча його норми засновані на принципах конституційного юрисдикційного процесу, однак вони конкретизують їх шляхом встановлення певних правил, яким має відповідати порядок здійснення конституційного провадження. Стадії конституційного юрисдикційного процесу стосуються усіх різновидів конституційного провадження і виступають процесуальною основою їх здійснення [115, с. 155].

Х. Приходько розмежовує стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу, які, на її погляд, складають його структуру. При цьому вона зазначає, що стадіями конституційного юрисдикційного процесу виступають стадії конституційного провадження (що впливає зі змісту положень конституційного законодавства), які включають

етапи або процедури. Виходячи з наведеного, авторка виділяє такі стадії конституційного юрисдикційного процесу, як внесення звернень до Конституційного Суду України; попередня перевірка звернень і підготовка справи до розгляду; розгляд звернень, щодо яких відкрито конституційне провадження та прийняття підсумкового рішення; прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України та їх офіційне оприлюднення. Вона також наголошує на важливості стадії імплементації рішень Конституційного Суду України, зазначаючи, що дана стадія, як і деякі процедури інших стадій, має фрагментарний характер регламентованості [121, с. 222-223]. Погоджуючись із необхідністю розрізняти стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу, слід, водночас, зауважити, що, вочевидь, кількість стадій конституційного юрисдикційного процесу у його широкому розумінні є більшою, ніж кількість стадій конституційного провадження, порядок якого визначено розділом II Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Для обґрунтування даного твердження розпочнемо з аналізу теоретичних підходів щодо стадій конституційного провадження, яке відображає конституційний юрисдикційний процес у його вузькому розумінні.

Стадія конституційного провадження – це виокремлені процесуальні правовідносини, що мають самостійне значення для відкриття, розгляду чи вирішення справи за конституційним поданням, конституційним зверненням чи конституційною скаргою. Для виділення стадій конституційного провадження важливе значення мають критерії їх ідентифікації, якими, на думку деяких авторів, окремо чи у сукупності, є хронологічна визначеність дій, характерних для відповідних стадій конституційного процесу, та специфіка змісту конституційних процесуальних відносин на кожній із стадій [165, с. 296]. Видається, що до таких критеріїв можна віднести також наявність правових положень (правових підстав), які передбачають права та обов'язки Конституційного Суду України та учасників провадження на тій чи іншій його стадії; наявність правового акта, який є свідченням логічної та формальної завершеності стадії конституційного провадження, та інші критерії. У першу чергу важливим є наукове визначення та розмежування

стадій конституційного провадження відповідно до актів, які регулюють діяльність Конституційного Суду України, та з урахуванням практики їх реалізації [169, с. 187].

Різні українські науковці дають свої визначення та класифікації стадій конституційного провадження. Так, Т. Цимбалістий, визначаючи стадію конституційного провадження як відносно замкнутий і обмежений часовими рамками комплекс дій його учасників, спрямованих на вирішення конкретної правової ситуації, виділяє п'ять стадій такого провадження: внесення звернень до Конституційного Суду України; попередня перевірка звернень і підготовка справи до розгляду; розгляд звернень, щодо яких відкрито конституційне провадження; прийняття підсумкового рішення; прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України та їх офіційне оприлюднення [210, с. 122-123]. М. Савчин зазначає, що стадіями конституційного провадження є: відкриття конституційного провадження; підготовка матеріалів справи до слухання у пленарному засіданні; розгляд справи у пленарному засіданні; ухвалення рішення; виконання рішення [20, с. 278]. М. Тесленко виокремлює чотири стадії конституційного провадження: звернення до Конституційного Суду України; попередній розгляд звернень; провадження у справах у Конституційному Суді України, за якими відкрито конституційне провадження; прийняття рішень і висновків Конституційного Суду України [186, с. 115]. Однак видається, що запропоновані вказаними авторами підходи до виокремлення стадій конституційного провадження не враховують особливостей чинного нормативного регулювання конституційного юрисдикційного процесу, зокрема порядку конституційного провадження, яке здійснюється Конституційним Судом України.

Буквальний аналізу змісту розділу II «Конституційне провадження» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] дає підстави для виділення таких його стадій:

- 1) звернення до Конституційного Суду України та їх попередня перевірка;
- 2) відкриття конституційного провадження у справі;
- 3) розгляд справ у Конституційному Суді України;
- 4) ухвалення рішення, висновку Конституційного Суду України, його офіційне оприлюднення та опублікування;

5) виконання рішення, висновку Конституційного Суду України.

Проте такий перелік стадій є досить поверхневим і не повною мірою розкриває особливості конституційного юрисдикційного процесу. До того ж, деякі із виокремлених стадій, незважаючи на їх розташування у розділі II згаданого закону, який регулює порядок конституційного провадження, фактично виходять за межі такого провадження. На переконання авторки, стадія конституційного юрисдикційного процесу – це відокремлені процесуальні правовідносини, що мають самостійне значення для внесення відповідними суб'єктами звернення до Конституційного Суду України, відкриття, розгляду, вирішення Конституційним Судом України справи за вказаним зверненням, ухвалення ним рішення чи надання висновку, його оприлюднення та виконання. Важливим також є виокремлення етапів, які складають кожну із стадій конституційного юрисдикційного процесу, для того, щоб повною мірою охарактеризувати змістове наповнення таких стадій. Отже, на думку авторки, стадіями конституційного юрисдикційного процесу є:

1) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України;

2) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження;

3) вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати Конституційного Суду України;

4) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України;

5) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України;

6) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України;

7) офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України;

8) виконання та контроль за виконанням рішень та додержанням висновків Конституційного Суду України.

При цьому стадіями конституційного провадження є стадії 3 – 6 із даного переліку, адже фактично колегіальний розгляд звернення Конституційним Судом України розпочинається з вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати з метою постановлення відповідної ухвали, і завершується ухваленням рішення або наданням висновку. Наведене підтверджується і приписами ч. 1 ст. 75 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], за якими обчислення строків конституційного провадження ведеться з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі, а у разі відмови сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати – з дня постановлення відповідної ухвали сенату. Разом з тим своєрідним елементом конституційного провадження є офіційне оприлюднення акта Конституційного Суду України в залі засідань, що буде деталізовано далі, при дослідженні стадії офіційного оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України.

Крім того, кожна стадія конституційного юрисдикційного процесу включає в себе певні етапи, виокремлення яких є важливим для комплексної характеристики структури даного процесу. Виходячи з положень Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламенту Конституційного Суду України [139], стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу умовно можна поділити на три блоки: досудові і позасудові (основні та факультативні), які здійснюються Конституційним Судом України, Секретаріатом Конституційного Суду України та іншими суб'єктами, та судові (основні та факультативні), які безпосередньо здійснює Конституційний Суд України у ході конституційного провадження. Також слід зауважити, що існують деякі особливості стадій конституційного юрисдикційного процесу чи їх етапів при розгляді справ за конституційними поданнями і конституційними зверненнями, та за конституційними скаргами. Тривалість кожної стадії конституційного юрисдикційного процесу чи її етапів, як правило, встановлена відповідними процесуальними строками, які визначено згаданими актами. Отже, структуру конституційного юрисдикційного процесу складають такі

його стадії та етапи.

1) Досудові: а) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України (їх реєстрація, розподіл між судьями для визначення судді-доповідача у справі, попередня перевірка в Секретаріаті Конституційного Суду України); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією з метою вирішення питання щодо відкриття провадження (підготовка проєкту ухвали про відкриття чи відмову у відкритті конституційного провадження у справі).

2) Судові: 2.1. Основні: а) вирішення питання про відкриття (чи відмову у відкритті) конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати (постановлення Конституційним Судом України відповідної ухвали; визначення порядку конституційного провадження (письмове або усне) у разі відкриття конституційного провадження у справі); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (надання доручень відповідним підрозділам Секретаріату Конституційного Суду України, звернення із запитом до державних органів, наукових установ, підготовка проєкту рішення у справі тощо); в) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (у формі письмового чи усного провадження; відкрита та закрита частини пленарного засідання): виступ судді-доповідача, заслуховування учасників та залучених учасників (у разі усного провадження), обговорення проєкту рішення у справі тощо; г) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України.

2.2. Факультативні: а) відвід (самовідвід) судді; б) відмова у відкритті конституційного провадження у справі; в) закриття конституційного провадження у справі; г) об'єднання чи роз'єднання конституційних проваджень; д) видання забезпечувального наказу про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги; е) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України в залі його засідань (в окремих випадках за ухвалою Конституційного Суду України); є) підготовка окремої думки щодо акта Конституційного Суду України суддею Конституційного Суду України; ж) усунення описок у тексті акта Конституційного Суду України; з) роз'яснення порядку виконання рішення,

висновку Конституційного Суду України.

3) Позасудові: 3.1. Основні: а) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України на його офіційному вебсайті; б) опублікування актів Конституційного Суду України (разом з окремими думками суддів – за наявності) у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях; в) моніторинг стану виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України.

3.2. Факультативні: а) забезпечення контролю за виконанням рішення, додержанням висновку Конституційного Суду України відповідними державними органами (якщо їх зобов'язано до цього даним рішенням, висновком Конституційного Суду України); б) вимога від відповідних органів письмового підтвердження виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України; в) притягнення до відповідальності згідно із законом за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України.

Нижче охарактеризовано наведені стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу.

Внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України. Положеннями ст. 50 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] формами звернення до Конституційного Суду України визначено конституційне подання, конституційне звернення та конституційну скаргу, а його ст.ст. 51 – 56 визначено суб'єктів права на відповідні звернення та вимоги до таких звернень. При цьому ст. 77 зазначеного закону додатково визначено вимоги щодо прийнятності конституційної скарги.

Згідно з положеннями Регламенту Конституційного Суду України [139], звернення до Суду безвідносно до форми невідкладно реєструються Секретаріатом шляхом внесення інформації про них до автоматизованої системи «Документообіг КСУ» із проставленням автоматично сформованого унікального реєстраційного індексу, дати та часу надходження. Суддя-доповідач у справі визначається шляхом розподілу звернень до Суду між судьями Конституційного Суду по чергово, в алфавітному порядку з урахуванням прізвища, імені та по батькові, за датою надходження та

номером реєстрації безвідносно до форми звернень до Суду. Розподіл звернень до Суду здійснюється не пізніше наступного робочого дня з дня реєстрації, після чого такі звернення невідкладно передаються суддям-доповідачам у справах (§§ 39, 41). Такий порядок розподілу звернень між суддями, вочевидь, було запроваджено з метою сприяти рівномірності навантаження суддів, незаангажованості та забезпечення від конфлікту інтересів. Крім того, суб'єктам звернення до Конституційного Суду України та громадянському суспільству загалом зазначене має демонструвати прозорість діяльності органу конституційної юрисдикції на даному етапі розгляду звернень. Разом з тим в аспекті рівномірності навантаження на суддів ефективність такого підходу викликає певні питання, оскільки за об'єктивним збігом обставин до одного судді можуть потрапляти звернення, які очевидно не відповідають вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], до іншого – такі, що відповідають. Крім того, звернення можуть відрізнятись між собою за складністю та обсягом і, відповідно, потребувати різного часу та зусиль для їх опрацювання.

На відміну від конституційних подань та конституційних звернень, які після їх надходження та реєстрації відразу розподіляються між суддями (ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 39 Регламенту Конституційного Суду України [139]) та передаються до Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України для підготовки попереднього висновку про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження протягом семи робочих днів (п. 6 ч. 2 ст. 44 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]), щодо конституційних скарг було запроваджено особливу процедуру їх попереднього розгляду Секретаріатом Конституційного Суду України. Так, після надходження та реєстрації конституційної скарги вона проходить попередню перевірку у Секретаріаті Конституційного Суду України впродовж одного робочого дня, і якщо у ході такої перевірки буде встановлено, що вона за формою не відповідає вимогам цього Закону, керівник Секретаріату повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу, при цьому такі конституційні скарги між суддями

Конституційного Суду не розподіляються (§§ 39, 40, 41 Регламенту Конституційного Суду України [139]). Якщо ж у ході такої перевірки встановлено відповідність даної скарги вимогам Закону за формою, лише тоді вона розподіляється судді-доповідачу і Секретаріатом Конституційного Суду України готується попередній висновок про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження в порядку п. 6 ч. 2 ст. 44 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 42 Регламенту Конституційного Суду України [139].

Вказана процедура попередньої перевірки конституційних скарг була запроваджена з метою недопущення перевантаження Конституційного Суду України розглядом клопотань, які явно не відповідають вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Так, науковці прогнозували, що введення конституційної скарги стане важливим випробуванням для Конституційного Суду, для суддів і влади в цілому [28, с. 30]; зазначали про необхідність врегулювання низки питань, насамперед з метою попередження можливості перевантаження Суду, що може призвести до порушення загально визнаного принципу розгляду судових справ у розумні строки [5, с. 19], визначали перевантаження конституційного суду та недотримання розгляду справ як недоліки, до яких призводить конституційна скарга та пропонували встановити певні фільтри з метою запобігання настанню негативних наслідків [134, с. 108], що і було зроблено.

Встановлення подібних процедур попереднього розгляду конституційних скарг є звичайною практикою у країнах, де діє даний інститут. Так, зокрема, у Федеральному Конституційному Суді ФРН, з організації якого щодо розгляду конституційних скарг було запозичено багато ідей при запровадженні конституційної скарги в Україні, конституційні скарги попередньо перевіряє Генеральна Реєстратура [41, с. 71], у Конституційному Суді Російської Федерації – Секретаріат Суду [94], у Республіці Польща – Канцелярія Трибуналу [242] тощо.

Разом з тим слід зауважити, що у суб'єктів права на конституційну скаргу часто виникають питання щодо

законності такої перевірки та повернення за її результатами конституційних скарг. Непоодинокими є випадки оскарження у судовому порядку повернення конституційної скарги Секретаріатом Конституційного Суду України з мотивів невідповідності нормам чинного законодавства та порушення права суб'єкта права на конституційну скаргу на доступ до суду. Скаржники зазначають, що неприйняття Конституційним Судом України остаточного судового рішення у справі за конституційними скаргами та обмеження повідомленням Секретаріату Конституційного Суду України по суті конституційної скарги у позапроцесуальний спосіб позбавляють їх практичної можливості реалізації права на вільний доступ до правосуддя. І хоча суди системи sudoустрою України у таких справах ухвалюють рішення на користь Конституційного Суду України [118], слід відмітити, що за інформацією, розміщеною на офіційному вебсайті Конституційного Суду України, зокрема у його щорічних доповідях, простежується тенденція до збільшення кількості конституційних скарг, які за результатами попередньої перевірки розподіляються судьям-доповідачам, відносно кількості скарг, які Секретаріат Конституційного Суду України повертає суб'єктам звернення. Так, зокрема, у 2017 р. із 474 конституційних скарг, які надійшли до Конституційного Суду України, 367 (77 %) було повернуто, а 107 (23 %) – розподілено судьям-доповідачам [220]. У 2018 р. із 690 конституційних скарг 426 (62 %) було повернуто, а 264 (38 %) – розподілено судьям-доповідачам [221]. У 2020 р. із 563 скарг 312 (56 %) було повернуто, а 249 (44 %) – розподілено судьям-доповідачам [223].

Підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження. На даній стадії суддя-доповідач у справі вивчає звернення до Суду у двадцятиденний строк з дня визначення його суддею-доповідачем у справі. Протягом вказаного строку він повинен підготувати та передати на засідання колегії проект ухвали про відкриття або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі. Для цього він, зокрема, не пізніше сьомого робочого дня з дня надходження до нього відповідного звернення отримує від Секретаріату Конституційного Суду України попередній висновок про наявність підстав

для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження у справі; може витребувати документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань; давати доручення відповідним підрозділам Секретаріату щодо підготовки аналітичних, довідкових, інформаційних та інших матеріалів і встановлювати строки їх виконання тощо (ч. 4 ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 43 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Можна констатувати, що на даній стадії конституційного юрисдикційного процесу суддя-доповідач здійснює попередній аналіз наявності підстав для відкриття чи відмови у відкритті конституційного провадження за відповідним зверненням, зокрема, оцінюючи відповідність звернення вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] за формальними ознаками, обґрунтування тверджень щодо неконституційності оспорюваних положень чи підстав, які спричинили потребу в офіційному тлумаченні Конституції України, в залежності від форми такого звернення, а також прийнятність конституційної скарги. При цьому він звертає увагу на «негативну» практику Конституційного Суду України, тобто юридичні позиції, викладені в ухвалах про відмову у відкритті та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених сенатом чи Великою палатою щодо того, що не вважається обґрунтуванням відповідних тверджень чи підстав.

Відвід (самовідвід) судді Конституційного Суду України застосовується, зокрема, якщо суддя безпосередньо або опосередковано заінтересований у результаті розгляду справи; суддя є членом сім'ї або близьким родичем осіб, які беруть участь у справі; є інші обставини, що викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді. У разі наявності у судді Конституційного Суду України реального чи потенційного конфлікту інтересів він повинен протягом

одного робочого дня письмово поінформувати про це Конституційний Суд України та заявити самовідвід. Із зазначених вище підстав відвід судді Конституційного Суду України можуть заявити особи, які є учасниками конституційного провадження. Заява про відвід (самовідвід) подається у письмовій формі. При цьому заява про відвід судді подається до початку розгляду справи на пленарному засіданні сенату, Великої палати. Суддя може подати заяву про самовідвід на будь-якій стадії конституційного провадження. Неповідомлення суддею про наявність у нього реального конфлікту інтересів, вчинення ним дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів тягне за собою відповідальність згідно із законодавством. Заява про відвід (самовідвід) судді, подана після постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі, але до початку розгляду справи на пленарному засіданні сенату, Великої палати, розглядається Конституційним Судом України на засіданні сенату, Великої палати. Якщо заява про відвід (самовідвід) судді подана під час розгляду справи колегією, секретар колегії невідкладно повідомляє головуючого у відповідному сенаті про необхідність скликання засідання сенату або Великої палати для вирішення питання про задоволення даної заяви. Для розгляду заяви про відвід (самовідвід) судді, поданої після початку розгляду справи на пленарному засіданні, сенат або Велика палата оголошує перерву у пленарному засіданні і вирішує питання щодо задоволення чи незадоволення заяви на засіданні сенату, Великої палати. Ухвала про відвід (самовідвід) судді постановляється сенатом, Великою палатою без участі судді, щодо якого заявлено відвід (який заявив самовідвід). У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді-доповідача у справі відповідне звернення до Суду розподіляється у порядку, визначеному § 41 Регламенту Конституційного Суду України [139] (ст. 60 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 44 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Порядок вирішення питання про *відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати Конституційного Суду України* врегульовано ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Так,

ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням постановляє колегія або Велика палата – у разі незгоди з ухвалою Колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі. Ухвалу ж про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою постановляє колегія або сенат (у разі незгоди з ухвалою колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі, постановленою неодностайно). Ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі колегія постановляє не пізніше одного місяця з дня визначення судді-доповідача. Зазначений строк може бути подовжено на засіданні Великої палати за клопотанням судді-доповідача чи головуючого в сенаті. За змістом ст. 58 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] розгляд питання щодо відкриття конституційного провадження у справі за відповідним зверненням здійснюється у колегії, до складу якої входить відповідний суддя-доповідач.

Згідно з положеннями § 45 Регламенту Конституційного Суду України [139], ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за зверненням до Конституційного Суду України постановляє колегія більшістю голосів від її складу. Якщо колегія більшістю голосів від її складу постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, секретар колегії передає конституційне подання, конституційне звернення на розгляд Великої палати для вирішення питання щодо відкриття конституційного провадження у справі. Ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, постановлена колегією одностайно, є остаточною. Якщо колегія неодностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, секретар колегії передає конституційну скаргу на розгляд сенату для вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі. Ухвала про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у його відкритті, яку розглядають сенат, Велика палата, є постановленою, якщо за неї проголосувала

більшість суддів Конституційного Суду України, які беруть участь у засіданні сенату, Великої палати.

Відповідно до ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] підставами для відмови у відкритті конституційного провадження у справі є: 1) звернення до Суду неналежним суб'єктом; 2) неналежність до повноважень Суду питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні, конституційній скарзі; 3) невідповідність конституційного подання чи конституційного звернення вимогам, передбаченим цим законом; 4) неприйнятність конституційної скарги; 5) втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 8 зазначеного Закону; 6) наявність рішення, висновку Суду щодо того самого предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги, а також ухвал Суду про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження у справі, якщо їх постановлено на підставі п.п. 1, 2 вказаної статті.

Таким чином, за змістом п.п. 3, 4 ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] авторам конституційного подання, конституційного звернення може бути відмовлено у відкритті конституційного провадження у справі через невідповідність конституційного подання чи конституційного звернення вимогам, передбаченим вказаним законом, а особі, що звернулася з конституційною скаргою – через неприйнятність конституційної скарги.

За ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] конституційна скарга вважається прийнятною за умов її відповідності вимогам, передбаченим ст.ст. 55, 56 зазначеного закону, та якщо: 1) вичерпано всі національні засоби юридичного захисту (за наявності ухваленого в порядку апеляційного перегляду судового рішення, яке набрало законної сили, а в разі передбаченої законом можливості касаційного оскарження – судового рішення, винесеного в порядку касаційного перегляду); 2) з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців (ч. 1 ст.

77). Як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами вимог, установлених п. 2 ч. 1 ст. 77 зазначеного закону, якщо Суд визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу. Якщо суб'єкт права на конституційну скаргу пропустив строк подання конституційної скарги у зв'язку з тим, що не мав повного тексту судового рішення, він має право висловити у конституційній скарзі клопотання про поновлення пропущеного строку (ч.ч. 2, 3 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Згідно з ч. 4 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України відмовляє у відкритті конституційного провадження, визнавши конституційну скаргу неприйнятною, якщо зміст і вимоги конституційної скарги є очевидно необґрунтованими або наявне зловживання правом на подання скарги.

Слід зауважити, що якщо у справах за конституційними зверненнями Конституційний Суд України у переважній більшості випадків відкриває конституційне провадження, то стосовно конституційних подань та конституційних скарг важливе значення для Конституційного Суду України при вирішенні питання про відкриття конституційного провадження має його «негативна» практика, тобто попередні ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження, на які він орієнтується при вирішенні питання про наявність чи відсутність відповідного обґрунтування у конституційному поданні чи конституційній скарзі. Вимоги щодо наведення такого обґрунтування встановлені Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], проте ним не встановлено критеріїв належності даного обґрунтування, їх встановлює сам Конституційний Суд України у своїх ухвалях про відмову у відкритті конституційного провадження.

Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] передбачає, що для вирішення питань, пов'язаних із відкриттям, відмовою у відкритті провадження у справі Суд постановляє відповідні ухвали (ст. 86). Залежно від того, яке за формою звернення розглядала колегія, наслідки постановлення таких ухвал є різними. Так, якщо колегія постановила ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним

поданням або за конституційним зверненням, секретар колегії вносить пропозицію Голові Конституційного Суду України скликати засідання Великої палати для розгляду питань, пов'язаних із конституційним провадженням. Якщо колегія постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням або за конституційним зверненням, секретар колегії передає конституційне подання або конституційне звернення на розгляд Великої палати для вирішення питання щодо відкриття конституційного провадження у справі (ч. 4 ст. 37 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Відповідно до ст. 66 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Велика палата на засіданнях розглядає питання щодо відкриття або відмови у відкритті конституційного провадження у справах за конституційним поданням, конституційним зверненням у разі постановлення колегією ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справі. Засідання Великої палати є повноважним, якщо на ньому присутні щонайменше 12 суддів Конституційного Суду України. При цьому ухвала Великої палати є постановленою, якщо за неї проголосувала більшість (тобто принаймні 7) суддів Конституційного Суду України, які беруть участь у її засіданні. Якщо голоси суддів поділилися порівну, конституційне провадження у справі вважається відкритим. У разі постановлення Великою палатою ухвали про відкриття конституційного провадження у справі Голова Конституційного Суду України вносить справу на розгляд пленарного засідання Великої палати. Постановлена Великою палатою ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі є остаточною. Таким чином, за остаточне рішення щодо відмови у відкритті конституційного провадження у справі за конституційними поданнями та конституційними зверненнями, зокрема за конституційними поданнями щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України, має проголосувати як мінімум 7 суддів Конституційного Суду України.

Зазначене є кардинально відмінним порівняно з процедурою вирішення питання щодо відкриття конституційного провадження за конституційною скаргою.

За ст. 61 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою постановляє колегія; сенат – у разі незгоди з ухвалою колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі, постановленою неодностайно (ч. 3). Згідно з ч. 5 ст. 37 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] якщо колегія постановила ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, секретар колегії вносить пропозицію головному відповідного сенату скликати його засідання для розгляду питань, пов'язаних із конституційним провадженням. Якщо ж про відмову, то одностайно постановлена ухвала колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою є остаточною; якщо колегія не одностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, секретар колегії передає конституційну скаргу на розгляд сенату для вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі. Так, відповідно до ст. 67 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] сенат на засіданні розглядає питання щодо відкриття або відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, якщо Колегія неодностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження. При цьому засідання сенату є повноважними, якщо на них присутні щонайменше 6 суддів Конституційного Суду України від складу сенату. Ухвала сенату є постановленою, якщо за це проголосувала більшість суддів Конституційного Суду України, які беруть участь у засіданні (тобто мінімум 4 судді). Постановлена сенатом ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою є остаточною.

Таким чином, для постановлення остаточної ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою достатнім може бути, якщо проголосують 3 судді колегії суддів Конституційного Суду України (одностайно) або 4 судді сенату. При цьому Закон не передбачає можливості розгляду Великою

палатою Конституційного Суду України питання щодо відкриття конституційного провадження чи можливості перегляду сенатом ухвали колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою. Встановлення таких відмінностей у розгляді Конституційним Судом України питання щодо відкриття конституційного провадження у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) закону залежно від суб'єкта внесення клопотання (мінімум 7 суддів Конституційного Суду України для конституційних подань та мінімум 3 – для конституційних скарг), на думку авторки, є доволі дискусійним. Видається, що для дотримання балансу між принципами процесуальної економії та забезпечення доступу до суду доцільним було б запровадити можливість перегляду сенатом ухвали колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою, за аналогією із відповідною процедурою у справах за конституційним поданням чи конституційним зверненням. Для цього в Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] пропонується вилучити: у абз. 2 ч. 5 ст. 37 слова «не одностайно»; ч. 6 ст. 37; у п. 2 ч. 3 ст. 61 слова «постановленою неодностайно»; у ч. 1 ст. 67 слова «якщо Колегія не одностайно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження».

Підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України. На даній стадії, як і на стадії підготовки матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження, суддя-доповідач здійснює свої процесуальні повноваження, встановлені ч. 4 ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та § 43 Регламенту Конституційного Суду України [139]. Проте, на відміну від згаданої стадії, на якій відповідні процесуальні дії судді-доповідача спрямовані на дослідження наявності підстав для відкриття чи відмови у відкритті конституційного провадження у справі, на даній стадії такі дії судді-доповідача направлені на дослідження питання, порушеного у зверненні до Конституційного Суду України, по суті, та підготовку проекту рішення у справі.

Так, зокрема, суддя-доповідач вивчає порушені у зверненні питання і готує матеріали на розгляд сенату, Великої палати; витребує документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань; дає доручення відповідним підрозділам Секретаріату щодо підготовки аналітичних, довідкових, інформаційних та інших матеріалів з питань конституційного провадження та встановлює строки їх виконання; залучає спеціалістів для консультацій з окремих питань та для дослідження документів, що стосуються справи; може звертатися до наукових установ та вищих навчальних закладів з метою з'ясування позиції, наукових підходів щодо питань, які виникають у конституційному провадженні; вносить на розгляд сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи, та готує проекти процесуальних ухвал щодо цього; вирішує питання про направлення копій звернень до Конституційного Суду України, інших документів керівникові органу, посадовій особі, які ухвалили, підписали або оприлюднили оспорюваний акт чи акт, що містить оспорювані положення, з пропозицією викласти свої вмотивовані пояснення щодо порушених у відповідному зверненні до Конституційного Суду України питань; готує матеріали справи до розгляду, зокрема, шляхом надання доручень, надсилення запитів, витребування документів, матеріалів, інших відомостей, необхідних для забезпечення повноти розгляду справи та ухвалення рішення, надання висновку. Про завершення підготовки матеріалів справи до розгляду суддя-доповідач у справі повідомляє Голову Конституційного Суду України або його заступника (ч. 4 ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 43 Регламенту

Конституційного Суду України [139]).

Розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України. Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] розгляд справ, конституційне провадження щодо яких відкрито, здійснюється на пленарних засіданнях сенатів, Великої палати, порядок проведення яких встановлюється зазначеним законом та Регламентом Конституційного Суду України [139] (ч.ч. 1, 2 ст. 65). Зазначені акти передбачають однаковий порядок проведення пленарних засідань сенату, Великої палати безвідносно до форми звернення, що розглядається. Так, Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] передбачає однакові заходи забезпечення повноти розгляду справи Великою палатою та сенатом (ст. 69), по однаковому врегульовує правовідносини щодо учасників та залучених учасників конституційного провадження (ст.ст. 70-73), мови конституційного провадження (ст. 74), порядку обчислення строків конституційного провадження (ст. 75). При цьому на пленарних засіданнях сенату розглядаються справи за конституційним скаргами, а на пленарних засіданнях Великої палати – за конституційними поданнями та конституційними зверненнями. Водночас Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] не виключає можливість розгляду конституційної скарги Великою палатою. Так, якщо під час розгляду справи сенатом виникає необхідність в тлумаченні Конституції України або якщо вирішення питання, яке розглядає сенат, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Конституційним Судом України попередньо, сенат може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на розсуд Великої палати. Про відмову від розгляду справи на розсуд Великої палати сенат більшістю голосів суддів Конституційного Суду України, які беруть участь у засіданні, постановляє ухвалу, в якій викладає відповідні підстави (ст. 68 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Справи, конституційне провадження щодо яких відкрито, Конституційний Суд України розглядає в порядку письмового або усного провадження. Форму провадження визначає

сенат, Велика палата. Основною формою розгляду справ у Конституційному Суді України є письмове провадження. У справі, яку Конституційний Суд України розглядає в порядку письмового провадження, окремі питання можуть розглядатися в порядку усного провадження (ст. 64 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Отже, у даному випадку при визначені форми розгляду фактично йдеться про розсуд Конституційного Суду України. Вбачається, що зазвичай розглядаються у порядку усного провадження справи, які мають значний суспільний резонанс.

На відкритій частині пленарного засідання, зокрема, виступає суддя-доповідач, викладаючи зміст звернення до Конституційного Суду України та підстави для відкриття конституційного провадження у справі, після чого він також відповідає на уточнюючі запитання суддів Конституційного Суду України. У разі проведення пленарного засідання у формі усного провадження суддя-доповідач та інші судді Конституційного Суду України можуть ставити запитання учасникам та залученим учасникам конституційного провадження. На закритій частині пленарного засідання відбувається, зокрема, обговорення суддями проєкту акта Конституційного Суду України та голосування за нього. (§§ 53, 55 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Відкрита частина пленарного засідання Великої палати, сенату у формі усного провадження підлягає фіксуванню за допомогою технічних засобів та шляхом ведення протоколу. Велика палата ухвалює рішення, надає висновок, сенат ухвалює рішення на закритій частині пленарного засідання. При цьому рішення Великої палати є ухваленим, а висновок – наданим, якщо за це проголосували щонайменше 10 суддів, а рішення сенату – якщо за це проголосували щонайменше 2/3 суддів, які розглядають справу. Виступи суддів Конституційного Суду України у закритій частині пленарного засідання Великої палати, сенату є службовою інформацією і не можуть бути розголошені. Протокол закритої частини пленарного засідання Великої палати, сенату не може бути розголошений і зберігається окремо від матеріалів справи (ч.ч. 7-11 ст. 66, ч.ч. 7-11 ст. 67 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Об'єднання і роз'єднання конституційних проваджень.
За ст. 76 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] якщо до Суду надійшло декілька звернень, що стосуються того самого питання або взаємопов'язаних питань, і щодо цих звернень відкрито конституційні провадження, Сенат чи Велика палата постановляє ухвалу про об'єднання справ в одне конституційне провадження. Якщо конституційні скарги, що стосуються того самого питання або взаємопов'язаних питань, перебувають у конституційному провадженні різних сенатів, ухвалу про їх об'єднання в одне конституційне провадження постановляє Велика палата. У такому разі конституційні скарги, об'єднані в одне конституційне провадження, розглядає Сенат, визначений Великою палатою. Якщо у конституційному провадженні Сенату та Великої палати перебувають різні конституційні скарги, що стосуються того самого питання або взаємопов'язаних питань, то ухвалу про їх об'єднання в одне конституційне провадження постановляє Велика палата. Об'єднані в одне конституційне провадження конституційні скарги розглядає Велика палата. У разі необхідності Сенат чи Велика палата на пленарному засіданні може постановити ухвалу про роз'єднання конституційного провадження у справі в окремі конституційні провадження.

За ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] при розгляді конституційної скарги Велика палата, у виняткових випадках, з власної ініціативи може вжити *заходів щодо забезпечення конституційної скарги*, видавши *забезпечувальний наказ*, який є виконавчим документом. Підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. Способом забезпечення конституційної скарги є встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію. Забезпечувальний наказ втрачає чинність з дня ухвалення рішення або постановлення ухвали про закриття конституційного провадження у справі.

Таким чином, видання забезпечувального наказу є виключною компетенцією Великої палати, що ставить під сумнів не лише ефективність вказаного інституту, але і доцільність його запровадження за таких умов. Науковці з цього приводу зазначають, що таке законодавче регулювання

щодо визначення органу Конституційного Суду України, уповноваженого вживати заходів щодо забезпечення конституційної скарги шляхом встановлення тимчасової заборони вчиняти певну дію, потенційно нівелюватиме ефективність усього інституту забезпечення конституційної скарги в Україні, оскільки з огляду на обмежену кількість конституційних скарг, які отримає Велика палата для їх розгляду по суті, легітимна мета заходів щодо забезпечення конституційної скарги – необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення, стане недосяжною. Крім того, на їх думку, слід враховувати, що такі заходи є апіорі терміновими, а тому до моменту передачі конституційної скарги на розгляд Великої палати вони можуть втратити свою актуальність». Крім того, вони звертають увагу на те, що у законопроекті про Конституційний Суд України, направленому Венеційській Комісії для надання експертного висновку, було передбачено повноваження Сенату вживати тимчасових заходів забезпечення конституційних скарг. З цього приводу Венеційська Комісія [239] вказала на необхідність наділення, окрім сенату, ще й колегії компетенцією вживати тимчасових заходів забезпечення конституційних скарг, адже рішення про порушення справи ухвалюється колегією [86, с. 40].

Наразі Велика палата Конституційного Суду України застосувала даний процесуальний інститут лише одного разу – забезпечувальний наказ було видано нею 16 квітня 2019 р. у справі за конституційною скаргою Дерменжи А. В. щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч.ч. 1, 2 ст. 23 Закону України «Про іпотеку». Ним було встановлено заборону здійснювати звернення стягнення на предмет іпотеки, а саме квартиру, яка належала скаржнику, який у своєму клопотанні стверджував, що «у разі виконання остаточного судового рішення, яким звернено стягнення на його квартиру, він та його родина фактично опиняться на вулиці без житла та без коштів». Дане рішення Конституційного Суду України було сприйнято неоднозначно. Так, О. Водянніков зазначив, що якщо внаслідок визнання закону чи його положення неконституційним, можливий поворот виконання, тобто повне або часткове відновлення первісного становища особи, що передувало виконанню судового рішення, або застосування інших механізмів відновлення прав особи,

то апріорі не може бути «незворотних наслідків» в сенсі ст. 78 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] і забезпечувальний наказ є безпідставним. У справі ж за конституційною скаргою Дерменжи А. В. якщо Конституційний Суд України визнає неконституційність застосованого у справі скаржника положення закону, суди мають переглянути відповідні рішення, наслідком чого може бути повернення квартири чи виплата відповідної компенсації, тобто відсутній ключовий елемент незворотності наслідків [30]. Зрештою у справі за даною конституційною скаргою Конституційним Судом України було ухвалено Рішення від 17 липня 2020 р. № 8-р/2020 [156], яким оспорюване положення ч. 1 ст. 23 Закону України «Про іпотеку» було визнано конституційним, а щодо ч. 2 ст. 23 зазначеного закону провадження було закрито. Таким чином, у даному випадку забезпечувальний наказ не зміг допомогти суб'єкту праву на конституційну скаргу. В цілому ж практика Конституційного Суду України щодо застосування даного процесуального інституту лише почала формуватися і зміст критерію незворотності наслідків та характер «винятковості» випадків для його застосування встановлюватимуться саме практикою Конституційного Суду України через оцінний зміст зазначених категорій [179, с. 41].

Закриття конституційного провадження у справі. Ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] врегульовано питання припинення розгляду звернень до Конституційного Суду України та передбачено такі підстави для закриття конституційного провадження:

- у зв'язку з відкликанням звернення його суб'єктом у будь-який час після відкриття конституційного провадження, але до переходу Конституційного Суду України в закриту частину пленарного засідання;

- у зв'язку з виявленням під час пленарного засідання підстав для відмови у відкритті конституційного провадження;

- у зв'язку з відставкою за власним бажанням Президента України, якому пред'явлено звинувачення – у справі щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Крім того, відповідно до п. 1 розділу IV «Перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційним Судом України було закрито відкриті до набрання чинності зазначеним законом конституційні провадження у справах за конституційними поданнями щодо офіційного тлумачення законів України (їх окремих положень) та у справах за конституційними зверненнями (у розумінні Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129]).

Ухвала про закриття конституційного провадження у справі за зверненням, стосовно якого подано заяву про відкликання, постановляється Великою палатою на пленарному засіданні у справах за конституційним поданням, конституційним зверненням, а також за конституційною скаргою (у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати); сенатом на пленарному засіданні – у справах за конституційною скаргою. При цьому якщо сенат чи Велика палата вважає, що порушені у конституційній скарзі питання мають особливе суспільне значення для захисту прав людини, Конституційний Суд України може відмовити у припиненні розгляду такої скарги навіть у разі подання суб'єктом права на конституційну скаргу заяви про її відкликання (ч. 2, 3 ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Отже, дискрецію Конституційного Суду України щодо припинення розгляду клопотання у разі письмової заяви суб'єкта звернення про відкликання, законом передбачено лише щодо конституційних скарг. Таке правове регулювання убезпечує від ситуації, коли особа з особистих мотивів відкликає конституційну скаргу, проте проблема, яка нею була порушена, лишається і є актуальною для суспільства. Водночас розгляд конституційних подань та конституційних звернень, суб'єктами внесення яких є органи та посадові особи органів публічної влади, за аналогічних умов припиняється. Таким чином презюмується, що органи та посадові особи публічної влади діють сумлінно та професійно, в інтересах суспільства, та не стануть відкликати клопотання у разі, коли проблема лишається актуальною для суспільства.

Судом ще не напрацьовано значної практики застосування ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від

13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Чи не єдиним випадком стало закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 2 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» [198] стосовно дозволу Національній поліції України під час наповнення баз (банків) даних, визначених у п. 7 ч. 1 цієї статті, забезпечувати збирання, накопичення біометричних даних особи у вигляді зразків ДНК на підставі ч. 1 ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] – за письмовою заявою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про відкликання конституційного подання. Вирішення питання про закриття провадження у цій справі спричинило низку дискусій [56], оскільки позиції суддів щодо можливості задовільнити відповідне клопотання розійшлися.

Так, попри те, що положенням ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] передбачено можливість відмовити у припиненні розгляду лише конституційної скарги у разі подання суб'єктом права на конституційну скаргу заяви про її відкликання, окремі судді вважали, що відповідне положення може бути застосоване і щодо інших форм звернень. Зокрема, суддя С. Шевчук виклав окрему думку стосовно Ухвали Великої палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 2 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» [198]. На його переконання, підхід більшості суддів Конституційного Суду України до вирішення питання застосування зазначених положень Закону є формальним, що пов'язано з вітчизняною традицією заборони на аналогію закону та аналогію права при застосуванні процесуальних норм. У вказаній окремій думці зазначається про перспективність розгляду порушеного у конституційному поданні питання, відсутність аргументів у заяві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Л. Денісової про відкликання конституційного подання, поданого особою, яка раніше обіймала зазначену посаду

[В. Лутковською], з яких можна було б установити дійсну мету та причини таких дій, та стверджується, що Верховна Рада України в Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] не передбачила обов'язку Конституційного Суду України погодитися із заявою про відкликання конституційного подання чи конституційного звернення. С. Шевчук вважає, що такий обов'язок вів би до невинного і неконституційного обмеження функцій та повноважень національного органу конституційного контролю. На його думку, у зв'язку з тим, що в конституційному поданні Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було порушено питання, які мають особливе суспільне значення для захисту прав і свобод людини і громадянина, а Уповноважений Верховної Ради України з прав людини не обґрунтував мотивів відкликання цього конституційного подання, Конституційний Суд України мав би утриматися від закриття конституційного провадження та продовжити розгляд цієї справи по суті [97]. Таким чином, наразі Великою палатою Конституційного Суду України не сприйнято позицію окремих суддів щодо можливого поширення положень дії ч. 3 ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] на конституційні подання та конституційні звернення.

Ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України. Відповідно до ст. 88 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України ухвалює рішення і надає висновок іменем України, на закритій частині пленарного засідання сенату, Великої палати поіменним голосуванням суддів, які розглядали справу. Пропозиції суддів Конституційного Суду України до проекту рішення чи висновку ставляться на голосування у порядку надходження. Під час ухвалення рішення, надання висновку суддя не має права утримуватися від голосування. Рішення і висновки Конституційного Суду України підписують окремо судді, які голосували на їх підтримку, і судді, які голосували проти. Рішення чи висновок Конституційного Суду України є остаточним і не може бути оскарженим. Суддя Конституційного Суду України обов'язково підписує рішення чи висновок Конституційного Суду України. Конституційний

Суд України надсилає рішення, висновок учаснику конституційного провадження не пізніше наступного робочого дня після його ухвалення.

Ст. 89, 90 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено вимоги до структури та змісту рішення та висновку Суду. Так, рішення, висновок Конституційного Суду України містить вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини, при цьому резолютивна частина такого рішення чи висновку має особливості в залежності від форми звернення, у справі за яким його ухвалено чи надано, та від питань, порушених у вказаному зверненні. За змістом ч. 1 ст. 92 згаданого закону у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку Конституційний Суд викладає відповідну юридичну позицію.

За ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Суддя, який підписав рішення, висновок, ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження, може викласти *окрему думку* не пізніше дванадцятого робочого дня, з дня ухвалення рішення, надання висновку, постановлення ухвали. Суддя викладає окрему думку в письмовій формі, що додається до відповідного акта Конституційного Суду України та без зволікання оприлюднюється на його офіційному вебсайті. Текст окремої думки судді розміщується після тексту акта Конституційного Суду України за результатами конституційного провадження (ст. 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], §§ 73, 74 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Досліджуючи динаміку окремих думок в Конституційному Суді України, І. Левандовська зазначає, що з 2016 р. відзначається сплеск активності написання окремих думок суддями Конституційного Суду України, який триває дотепер, і саме в цей час написано найбільшу їх кількість за час його роботи. Написані в цей час окремі думки

суддів Конституційного Суду України містять висновки про «...несистемний підхід Суду при розгляді питання, недотримання Судом таких засад його діяльності, як повний і всебічний розгляд справи, обґрунтованість ухваленого ним рішення»; про те, що «...Конституційний Суд України вкотре порушив процедуру прийняття рішення, встановлену у Регламенті Конституційного Суду України... голосування за Рішення здійснювалося поспіхом...»; про «...застосування Конституційним Судом України хибного методологічного підходу та невиконання ним своєї функції» тощо. З одного боку, це не сприяє позитивній оцінці суспільством діяльності Конституційного Суду України, але з іншого боку, кількісний показник окремих думок суддів Конституційного Суду України пов'язаний із правовими та політичними процесами, які на момент їх висловлення відбувались в Україні, і саме написані у той час окремі думки дають змогу краще й чіткіше зрозуміти механізми ухвалення рішень і процеси, які мали місце як у Конституційному Суді України, так і у державі загалом. Подібна практика привертає увагу громадянського суспільства, стає майданчиком для правових дискусій і всебічного обговорення та сприяє впровадженню нових законодавчих ініціатив [83, с. 108-109].

Конституційний Суд України після офіційного оприлюднення акта може з власної ініціативи або за заявою учасника конституційного провадження, який брав участь у справі, *усунути допущені у відповідному акті описки* (неточності, редакційні або технічні огріхи, які не впливають на зміст акта), а також за клопотанням учасника конституційного провадження, який брав участь у справі, – роз'яснити порядок виконання свого рішення, висновку. Після отримання відповідного клопотання суддя-доповідач упродовж одного місяця здійснює підготовку питання до розгляду на засіданні Конституційного Суду України. Про усунення описок або про роз'яснення порядку виконання рішення, висновку Конституційного Суду України постановляється ухвала, яка є складовою відповідного рішення, висновку (ст. 95 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], § 76 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України. Відповідно до ст. 94

Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], оприлюднення всіх актів Конституційного Суду України за результатами конституційного провадження здійснюється на його офіційному вебсайті або, в окремих випадках за ухвалою Конституційного Суду України, – в залі засідань, але не пізніше наступного робочого дня після їх ухвалення (крім висновків щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, які оприлюднюються в день їх ухвалення). Чинним законодавством не конкретизовано випадків, у яких оприлюднення акта Конституційного Суду України відбувається в залі засідань, проте видається, що це відбувається тоді, коли питання, якого стосується зазначений акт, є резонансним і має важливе суспільне значення.

Питання про офіційне оприлюднення акта Конституційного Суду України за результатами конституційного провадження в залі засідань вирішується на закритій частині пленарного засідання сенату чи Великої палати після ухвалення відповідного рішення, надання висновку. Пленарне засідання сенату, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, є повноважним, якщо на ньому присутні не менш як шість суддів Конституційного Суду, які входять до складу цього сенату. Пленарне засідання Великої палати, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, є повноважним, якщо на ньому присутні не менш як дванадцять суддів Конституційного Суду. Пленарне засідання Сенату чи Великої палати, на якому офіційно оприлюднюється акт Суду за результатами конституційного провадження, проводиться урочисто. На таке пленарне засідання запрошуються учасники конституційного провадження, представники засобів масової інформації, інші особи. Головуючий на пленарному засіданні Сенату чи Великої палати зачитує текст акта Суду за результатами конституційного провадження, а всі присутні заслуховують його стоячи. Після зачитування акта Суду за результатами конституційного провадження головуючий на пленарному засіданні Сенату чи Великої палати повідомляє присутніх про наявність окремих думок суддів Конституційного Суду, що додаються до акта Суду. У разі офіційного оприлюднення

акта Суду за результатами конституційного провадження в Залі засідань Суду він розміщується на вебсайті після такого оприлюднення. Опублікування акта Конституційного Суду України разом з окремою думкою судді здійснюється у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях України. Окремі думки суддів Конституційного Суду України надсилаються для офіційного оприлюднення в офіційних друкованих виданнях України не раніше їх офіційного оприлюднення на вебсайті (§ 73 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Слід зауважити, що, на думку авторки, дана стадія містить в собі судовий та позасудові етапи. Так, з огляду на особливу процедуру офіційного оприлюднення акта Конституційного Суду України в залі засідань даний етап є судовим, у той час як етапи оприлюднення актів Конституційного Суду України на його офіційному вебсайті та їх опублікування, які здійснюються Секретаріатом Конституційного Суду України, – позасудовими.

Виконання та контроль за виконанням рішень та додержанням висновків Конституційного Суду України. Відповідно до ст. 97 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України у своєму рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку та вимагати від них письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку. При цьому видається, що Конституційний Суд України може звертатися лише до тих державних органів, на які ним у відповідному рішенні/висновку було покладено обов'язок щодо забезпечення контролю за його виконанням/додержанням, звернення ж до інших органів з такою вимогою виходитиме за межі його повноважень.

Конституційний Суд України здійснює моніторинг стану виконання своїх рішень та додержання висновків. Збирання інформації про стан виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України, узагальнення практики виконання його актів за результатами конституційного провадження здійснює Секретаріат Конституційного Суду України у порядку, визначеному розпорядженням Голови Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України на засіданні вирішує питання, пов'язані з невиконанням його рішень та недодержанням висновків, за наслідками моніторингу стану їх виконання. Конституційний Суд України може звернутися з письмовим запитом до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з метою отримання інформації, відповіді на запитання або роз'яснення про дії (заходи), спрямовані на виконання його рішень та додержання висновків, у якому зазначається строк для надання відповіді. Якщо надана органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами інформація за письмовим запитом Конституційного Суду України свідчить про невиконання його рішень, недодержання висновків, а також якщо за результатами моніторингу стану виконання його рішень, додержання висновків наявна інформація про невиконання його рішень, недодержання висновків, Конституційний Суд України на засіданні вирішує питання про вжиття заходів щодо притягнення посадових осіб до кримінальної відповідальності за умисне невиконання ними рішення або умисне недодержання ними висновку Конституційного Суду України, а також про включення відповідної інформації до щорічної інформаційної доповіді Конституційного Суду України. Про вжиття необхідних заходів Конституційний Суд України ухвалює постановою (§§ 77, 78 Регламенту Конституційного Суду України [139]). Такими заходами, на думку авторки, можуть бути відповідні звернення до правоохоронних органів у порядку, визначеному Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI [79]. Слід також зауважити, що незважаючи на те, що вирішення питань щодо вжиття необхідних заходів, пов'язаних із притягненням до відповідальності за невиконання його рішення чи недодержанням висновку, Конституційний Суд України вирішує колегіально на своєму засіданні, про що ухвалюється відповідна постанова, дана стадія є позасудовою, адже виходячи з положень ч. 2 ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України ухвалює у формі постанови акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням.

Ст. 98 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] визначено,

що за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України настає відповідальність згідно із законом. Таку відповідальність передбачено ч. 4 ст. 382 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78], за якою умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Проте наразі практика притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання рішень чи недодержання висновків Конституційного Суду України відсутня.

Отже, авторкою було здійснено детальну характеристику структури конституційного юрисдикційного процесу, яку складають досудові, судові (основні та факультативні), та позасудові (основні та факультативні) стадії та етапи. Окремі проблемні моменти, які виникають на деяких стадіях конституційного юрисдикційного процесу у ході реалізації Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень, та можливі шляхи їх вирішення окреслено у розділі 3 монографії.

2.4. Суб'єкти конституційного юрисдикційного процесу

Дослідження суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу слід розпочати із загального поняття суб'єкта права, під яким у енциклопедичних джерелах розуміється фізична або юридична особа, яка є учасником певних правовідносин. При цьому фізична особа є індивідуальним, а юридична особа – колективним суб'єктом права. Індивідуальними суб'єктами права є громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди). До колективних суб'єктів права належать держава в цілому, державні та недержавні організації, релігійні організації, промислові підприємства, які володіють згідно із законом здатністю мати і здійснювати як безпосередньо, так і через представника права та юридичні обов'язки (правосуб'єктність). При цьому державні організації як суб'єкти права, насамперед, – це органи держави, які виконують функції управління і мають владні повноваження; їх правовий статус характеризується компетенцією, тобто сукупністю прав та обов'язків [227, с. 680].

Зазначені загальні характеристики суб'єктів права знаходять відображення і в конституційному юрисдикційному процесі як комплексі послідовних та логічно взаємопов'язаних стадій, в межах яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами, зокрема у конституційному провадженні, у ході якого відбувається розгляд та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції.

У наявних доктринальних джерелах відсутні дослідження суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу у його широкому розумінні. Автори здебільшого розглядають таких суб'єктів як учасників конституційного провадження, яке відображає вузьке розуміння конституційного юрисдикційного процесу. Так, М. Тесленко до учасників конституційного судочинства відносить Конституційний Суд України як незалежного арбітра, який здійснює правосуддя; суб'єктів права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу, які звернулись до Конституційного Суду України; органи чи посадових осіб, якими було прийнято правові акти, конституційність яких оспорується;

та осіб, залучених Конституційним Судом України до участі у розгляді справи: свідки, експерти, перекладачі тощо [186, с. 121]. Х. Приходько ототожнює учасників конституційного юрисдикційного процесу з учасниками конституційного провадження, якими виступають суб'єкти звернення до Конституційного Суду України, їх представники, а також залучені до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти та перекладачі [121, с. 223].

Т. Цимбалістий зазначає, що розгляд справ у Конституційному Суді України здійснюється за участю певних суб'єктів, які мають різний правовий статус і неоднакову мету участі у конституційному провадженні. За роллю в процесі і характером зацікавленості учасниками конституційного провадження, на його думку, є Конституційний Суд України, сторони (їх представники) та особи, залучені Конституційним Судом України до участі в розгляді справи (експерти, свідки, перекладачі тощо). При цьому коло учасників конкретного конституційного провадження визначається характером справи, що розглядається Конституційним Судом України [210, с. 119].

Говорячи про суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу у його вузькому розумінні (як конституційне провадження), до їх кола може бути віднесено, власне, Конституційний Суд України, учасників та залучених учасників конституційного провадження, визначених Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Проте учасники та залучені учасники конституційного провадження фактично діють лише на судових стадіях конституційного юрисдикційного процесу. Тому видається, що для того, щоб найбільш повно охарактеризувати коло суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, слід виходити з його широкого розуміння.

Виходячи з положень Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу можна угрупувати таким чином:

- Конституційний Суд України та його Секретаріат;
- суб'єкти звернення до Конституційного Суду України та їх представники; органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких

оспорюється, та їх представники;

- суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України.

При цьому слід зауважити, що статус або обсяг процесуальних прав і обов'язків зазначених суб'єктів не є сталим і може змінюватись в залежності від стадії конституційного юрисдикційного процесу, що буде продемонстровано далі.

Ключовим суб'єктом конституційного юрисдикційного процесу незалежно від того, у широкому чи вузькому значенні його розглядати, є *Конституційний Суд України*. Відповідно до ст. 32 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] у складі Суду діють Велика палата, два сенати та шість колегій, які у межах визначених згаданим законом повноважень щодо конституційного провадження діють як Конституційний Суд України і мають статус його органів; при цьому представницькі, організаційні, розпорядчі функції здійснюють Голова Конституційного Суду України, його заступник, секретарі колегій.

Склад Конституційного Суду України становить 18 суддів, по шість з яких призначають Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України. Конституційний Суд України є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів, які набули повноважень згідно з положеннями Закону. Суддя здійснює попередню підготовку питань, що їх розглядають Велика палата, сенат, колегія суддів Конституційного Суду України, та бере участь у розгляді справ (ст. 148 Конституції України [69], ст.ст. 9, 10, ч. 4 ст. 18 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] суддя Конституційного Суду України має двох наукових консультантів і помічника, посади яких належать до посад патронатної служби; наукові консультанти і помічник виконують доручення судді зі справ конституційного провадження і підпорядковані йому безпосередньо.

Згідно зі ст. 35 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Велика палата діє у складі всіх суддів Конституційного Суду

України і розглядає питання, віднесені до його юрисдикції. До повноважень Великої палати також належить вирішення процедурних питань, що виникають під час конституційного провадження згідно із згаданим законом.

Ст. 36 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] передбачено, що сенат діє у складі дев'яти суддів Конституційного Суду України. Якщо кількість таких суддів є меншою за 18, сенат є повноважним і розглядає справи за умови участі в ньому щонайменше шести суддів. Сенат розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (іх окремих положень) за конституційними скаргами, а також інші питання, визначені вказаним законом.

За ст. 37 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] колегія діє у складі трьох суддів Конституційного Суду України. Конституційний Суд України на спеціальному пленарному засіданні шляхом жеребкування утворює в межах сенатів колегії в порядку, встановленому Регламентом Конституційного Суду України [139]. До повноважень колегії належить вирішення питань щодо відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням, конституційним зверненням, конституційною скаргою; колегія більшістю голосів від її складу постановляє ухвалу про відкриття конституційного провадження у справі або про відмову у відкритті конституційного провадження у справі.

Розгляд звернення до Конституційного Суду України здійснюється у колегії, до складу якої входить відповідний суддя-доповідач, який визначається шляхом розподілу звернень до Суду між судьями по чергово, в алфавітному порядку з урахуванням прізвища, імені та по батькові, за датою надходження та номером реєстрації безвідносно до форми звернення у порядку, встановленому Регламентом Конституційного Суду України [139]. Суддя-доповідач: 1) вивчає порушені у зверненні питання і готує матеріали на розгляд Колегії, Сенату, Великої палати; 2) витребує документи, матеріали, інші відомості, що стосуються справи, від суб'єкта звернення, Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора, судів, інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів

місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій, громадських об'єднань; 3) дає доручення відповідним підрозділам Секретаріату та встановлює строки їх виконання; 4) залучає спеціалістів для консультацій, дослідження документів; 5) вносить на розгляд Сенату, Великої палати пропозиції щодо призначення експертизи у справі, залучення до участі в конституційному провадженні спеціалістів, виклику посадових осіб, експертів, спеціалістів, свідків, уповноважених осіб, які діють від імені суб'єкта права на звернення, а також громадян, участь яких може сприяти об'єктивному та повному розгляду справи; 6) здійснює інші повноваження, визначені Регламентом Конституційного Суду України [139] (ст.ст. 58, 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Голова Конституційного Суду України відповідно до положень ч. 2 ст. 33 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], зокрема, скликає засідання, пленарні засідання Великої палати та головує на них, а також входить до одного із сенатів і головує на його засіданнях; за відсутності Голови Конституційного Суду України відповідні обов'язки виконує його заступник, а за відсутності обох – старший за віком суддя. Згідно з ч.ч. 1, 3 ст. 34 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] заступник Голови Конституційного Суду України виконує за його дорученням окремі його повноваження; входить до одного із сенатів і головує на його засіданнях. Секретар колегії, відповідно до ч. 2 ст. 38 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] скликає засідання Колегії та головує на ньому; вносить пропозицію головуючому в сенаті скликати відповідно засідання сенату, пленарне засідання сенату, а головуючому у Великій палаті – засідання Великої палати; виконує інші повноваження відповідно до вказаного закону.

За ст. 44 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] організаційне, аналітичне, юридичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює *Секретаріат Конституційного Суду*

України. Він, зокрема, забезпечує підготовку та проведення засідань колегій, засідань і пленарних засідань сенатів та Великої палати, засідань і спеціальних пленарних засідань Конституційного Суду України; забезпечує діяльність Голови та заступника Голови Конституційного Суду України, секретарів колегій, суддів Конституційного Суду України; забезпечує офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України; надсилає рішення, висновки Конституційного Суду України учасникам конституційного провадження не пізніше наступного робочого дня після ухвалення рішення чи надання висновку; надсилає відповідні акти Конституційного Суду України до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну правову політику, для внесення до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів та опублікування в Офіційному віснику України; здійснює реєстрацію та попередню перевірку всіх форм звернень, що надійшли до Конституційного Суду України, готує попередні висновки про наявність підстав для відкриття конституційного провадження у справі або відмови у відкритті конституційного провадження; здійснює офіційне спілкування із суб'єктами звернень до Конституційного Суду України, учасниками конституційного провадження та особами, залученими до участі у конституційному провадженні; може брати участь у підготовці проектів нормативних актів, що стосуються питань діяльності Конституційного Суду України; забезпечує діяльність постійних комісій Конституційного Суду України, Науково-консультативної ради Конституційного Суду України; здійснює контроль за своєчасним надходженням документів, матеріалів та іншої інформації у конкретній справі, яку готує до розгляду або розглядає Конституційний Суд України, а також документів, матеріалів та іншої інформації, витребуваних суддею-доповідачем у справі згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]; узагальнює практику виконання актів Конституційного Суду України; виконує інші завдання, передбачені Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламентом Конституційного Суду України [139]. Слід зазначити, що інформаційно-аналітичне та юридичне забезпечення діяльності Конституційного Суду України з питань конституційного провадження здійснюється

самостійним структурним підрозділом Секретаріату Конституційного Суду України – Правовим департаментом, а організаційне – Департаментом організаційного забезпечення.

Секретаріат Конституційного Суду України фактично виконує допоміжну роль щодо забезпечення діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу. Разом з тим можна стверджувати, що він виступає самостійним суб'єктом на стадії внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг та їх попередньої перевірки, адже його наділено правом попередньої перевірки конституційних скарг за формою, яка здійснюється Відділом попередньої перевірки конституційних скарг, що діє у його структурі. Якщо у ході такої перевірки встановлено, що конституційна скарга за формою не відповідає вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], керівник Секретаріату Конституційного Суду України повертає її суб'єкту права на конституційну скаргу (ч. 2, 3 ст. 57 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], §§ 39-40 Регламенту Конституційного Суду України [139]).

Суб'єктами звернення до Конституційного Суду України є суб'єкти права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу. Відповідно до ч. 2 ст. 150 Конституції України [69], ч. 1 ст. 52 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] суб'єктами права на конституційне подання є Президент України, щонайменше сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Суб'єктами права на конституційне звернення, в залежності від предмета такого звернення, є Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; щонайменше сорок п'ять народних депутатів України (ч. 1 ст. 54 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Згідно з ч. 1 ст. 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] суб'єктом права на конституційну скаргу є особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в

її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. При цьому до суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права. Слід зауважити, що чинне законодавство доволі непослідовно використовує термін «юридична особа публічного права». Так, ст. 81 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [208] розмежовує юридичних осіб на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права залежно від порядку їх створення, зокрема ч. 2 вказаної норми визначає, що юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Проте вирішення питання про те, чи є та чи інша юридична особа юридичною особою публічного права дотепер залишається питанням наукових і практичних дискусій, виникнення яких є можливим і при вирішенні Конституційним Судом України питання про відкриття конституційного провадження у справах за відповідними конституційними скаргами. На думку О. Первомайського, до юридичних осіб публічного права повинні бути віднесені ті учасники цивільних відносин, які створені відповідно до чинного законодавства і мають на меті свого створення задоволення певного публічного інтересу (державного інтересу, інтересу певної територіальної громади (громади) або іншого подібного публічного інтересу) шляхом виконання однієї або декількох публічних функцій, в першу чергу, функцій держави або територіальної громади як первинного органу місцевого самоврядування [106, с. 54]. Втім, удосконалення чинного нормативного регулювання з даних питань є прерогативою законодавця. Слід зауважити, що ч. 1 ст. 24 проєкту Закону про конституційну процедуру (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] пропонується визначити, що юридичні особи публічного права є суб'єктами права на конституційну скаргу у справах, в яких вони не здійснюють свої владні (управлінські) повноваження, зокрема: 1) не виступають як суб'єкти владних повноважень відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України; 2) не виступають як сторона обвинувачення відповідно до Кримінального процесуального кодексу України.

За ч. 2, 3 ст. 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]

конституційну скаргу фізична особа підписує особисто; якщо ж суб'єктом права на конституційну скаргу є дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я або фізичною вадою не в змозі особисто підписати конституційну скаргу, її підписує уповноважена в установленому законом порядку особа, що діє від її імені. Конституційну скаргу юридичної особи підписує уповноважена на це особа, повноваження якої має бути підтверджено установчими документами цієї юридичної особи та актом про призначення (обрання) на посаду уповноваженої особи.

Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України відіграють визначальну роль у конституційному юрисдикційному процесі, адже без внесення ними відповідних звернень до Конституційного Суду України його не може бути розпочато, бо орган конституційної юрисдикції не наділений правом самостійно ініціювати розгляд справ.

Суб'єкти права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу після відкриття Конституційним Судом України конституційного провадження у відповідній справі набувають процесуального статусу учасників такого провадження.

Т. Цимбалістий, розглядаючи суб'єктів звернення до Конституційного Суду України як одну із сторін конституційного провадження, протиставляє їм іншу сторону такого провадження, до якої відносить органи або посадових осіб, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим) [210, с. 120].

Наведене узгоджується з положеннями ч. 1 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], відповідно до яких учасниками конституційного провадження є суб'єкт права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу (уповноважена особа, що діє від його імені) та орган або посадова особа, які ухвалили акт, що є предметом розгляду в Конституційному Суді України.

Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України беруть участь у конституційному провадженні самостійно або через уповноважених осіб, що діють від їх імені. Орган або посадова особа, які ухвалили акт, що є предметом розгляду

в Конституційному Суді України, зазвичай беруть участь у конституційному провадженні через своїх представників.

Представництво сторін у конституційному юрисдикційному процесі може здійснюватися за законом та за дорученням. Представники не є відособленими учасниками конституційного провадження, оскільки покликані представляти не свої інтереси, а інтереси суб'єкта звернення до Конституційного Суду України чи органу або посадової особи, які ухвалили акт, що є предметом розгляду в Конституційному Суді України. Представниками за законом можуть бути керівник органу, що звернувся до Конституційного Суду України; керівник органу, що прийняв акт, конституційність якого оспорується; законні представники фізичних осіб – суб'єктів права на конституційну скаргу; керівники юридичних осіб – суб'єктів права на конституційну скаргу. Представниками за дорученням можуть бути народні депутати України з числа тих, що звернулись до Конституційного Суду України – за їх дорученням; представники органу, що звернувся до Конституційного Суду України, або що прийняв акт, конституційність якого оспорується; адвокати [81] чи інші особи, які відповідно до законодавства уповноважені сторонами на представництво їхніх інтересів у Конституційному Суді України [210, с. 121].

Верховну Раду України, Президента України та Кабінет Міністрів України у конституційному юрисдикційному процесі, зокрема у конституційному провадженні, представляють постійні представники. Правовий статус постійного представника Верховної Ради України у Конституційному Суді України врегульовано відповідним Положенням, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 16 жовтня 2019 р. № 194–ІХ [113]. Постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України є уповноваженою особою, яка відповідно до вимог, передбачених Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], бере участь у веденні справи – конституційному провадженні, наділена правом вчинення від імені Верховної Ради України, яку представляє, всіх процесуальних дій, крім повної або часткової відмови від заявленої позиції, викладеної у поясненні чи висновку, поданому Головою Верховної Ради України до Конституційного Суду України, а також зміни чи

уточнення предмета розгляду, передачі своїх повноважень іншій особі (передоручення). Він бере участь у веденні справи з урахуванням представництва, визначеного суб'єктом права на конституційне подання чи конституційне звернення – народними депутатами України, або на конституційну скаргу [14].

Представник Президента України у Конституційному Суді України, виходячи з відповідного Положення, затвердженого Указом Президента України від 27 липня 2007 р. № 667/2007 [114], є особою, яка уповноважується Президентом України представляти на постійній основі у Конституційному Суді України Президента України як суб'єкта права на конституційне подання, брати участь у конституційному провадженні без додаткового спеціального доручення Президента України. У разі потреби Представник Президента України може представляти позицію Президента України у Конституційному Суді України разом з іншими особами, визначеними Президентом України для участі у конституційному провадженні у справі.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. № 794–VII [127] інтереси Кабінету Міністрів України під час розгляду справ у Конституційному Суді України представляє постійний представник Кабінету Міністрів України у Конституційному Суді України.

Ст. 71 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] визначено права та обов'язки учасників конституційного провадження. Так, учасник конституційного провадження має право: 1) знайомитися із матеріалами справи; 2) давати усні та письмові пояснення; 3) викладати свої думки з питань, що розглядаються; 4) ставити з дозволу головуючого запитання іншим учасникам конституційного провадження; 5) заявляти клопотання; 6) подавати заяви про відвід судді; 7) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], та Регламентом Конституційного Суду України [139]. Клопотання учасника конституційного провадження, подані під час засідання, пленарного засідання, сенат чи Велика палата розглядає в Залі засідань або в окремій кімнаті для обговорення. Учасник конституційного

провадження зобов'язаний у разі запрошення з'являтися на засідання, пленарне засідання сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи.

До кола *суб'єктів, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України*, слід, насамперед, віднести залучених учасників конституційного провадження, до яких, згідно з положеннями ч. 1 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] віднесено залучених Конституційним Судом України до участі у розгляді справи органів та посадових осіб, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та інших осіб, участь яких необхідна для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи. Крім того, відповідно до ст. 81 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] у разі розгляду питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, Конституційний Суд України залучає до участі в конституційному провадженні представника або представників ініціативної групи всеукраїнського референдуму, а також, за потреби, – представників політичних партій та громадських об'єднань. При цьому виходячи з п. 6 § 62 Регламенту Конституційного Суду України [139] експертом, спеціалістом, перекладачем, свідком у конституційному провадженні у справі не можуть бути особи, які є суб'єктами звернення до Конституційного Суду України у справі, що розглядається, або членами сім'ї чи близькими родичами цих суб'єктів; брали участь в ухваленні оспорюваного акта або є членами сім'ї чи близькими родичами осіб, які брали участь в ухваленні оспорюваного акта; є членами сім'ї або близькими родичами судді, якщо не було заявлено та задоволено його відвід (самовідвід).

Відповідно до ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] про залучення органів та посадових осіб, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів та інших осіб до участі у засіданні колегії, засіданні або пленарному засіданні сенату чи Великої палати відповідно колегія, сенат, Велика палата

постановляє ухвалу.

Виходячи з п.п. 1, 2 § 63 Регламенту Конституційного Суду України [139] експертом є особа, яка має необхідні спеціальні знання та якій у порядку, встановленому Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та вказаним Регламентом, доручається надати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються спеціальних знань цієї особи. Експерт зобов'язаний провести повне дослідження і надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених йому запитань, у разі необхідності – прибути на засідання колегії, засідання чи пленарне засідання сенату, Великої палати, надати висновок або роз'яснити його Конституційному Суду України.

За положеннями § 65 Регламенту Конституційного Суду України [139] спеціалістом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати консультації під час дослідження матеріалів справи. Спеціаліст зобов'язаний з'явитися на запрошення на засідання Колегії, засідання або пленарне засідання Сенату чи Великої палати, відповідати на запитання, давати усні консультації та письмові роз'яснення, звертати увагу на характерні особливості матеріалів, які досліджуються, у разі потреби надавати технічну допомогу.

Виходячи з § 67 Регламенту Конституційного Суду України [139] для перевірки дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, прийняття Верховною Радою України законів України та інших актів або набрання ними чинності, а також для встановлення порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України можуть бути допитані свідки. Свідком є особа, яка була учасником конституційної процедури розгляду, прийняття Верховною Радою України законів України, інших актів чи набрання ними чинності або яка може підтвердити чи спростувати порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Відповідно до ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] провадження у Конституційному Суді України ведеться державною мовою. Учасники конституційного провадження,

які не володіють державною мовою, мають своєчасно заявити клопотання про участь у справі перекладача. Такі учасники конституційного провадження можуть запропонувати Суду кандидатуру перекладача, надавши документи на підтвердження його кваліфікації. Питання про участь перекладача вирішує Сенат чи Велика палата до початку розгляду справи, постановляючи ухвалу. Згідно з п.1 § 66 Регламенту Конституційного Суду України [139] перекладачем може бути особа, яка вільно володіє державною мовою та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Ст. 72 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] визначає загальні права та обов'язки залученого учасника конституційного провадження. Так, залучений учасник конституційного провадження має право подавати письмові пояснення, які додаються до матеріалів справи, а також знайомитися із поясненнями інших учасників провадження. Експерти, спеціалісти, свідки та інші особи, участь яких має сприяти об'єктивному і повному розгляду справи, у разі запрошення зобов'язані прибути на засідання або пленарне засідання сенату, Великої палати, давати правдиві пояснення, надавати документи, матеріали та іншу інформацію, необхідні для повного та всебічного розгляду справи. Більш детально права та обов'язки експерта, спеціаліста, перекладача та свідка врегульовано, відповідно, §§ 63, 65, 66, 67 Регламенту Конституційного Суду України [139].

Відповідно до ч. 3 ст. 71, ч. 2 ст. 72 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] за ненадання інформації або надання завідомо недостовірних документів, матеріалів, іншої недостовірної інформації учасники та залучені учасники конституційного провадження несуть відповідальність в порядку, визначеному законом. Згідно з ч. 4 ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] учасники конституційного провадження, перекладач, свідок, спеціаліст, експерт, інші учасники конституційного провадження, залучені Конституційним Судом до участі у справі, за неповагу до

Конституційного Суду, що виразилася у злісному ухиленні від явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду або в невідкоренні цих та інших осіб розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час таких засідань, а також інші присутні у Залі засідань особи (крім суддів Конституційного Суду) за вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду, несуть відповідальність в порядку, визначеному законом. Ч. 6 ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено, що за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, встановлену законом. Таку відповідальність передбачено, відповідно, ст. 185³, 188⁴⁹ Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073–X [60] (протоколи про зазначені адміністративні правопорушення складаються, відповідно, судовими розпорядниками за ухвалою сенату або Великої палати (пп. 7 п. 3 § 72 Регламенту Конституційного Суду України [139]) та уповноваженими особами Секретаріату Конституційного Суду України (п. 2 § 62 Регламенту Конституційного Суду України [139])), а також ст.ст. 384, 385 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78]. Щоправда чинне нормативне регулювання у даному аспекті є дещо суперечливим. Адже п. 2 § 62 Регламенту Конституційного Суду України [139] не визначено уповноважених осіб Секретаріату Конституційного Суду України, виходячи зі змісту пп. 4 п. 3 § 72 вказаного Регламенту видається, що ними є судові розпорядники. Положення ст. 384 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78] не дають підстав для однозначних висновків щодо поширення її на перекладача, який бере участь у розгляді справи Конституційним Судом України. У ч. 3 ст. 72 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] прямо не зазначено про кримінальну відповідальність експерта за відмову ним без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у Конституційному Суді України, проте таку відповідальність передбачено ч. 1 ст. 385 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78]. Наразі

практика притягнення учасників та залучених учасників конституційного провадження до адміністративної чи кримінальної відповідальності відсутня, проте згадані недоліки нормативного регулювання можуть унеможливити чи ускладнити зазначені процедури.

Насамкінець слід виокремити суб'єктів, які подають до сенату або Великої палати Конституційного Суду України письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*) з питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України, в порядку ч. 3 ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Їх також можна віднести до кола суб'єктів, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України. Адже хоча вказані суб'єкти не беруть безпосередньої участі у конституційному провадженні, проте підготовлені ними висновки можуть бути взяті до уваги і використані Конституційним Судом України при розгляді справи та покладені в основу мотивування акта за результатами її розгляду. Разом з тим Конституційний Суд України на власний розсуд вирішує питання про долучення таких висновків до справи та їх розгляд.

Amicus curiae можна визначити як субінститут процесуального інституту третіх осіб в судовому провадженні, який дозволяє третій особі чи особам, які не є учасниками судового провадження, представити суду чи іншому юрисдикційному органу свою позицію з питань, що стосуються предмета провадження, шляхом подання обґрунтованих юридичних висновків з власної ініціативи або з дозволу суду чи на запрошення суду без набуття при цьому процесуальних прав чи обов'язків. Виникнення цього інституту нерозривно пов'язане з розвитком *common law*, в якому він з'являється як автохтонне явище. Поширення цього інституту в інших правових системах відбувається лише протягом останніх сорока років [29, с. 169; 238].

О. Водяніков виділяє три моделі *amicus curiae*: (1) дозвільна модель (за якою суд за клопотанням сторонньої особи дає дозвіл на подання *amicus curiae*, або безпосередньо з власної ініціативи запитує надання такого висновку); (2) явочна модель (за якою будь-яка стороння особа може подати суду висновок *amicus curiae*); (3) змішана модель (коли суд може запитувати надання висновку у сторонньої особи,

але і інші особи, що не є учасниками провадження, також можуть подавати свої висновки, долучення яких до матеріалів справи залежить від дискреції суду).

З 2017 р. в Україні законодавчо запроваджена змішана модель *amicus curiae* в конституційному провадженні. Однак в Регламенті Конституційного Суду України відповідні процедури і норми досі відсутні. Тому залишається три юридичні шляхи долучення висновків *amicus curiae* до справи: (1) отримання запиту від судді-доповідача у справі відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України» про надання відповідного висновку; (2) подання такого висновку через учасника конституційного провадження в якості письмового пояснення в порядку п. 2 ч. 1 ст. 71 Закону України «Про Конституційний Суд України»; (3) звернення до Конституційного Суду України з клопотанням про залучення до участі у конституційному провадженні в порядку ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України». *Amicus curiae* виконує три основоположні функції у провадженні: (1) представлення додаткових юридичних аргументів чи фактичних обставин, що не знайшли свого відображення в поданні чи наданих суду матеріалах; (2) надання суду певної додаткової інформації (наприклад, економічної, екологічної, історичної тощо); (3) представлення додаткових чи альтернативних аргументів на підтримку юридичної позиції сторони провадження. В демократичній державі інститут *amicus curiae* виконує ще більш фундаментальну роль забезпечення легітимності існування і функціонування органу конституційної юрисдикції та судів, адже становить інструмент діалогу між судами та суспільством [29, с. 169-170].

Згідно з ч. 1 ст. 41 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] при Конституційному Суді України утворюється Науково-консультативна рада з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду України, що потребують наукового забезпечення. Відповідно до п.п. 2, 9, 16 Положення про Науково-консультативну раду Конституційного Суду України, затвердженого Постановою Конституційного Суду України від 3 грудня 2018 р. № 38-п/2018 [112], Рада утворюється як консультативно-дорадчий орган при Конституційному Суді України; до її повноважень належить,

зокрема, надання за зверненнями суддів Суду наукових висновків з питань, порушених у конституційних поданнях, конституційних зверненнях та конституційних скаргах; відповідний науковий висновок долучається до матеріалів конституційного провадження і має рекомендаційний характер. Згідно з п. 14 Положення про Науково-консультативну раду Конституційного Суду України, затвердженого Постановою Конституційного Суду України від 3 грудня 2018 р. № 38-п/2018 [112], члени зазначеної ради мають право надавати науковий висновок щодо питань, порушених у клопотанні судді Конституційного Суду України або голови Ради; ознайомлюватись із матеріалами, що стосуються діяльності Конституційного Суду України, в межах, визначених його Головою; бути присутнім на пленарних засіданнях Великої палати та сенатів Конституційного Суду України (крім їх закритої частини); доступу до адміністративної будівлі Конституційного Суду України у встановленому порядку; користуватися Бібліотекою Конституційного Суду України, а також отримувати необхідну інформацію, методичну, технічну та організаційну допомогу від Секретаріату Конституційного Суду України.

П. 3 розділу IV „Перехідні положення“ Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] передбачено, що з метою надання експертної допомоги в конституційних провадженнях за конституційними скаргами у Конституційному Суді тимчасово, на строк до 1 січня 2020 р., запроваджується інститут спеціального радника. Для здійснення функцій спеціального радника Конституційний Суд України може запросити суддю у відставці іноземного органу конституційної юрисдикції або представника міжнародної урядової організації, предметом статутного завдання якої є питання конституційного права. Не може бути запрошений для здійснення цих функцій громадянин держави, визнаної Верховною Радою України агресором. Спеціальний радник може до початку розгляду справи Сенатом або Великою палатою надати свій письмовий обґрунтований юридичний висновок (*amicus curiae*) у справі. Забезпечення діяльності спеціального радника здійснюється за рахунок міжнародної технічної допомоги або міжнародних організацій. Для здійснення у Конституційному Суді України функцій спеціального радника було залучено Мірослава

Граната, Георгія Папуашвілі, Александрю Тенасе [68]. Незважаючи на вплив законодавчо встановленого строку запровадження даного інституту, вони продовжують надання відповідної експертної допомоги Конституційному Суду України. З огляду на це доцільним було б включити зазначені положення (без вказівки на їх тимчасовий характер) до ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] (як ч. 4 даної норми).

До зазначеної групи суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу можна також віднести наукові установи і вищі навчальні заклади та їх фахівців, до яких звертається суддя-доповідач з метою з'ясування позиції, наукових підходів щодо питань, які виникають у конституційному провадженні, в порядку пп. 6 п. 1 § 43 Регламенту Конституційного Суду України [139]. Загалом участь фахівців-правників у підготовці науково обґрунтованих експертних висновків щодо запитів Конституційного Суду України є елементом впливу конституційної доктрини на формування джерел конституційного права [11, с. 71].

Отже, суб'єктами конституційного юрисдикційного процесу у широкому розумінні є:

- Конституційний Суд України, який діє у складі Великої палати, сенатів та колегій, а також його органи і посадові особи, які здійснюють допоміжні функції у такому процесі (Голова Конституційного Суду України, його заступник; секретар колегії; суддя-доповідач, його наукові консультанти та помічник; Секретаріат Конституційного Суду України);

- суб'єкти звернення до Конституційного Суду України (суб'єкт права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу) та органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим), а також їх представники (за законом чи за дорученням), які у конституційному провадженні набувають статусу його учасників;

- суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України: залучені учасники конституційного провадження (експерт, спеціаліст, перекладач, свідок, представник(и) ініціативної групи всеукраїнського референдуму, політичних партій та

громадських об'єднань та ін.) та суб'єкти, які подають до сенату або Великої палати Конституційного Суду України письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*) з питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України (Науково-консультативна рада Конституційного Суду України, спеціальні радники Конституційного Суду України, наукові установи і вищі навчальні заклади та їх фахівці, та ін.).

Зазначені суб'єкти діють на різних стадіях конституційного юрисдикційного процесу і мають різний процесуальний статус, який може зазнавати змін в залежності від стадії конституційного юрисдикційного процесу. Так, зокрема, суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України діють на судових стадіях такого процесу. Органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується, та їх представники діють на судових стадіях конституційного юрисдикційного процесу як учасники конституційного провадження, проте вони також можуть виступати суб'єктами виконання рішень Конституційного Суду України в аспекті приведення нормативного регулювання у відповідність до Основного Закону України і відповідного рішення Конституційного Суду України після визнання органом конституційної юрисдикції прийнятих ними актів чи їх окремих положень такими, що не відповідають Конституції України. Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України ініціюють початок конституційного юрисдикційного процесу, а після відкриття Конституційним Судом України конституційного провадження у відповідній справі набувають процесуального статусу учасників такого провадження. Конституційний Суд України як колегіальний суб'єкт конституційного юрисдикційного процесу діє на судових та позасудових стадіях такого процесу. Секретаріат Конституційного Суду України, який переважно виконує допоміжну роль щодо забезпечення діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу, виступає самостійним суб'єктом на стадії внесення та попередньої перевірки конституційних скарг.

Висновки до розділу 2

Узагальнюючи проведене дослідження поняття, особливостей, принципів, стадій та суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, є усі підстави запропонувати такі підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Конституційний юрисдикційний процес – це самостійний різновид юрисдикційного процесу, який є однією із форм юридичного процесу, а також елементом конституційного процесу як складової юридичного процесу, він є певною мірою тотожним з такими поняттями, як «конституційний судовий процес», «конституційне судочинство», «конституційне провадження».

2. Конституційний юрисдикційний процес, у широкому розумінні, – це побудований на відповідних принципах комплекс регламентованих Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України послідовних та логічно взаємопов'язаних стадій, спрямованих на забезпечення верховенства Конституції України, в межах яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами; а у вузькому – процесуальний порядок розгляду та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції, тобто конституційне провадження. Основними складовими конституційного юрисдикційного процесу, відповідно, є його принципи, стадії та суб'єкти.

3. Широке розуміння конституційного юрисдикційного процесу є основоположним, найбільш важливим, оскільки відображає його головні формальні, сутнісні та змістовні ознаки. До них можна віднести те, що він: а) побудований на відповідних принципах; б) регламентований Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України; в) є комплексом послідовних стадій під якими розуміється їх системність, черговість, етапність; г) є комплексом логічно взаємопов'язаних стадій, тобто таких які взаємозумовлені, є продовженням і розвитком одна іншої; д) спрямований на забезпечення верховенства Конституції України, що, до речі, передбачено ч. 2 ст. 8 Конституції України; е) в його межах виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини, які є правовими відносинами; є) ці правовідносини

мають місце між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами.

4. Особливостями конституційного юрисдикційного процесу є те, що: а) він здійснюється не судами системи судоустрою, а судовим органом зі специфічним статусом – Конституційним Судом України; б) вичерпний перелік його повноважень, які реалізуються ним в рамках конституційного юрисдикційного процесу, закріплено Конституцією України, а не галузевими нормами матеріального права; в) підстави виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин щодо розгляду справ у межах його компетенції, коло суб'єктів звернення, порядок здійснення конституційного провадження та ін. врегульовано не кодифікованим актом, як у галузевих юрисдикційних процесах, а Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII та Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018; г) специфічним джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу є його юридичні позиції, у яких він деталізує окремі аспекти, викладені у нормативних актах, якими його врегульовано; д) його діяльність в межах конституційного юрисдикційного процесу, як правило, не пов'язана із правозастосуванням, на відміну від галузевих юрисдикційних процесів; е) в межах конституційного юрисдикційного процесу не здійснює дослідження фактів, на відміну від судів системи судоустрою України; є) його рішення мають остаточний і загальнообов'язковий характер, та не можуть бути оскаржені, на відміну від рішень судів системи судоустрою України, які є індивідуалізованими і можуть бути оскаржені в апеляційному чи касаційному порядку.

5. Принципи конституційного юрисдикційного процесу – це найбільш загальні, свідомо-вольові, нормативно-регулятивні або доктринально обґрунтовані, основні правила поведінки суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, що демонструють його сутність, зміст та соціальне призначення. Доцільним вбачається розмежування принципів конституційного юрисдикційного процесу на нормативно закріплені та доктринальні.

6. До нормативно закріплених відносяться принципи верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених Конституційним Судом України рішень та висновків, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, дружнього ставлення до міжнародного права. При цьому ключовим принципом конституційного юрисдикційного процесу є принцип верховенства права (правовладдя). Адже конституційний юрисдикційний процес, за умови його спрямованості на забезпечення правовладдя, є безумовною юридичною процесуальною гарантією протидії будь-яким авторитарним або тоталітарним проявам, пов'язаними із зазіханням на засади конституційного ладу України, в т. ч. людину, її права і свободи як найвищу соціальну цінність.

7. До доктринальних принципів конституційного юрисдикційного процесу можна віднести усі принципи, які можуть бути покладені в основу процесуальної діяльності Конституційного Суду України, що не закріплені нормативно, але обґрунтовано виокремлені у доктринальних джерелах (принципи політичного нейтралітету, функціональної відособленості, неупередженості, науковості, державної мови судочинства, доступності правового захисту, диспозитивності, субсидіарності, змагальності, рівності сторін перед законом і судом та ін.). При цьому, з огляду на доцільність нормативного закріплення деяких доктринальних принципів конституційного юрисдикційного процесу, вважається за необхідне доповнити перелік законодавчо визначених засад діяльності Конституційного Суду України принципом послідовності в аспекті формулювання Конституційним Судом України своїх юридичних позицій. Він може стати основою для подальшого формування в межах конституційного юрисдикційного процесу інституту офіційної конституційної доктрини.

8. Конституційний юрисдикційний процес є комплексом послідовних стадій, при цьому під такою послідовністю треба розуміти їх системність, черговість, етапність; його стадії є логічно взаємопов'язаними, тобто взаємозумовленими і такими, що є продовженням і розвитком одна іншої. Стадія конституційного юрисдикційного процесу – це відокремлені процесуальні правовідносини, що мають самостійне значення для внесення відповідними суб'єктами звернення

до Конституційного Суду України, відкриття, розгляду, вирішення Конституційним Судом України справи за вказаним зверненням, ухвалення ним рішення чи надання висновку, його оприлюднення та виконання.

9. Стадіями конституційного юрисдикційного процесу є: 1) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України; 2) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження; 3) вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 4) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 5) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 6) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України; 7) офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України; 8) виконання та контроль за виконанням рішень та додержанням висновків Конституційного Суду України. При цьому стадіями конституційного провадження є стадії 3 – 6 із даного переліку, адже фактично колегіальний розгляд звернення Конституційним Судом України розпочинається з вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати з метою постановлення відповідної ухвали, і завершується ухваленням рішення або наданням висновку.

10. Кожна стадія конституційного юрисдикційного процесу включає в себе певні етапи, виокремлення яких є важливим для комплексної характеристики структури даного процесу. Стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу можна поділити на три блоки: досудові, судові (основні та факультативні) і позасудові (основні та факультативні). Таким чином, структуру конституційного юрисдикційного процесу складають такі його стадії та етапи:

1) Досудові: а) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України (їх реєстрація, розподіл між суддями для визначення судді-доповідача у справі, попередня

перевірка в Секретаріаті Конституційного Суду України); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією з метою вирішення питання щодо відкриття провадження (підготовка проєкту ухвали про відкриття чи відмову у відкритті конституційного провадження у справі).

2) Судові: 2.1. Основні: а) вирішення питання про відкриття (чи відмову у відкритті) конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати (постановлення Конституційним Судом України відповідної ухвали; визначення порядку конституційного провадження (письмове або усне) у разі відкриття конституційного провадження у справі); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (надання доручень відповідним підрозділам Секретаріату Конституційного Суду України, звернення із запитами до державних органів, наукових установ, підготовка проєкту рішення у справі тощо); в) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (у формі письмового чи усного провадження; відкрита та закрита частини пленарного засідання): виступ судді-доповідача, заслуховування учасників та залучених учасників (у разі усного провадження), обговорення проєкту рішення у справі тощо; г) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України.

2.2. Факультативні: а) відвід (самовідвід) судді; б) відмова у відкритті конституційного провадження у справі; в) закриття конституційного провадження у справі; г) об'єднання чи роз'єднання конституційних проваджень; д) видання забезпечувального наказу про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги; е) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України в залі його засідань (в окремих випадках за ухвалою Конституційного Суду України); є) підготовка окремої думки щодо акта Конституційного Суду України суддею Конституційного Суду України; ж) усунення описок у тексті акта Конституційного Суду України; з) роз'яснення порядку виконання рішення, висновку Конституційного Суду України.

3) Позасудові: 3.1. Основні: а) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України на його офіційному вебсайті; б) опублікування актів Конституційного Суду України (разом з окремими думками суддів – за наявності) у

«Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях; в) моніторинг стану виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України.

3.2. Факультативні: а) забезпечення контролю за виконанням рішення, додержанням висновку Конституційного Суду України відповідними державними органами (якщо їх зобов'язано до цього даним рішенням, висновком Конституційного Суду України); б) вимога від відповідних органів письмового підтвердження виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України; в) притягнення до відповідальності згідно із законом за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України.

11. Суб'єктами конституційного юрисдикційного процесу у широкому розумінні є: 1) Конституційний Суд України, який діє у складі Великої палати, сенатів та колегій, а також його органи і посадові особи, які здійснюють допоміжні функції у такому процесі (Голова Конституційного Суду України, його заступник; секретар колегії; суддя-доповідач, його наукові консультанти та помічник; Секретаріат Конституційного Суду України); 2) суб'єкти звернення до Конституційного Суду України (суб'єкт права на конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу) та органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим), а також їх представники (за законом чи за дорученням), які у конституційному провадженні набувають статусу його учасників; 3) суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України: залучені учасники конституційного провадження (експерт, спеціаліст, перекладач, свідок, представник(и) ініціативної групи всеукраїнського референдуму, політичних партій та громадських об'єднань та ін.) та суб'єкти, які подають до сенату або Великої палати Конституційного Суду України письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*) з питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України (Науково-консультативна рада Конституційного Суду України, спеціальні радники Конституційного Суду України, наукові установи і вищі навчальні заклади та їх фахівці, та ін.).

12. Суб'єкти конституційного юрисдикційного процесу діють на різних його стадіях і мають різний процесуальний статус, який може зазнавати змін в залежності від стадії. Так, суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України, діють на судових стадіях такого процесу. Органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорується, та їх представники діють на судових стадіях конституційного юрисдикційного процесу як учасники конституційного провадження, проте вони також можуть виступати суб'єктами виконання рішень Конституційного Суду України в аспекті приведення нормативного регулювання у відповідність до Основного Закону України і відповідного рішення Конституційного Суду України після визнання органом конституційної юрисдикції прийнятих ними актів чи їх окремих положень такими, що не відповідають Конституції України. Суб'єкти звернення до Конституційного Суду України ініціюють початок конституційного юрисдикційного процесу, а після відкриття конституційного провадження набувають процесуального статусу його учасників. Конституційний Суд України як колегіальний суб'єкт конституційного юрисдикційного процесу діє на судових та позасудових стадіях такого процесу. Секретаріат Конституційного Суду України, який переважно виконує допоміжну роль щодо забезпечення діяльності Конституційного Суду України як основного суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу, виступає самостійним суб'єктом на стадії внесення та попередньої перевірки конституційних скарг.

13. За результатами проведеного дослідження обґрунтовано та сформульовано пропозиції щодо внесення змін до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, зокрема пропонується:

- ст. 2 доповнити словом «послідовності»;
- вилучити: у абз. 2 ч. 5 ст. 37 слова «не одностаينو»; ч. 6 ст. 37; у п. 2 ч. 3 ст. 61 слова «постановленою неодностайно»; у ч. 1 ст. 67 слова «якщо Колегія не одностаينو постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження»;

- ст. 69 доповнити ч. 4 такого змісту: «З метою надання експертної допомоги в конституційних провадженнях за конституційними скаргами у Конституційному Суді діє інститут спеціального радника.

Для здійснення функцій спеціального радника Конституційний Суд може запросити суддю у відставці іноземного органу конституційної юрисдикції або представника міжнародної урядової організації, предметом статутного завдання якої є питання конституційного права. Не може бути запрошений для здійснення цих функцій громадянин держави, визнаної Верховною Радою України агресором.

Спеціальний радник може до початку розгляду справи Сенатом або Великою палатою надати свій письмовий обґрунтований юридичний висновок (*amicus curiae*) у справі.

Забезпечення діяльності спеціального радника здійснюється за рахунок міжнародної технічної допомоги або міжнародних організацій». П. 3 розділу IV «Перехідні положення» вилучити.

Також звернуто увагу на суперечливість нормативного регулювання порядку та підстав притягнення учасників та залучених учасників конституційного провадження до адміністративної чи кримінальної відповідальності, що може унеможливити чи ускладнити зазначені процедури.

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України

Аналізуючи вчення Г. Кельзена щодо обґрунтування необхідності створення та функціонування у правовій державі органу конституційного контролю, І. Сліденко зазначає, що наведене, зокрема, зумовлено потребою реалізації чинної конституції. В природі конституційного контролю можна виокремити складову, пов'язану з юрисдикційною діяльністю, яка здійснюється шляхом інтерпретації права і закону. При цьому концептуально однорідне тлумачення норм конституції є необхідним елементом їхньої ефективної реалізації. З огляду на те, що глибинною суттю функціонування конституційного контролю є правильне й однакове тлумачення норм конституції, оскільки здійснення конституційного контролю шляхом перевірки нормативного акта на відповідність конституції у будь-якому разі допускає з'ясування змісту відповідної норми з наступним її порівнянням, а отже, її тлумаченням, а тлумачення, в свою чергу, є необхідним елементом реалізації конституції, можна говорити про те, що основними функціями конституційного контролю в правовій державі є гарантування конституції та її реалізація, або гарантування через реалізацію, які здійснюються одночасно [167, с. 77-78].

У конституційному юрисдикційному процесі, зокрема на його судових стадіях, знаходить свій вияв практична реалізація Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень, закріплених у Основному Законі України. Основними напрямками даної діяльності органу конституційної юрисдикції є здійснення офіційного тлумачення Конституції України, а також попереднього (превентивного) та наступного конституційного контролю.

Разом з тим, на думку деяких науковців, до складових сучасної теорії конституційного судового контролю віднесено не тільки такі терміни і категорії як «юрисдикція», «компетенція», «повноваження» та ін. А у зв'язку з відсутністю в теорії конституційного контролю остаточного висновку

про виділення найбільш прийняттого (універсального) принципу здійснення попереднього та наступного різновидів такого контролю, потребує розвитку науковий погляд на конституційний контроль як «універсальний авторитет» [164, с. 9, 15].

Аналіз статистичних показників щодо надходження різних форм звернень до Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що найчастіше у конституційному юрисдикційному процесі реалізуються юрисдикційні повноваження Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг, а потім – щодо розгляду конституційних подань і конституційних звернень.

Так, виходячи із даних, наведених у щорічних інформаційних доповідях Конституційного Суду України за 2017 – 2020 рр., у 2017 р. до Конституційного Суду України надійшло 435 конституційних скарг (ще 39 надійшло у 2016 р., проте вони не розглядались у зв'язку з тим, що на той час ще не було прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]), 30 конституційних подань і 2 конституційних звернення [220, с. 62]; у 2018 р. – 690 конституційних скарг, 23 конституційних подання і 3 конституційних звернення [221, с. 169]; у 2019 р. – 664 конституційні скарги, 21 конституційне подання і 8 конституційних звернень [222, с. 89]; у 2020 р. – 563 конституційні скарги і 28 конституційних подань, конституційних звернень не надходило [223, с. 97]. Станом на 31 серпня 2021 р. до Конституційного Суду України надійшло 342 конституційні скарги, 4 конституційних подання та 1 конституційне звернення [98].

Н. Шаптала слушно зазначає, що у ході реалізації Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень при розгляді справ за конституційними поданнями конституційними зверненнями та конституційними скаргами ключове значення має процес доказування суб'єктами права на відповідне звернення та оцінки доказів Конституційним Судом України, що, фактично, є суттю конституційного судового (юрисдикційного) процесу і запорукою дотримання органом конституційної юрисдикції принципів повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості рішень [216, с. 39, 308-336].

У зв'язку із зазначеним слід охарактеризувати деякі особливості та проблемні аспекти практичної реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України.

За конституційними поданнями Президента України; щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституційний Суд України здійснює офіційне тлумачення Конституції України. Разом з тим науковці зазначають, що офіційне тлумачення Конституції України, яке здійснюється в межах конституційного юрисдикційного процесу Конституційним Судом України, може бути нормативним (загальним) та казуальним (індивідуальним) [48, с. 95]. Нормативне тлумачення здійснюється шляхом безпосередньої реалізації органом конституційної юрисдикції спеціальної форми конституційного контролю, характерної і для деяких інших країн (Росія, Болгарія та ін.), – офіційного тлумачення Конституції України. Казуальне тлумачення Конституції України здійснюється під час реалізації Конституційним Судом України таких форм конституційного контролю, як попередній (превентивний) (стосовно міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України; питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою), подальший (наступний), тобто вирішення питань про відповідність Конституції України чинних нормативних актів, який є основною формою реалізації юрисдикційних повноважень Конституційного Суду України, та нормативна перевірка (надання висновків щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту та щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України у разі дострокового припинення її повноважень Верховною Радою України) [166, с. 158]. І хоча у випадку казуального тлумачення інтерпретація Конституції України здійснюється додатково, як «побічний» (у позитивному значенні) ефект розгляду справи, проте його результати, відображені у рішенні, висновку Конституційного Суду

України, є обов'язковими для всіх, з огляду на конституційний статус вказаних актів [48, с. 95, 96].

До 2016 р. до кола повноважень Конституційного Суду України належало також здійснення офіційного тлумачення законів України, проте у ході конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] його було вилучено. Наразі повноваження щодо здійснення нормативного (офіційного) тлумачення законів України не віднесено до компетенції жодного державного органу, а отже воно здійснюється ними казуально у ході правозастосування. У діяльності Конституційного Суду України наведене має місце, зокрема, при вирішенні питання відповідності законам України дій чи актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Також Конституційний Суд України може надавати оцінку казуальному тлумаченню законів України, здійсненому судами системи судоустрою, у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], а саме: якщо Конституційний Суд України, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то він вказує на це у резолютивній частині рішення.

Найбільш широке коло питань, вирішення яких належить до компетенції Конституційного Суду України, встановлено Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] як підстави для конституційного звернення. Так, за конституційними зверненнями суб'єктів, визначених вказаними актами, Конституційний Суд України уповноважений надавати висновки: про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи

про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених ст.ст. 111 і 151 Конституції України; щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України; про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України; про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з ч. 2 ст. 137 Конституції України. Разом з тим конституційні звернення, порівняно з конституційними поданнями та конституційними скаргами, надходять до Конституційного Суду України досить рідко, а деякі питання із наведеного переліку (наприклад щодо імпичменту Президента України) за час існування органу конституційної юрисдикції жодного разу не порушувались.

Конституційні звернення, які надходили до Конституційного Суду України у 2017 – 2019, 2021 рр., вносились Верховною Радою України і стосувались питань надання висновків щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України. З інших питань, передбачених ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], конституційних звернень до Конституційного Суду України протягом зазначених років та у 2020 р. не надходило.

Водночас слід зауважити, що до прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] Конституційний Суд України розглядав щодо деяких вказаних вище питань конституційні подання у порядку, передбаченому Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129], і тут можна відзначити таке.

Одним із прикладів практичної реалізації Конституційним Судом України повноваження стосовно надання висновку щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість є Висновок у справі про Римський Статут № 3-в/2001, який було дано 11 липня 2001 р. [24]. У абз. 5, 6 п.п. 2.1 п. 2 зазначеного Висновку Конституційний Суд України

вказав, що «на відміну від міжнародних судових органів, передбачених частиною четвертою статті 55 Конституції України, які за своєю природою є допоміжними засобами захисту прав і свобод людини і громадянина, Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції. Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. Це дає підстави для висновку, що абзац десятий преамбули та стаття 1 Статуту не узгоджуються з положеннями ч.ч. 1, 3 ст. 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін». У ході конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] ст. 124 Конституції України було викладено в новій редакції; відповідно до ч. 6 зазначеної статті, яка набрала чинності з 30 червня 2019 р., Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Проте Римський статут досі не ратифіковано Україною, і для його ратифікації, серед іншого, може знадобитись надання нового висновку Конституційного Суду України з урахуванням нової редакції ч. 6 ст. 124 Основного Закону України [57, с. 131].

Рішеннями від 14 березня 2014 р. № 2-рп/2014 [148] та від 20 березня 2014 р. № 3-рп/2014 [149] Конституційний Суд України визнав постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 р. № 1702-6/14 та «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 11 березня 2014 р. № 1727-6/14 такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Проте, незважаючи на це, загальнокримський референдум було проведено, наслідком чого стало входження Автономної Республіки Крим до складу Російської Федерації як її суб'єкта, а фактично – анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією. Зазначене свідчить про невиконання цих рішень та ставить під сумнів можливість подальшої реалізації Конституційним Судом України повноважень, передбачених п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] стосовно розгляду ним питань за конституційними зверненнями щодо порушення

Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України, суб'єктом якого є Верховна Рада України (виходячи з положень п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України); та щодо відповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України, суб'єктом якого є Президент України (виходячи з положень ч. 2 ст. 137 Конституції України). Також сумнівною за вказаних обставин є можливість реалізації Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень стосовно розгляду справ щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи офіційного тлумачення Конституції України за конституційними поданнями Верховної Ради Автономної Республіки Крим, яку ч. 2 ст. 150 Конституції України визначено суб'єктом звернення до Конституційного Суду України з даних питань. Водночас вказані рішення Конституційного Суду України є одним із важливих елементів доказової бази у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (Ukraine v. Russia (re Crimea)), заява № 20958/14, яку Європейський суд з прав людини визнав прийнятною та перейшов до її розгляду по суті [89].

Ст.ст. 21, 22, 31 Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135–ІХ [125] більш детально врегульовано конституційні засади здійснення Конституційним Судом України контролю щодо відповідності Конституції України питань всеукраїнського референдуму і роль його актів у даному процесі. Зокрема, відповідно до ч.ч. 1 – 3 ст. 21 зазначеного закону Конституційний Суд України за клопотанням суб'єкта права на конституційне звернення в порядку, встановленому законом, здійснює контроль за відповідністю Конституції України (конституційністю) питання, яке пропонується для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, а також міжнародного договору про зміну території України, що вноситься до Верховної Ради України. За зверненням суб'єкта права на конституційне подання в порядку, встановленому законом, Конституційний Суд України здійснює контроль за відповідністю Конституції України (конституційністю) питання, яке пропонується для винесення на всеукраїнський

референдум (крім всеукраїнського референдуму за народною ініціативою), постанови Верховної Ради України про призначення всеукраїнського референдуму або указу Президента України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму. У разі відкриття конституційного провадження за конституційним зверненням щодо відповідності Конституції України (конституційності) питання, яке пропонується для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, або міжнародного договору про зміну території України, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, процедури проголошення/процес призначення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою вважаються зупиненими до ухвалення Конституційним Судом України відповідного акта у справі. Згідно з ч. 5 ст. 21 Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135–ІХ [125] всеукраїнський референдум не може бути проголошений (призначений), якщо відповідно до висновку Конституційного Суду України питання, яке пропонується для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, або міжнародний договір про зміну території України, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, не відповідає Конституції України (є неконституційним); народна ініціатива вважається припиненою в день проголошення відповідного висновку Конституційного Суду України. За ч. 3 ст. 22 зазначеного закону процес всеукраїнського референдуму припиняється також у разі визнання Конституційним Судом України постанови Верховної Ради України або указу Президента України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

На переконання авторки, прийняття Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 26 січня 2021 р. № 1135–ІХ [125] стало позитивним кроком, зокрема, в частині врегулювання ролі Конституційного Суду України у процедурі проголошення всеукраїнського референдуму та окремих аспектів реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень у ході розгляду відповідних питань за конституційними поданнями та за конституційними зверненнями.

Аналогічним чином можна оцінити і прийняття Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпiчмент)» від 10 вересня 2019 р. № 39–IX [131], яким визначено правові та організаційні засади конституційної процедури притягнення Президента України до конституційної відповідальності шляхом усунення з поста в порядку імпiчменту, зокрема роль Конституційного Суду України та його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпiчменту в межах, визначених ст.ст. 111 і 151 Конституції України, а також порядок розгляду вказаного висновку Верховною Радою України (ст.ст. 19, 20 вказаного закону).

За змістом ст. 150 Конституції України [69] до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за конституційними поданнями щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, Верховного Суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. При цьому відповідно до ч. 1 ст. 152 Основного Закону України закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Розглянувши справу за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики», які щодо даного закону порушували у своєму клопотанні обидва із зазначених питань, Конституційний Суд України в Рішенні від 28 лютого 2018 р. № 2-р/2018 [152] зазначив, що оскільки дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами є однією з умов легітимності законодавчого процесу, у випадку її порушення конституційному контролю підлягає не зміст закону, а

встановлена Конституцією України процедура його розгляду та ухвалення (п. 5 мотивувальної частини). Тобто фактично, якщо у конституційному поданні порушуються питання і щодо відповідності акта Конституції України, і щодо дотримання встановленої Конституцією України процедури його розгляду, ухвалення або набрання ним чинності, то Конституційний Суд України спочатку досліджує питання дотримання процедури, і у випадку встановлення її недотримання визнає акт таким, що не відповідає Конституції України в цілому. Аналіз же змісту положень акта на відповідність Конституції України у такому випадку органом конституційної юрисдикції не здійснюється; водночас здійснення ним такого аналізу є можливим у випадку, якщо попередньо буде встановлено, що процедуру розгляду, ухвалення акта або набрання ним чинності дотримано.

Досліджуючи питання оцінки Конституційним Судом України конституційності підзаконних правових актів України, С. Різник звертає увагу, зокрема, на проблеми оцінювання ним конституційності індивідуально-правових актів. Він вказує на певну суперечність між ст. 8 та ст.ст. 147, 150, 151 Конституції України [69] в частині визначення безпосереднього предмета конституційного контролю. Адже якщо в ст. 8 крім законів під таким маються на увазі виключно нормативно-правові акти, то у інших зазначених статтях застосовано терміни «інші правові акти» та «інші акти». Наведене, на його думку, створило проблему невизначеності в аспекті поширення такого контролю на індивідуально-правові акти. Дослідник констатує відсутність у практиці Конституційного Суду України єдиного підходу до даного питання та пропонує пов'язувати можливість розгляду відповідних питань із чинністю акта, незалежно від того, має він нормативно-правовий чи індивідуально-правовий характер [142, с. 373-374].

Питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) Конституційний Суд України вирішує при розгляді справ як за конституційним поданням, внесеним відповідним суб'єктом, так і за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. У даному аспекті слід звернути увагу на таке.

Рішення сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою є ухваленим, якщо за це проголосували щонайменше дві третини суддів, які розглядають справу в сенаті, тобто щонайменше чотири судді Конституційного Суду України (ч.ч. 2, 11 ст. 67 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]). Рішення Великої палати Конституційного Суду України є ухваленим, якщо за це проголосували щонайменше десять суддів Конституційного Суду України (ч. 11 ст. 66 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]).

Враховуючи викладене, з одного й того ж питання–відповідності Конституції України (конституційності) закону України – в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалити остаточні рішення, які фактично матимуть однакову юридичну силу та наслідки. Зазначене стосується і викладення у рішеннях сенату і Великої палати юридичних позицій Конституційного Суду України, які за логікою законодавчого регулювання є рівнозначними. Тобто фактично Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] рівнозначними визначено рішення сенату, за яке проголосували чотири судді Конституційного Суду України, і рішення Великої палати, за яке проголосували десять суддів Конституційного Суду України.

Таке унормування видається не лише нелогічним, але й сумнівним з точки зору відповідності Конституції України, якою взагалі не передбачено структурування Конституційного Суду України з формуванням у його складі органів, які б діяли як Конституційний Суд України та самостійно вирішували питання щодо конституційності законів України виходячи не з конституційно визначеного кількісного складу Конституційного Суду України.

М. Гульгай, напрацьовуючи пропозиції щодо запровадження інституту конституційної скарги в Україні, пропонував розглянути питання про наділення колегії суддів у справах за конституційними скаргами правом у визначених випадках розглядати конституційну скаргу по суті та ухвалювати одногосно остаточне рішення у

справі (йшлося про внесення можливих змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129]). При цьому застерігалось, що ймовірно такі зміни спричинять перегляд повноважень уже функціонуючих колегій суддів Конституційного Суду України та зміни у структурній організації його діяльності в цілому, що означатиме послідовне реформування системи конституційного судочинства України. Разом з тим вчений наголошував, що в усіх випадках конституційна скарга, яка має істотне конституційне значення або стосується найбільш серйозних порушень конституційних прав і свобод осіб, підлягає розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України. За такого підходу конституційні скарги, які будуть розглянуті на пленарному засіданні Суду, матимуть суспільний резонанс та стануть найбільш ефективним засобом захисту конституційних прав і свобод, однак не призведуть до гальмування діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, оскільки їх чисельність буде помірною [41, с. 366-367].

Цікавим у даному аспекті є законодавче регулювання діяльності Федерального Конституційного Суду ФРН. Так, відповідно до § 93с Закону про Федеральний Конституційний Суд [233] за наявності передумов, зазначених в § 93а (абз. 2 п. б) (якщо це необхідно для реалізації прав, зазначених у § 90 абз. 1, а також у випадку, якщо скаржник у зв'язку із відмовою у прийнятті рішення по суті справи зазнає особливо тяжких наслідків), та у разі, якщо конституційно-правове питання, яке є важливим для оцінки відповідної конституційної скарги, вже було вирішене Федеральним Конституційним Судом ФРН, колегія може задовольнити таку конституційну скаргу, якщо її обґрунтованість є очевидною. Ухвала колегії прирівнюється до рішення сенату. Таким чином, хоча вказаний закон і передбачає можливість ухвалення колегією суддів остаточного рішення у справі за конституційною скаргою, проте лише в певних випадках та виключно за наявності з порушених питань рішення Федерального Конституційного Суду ФРН.

Ст. 68 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] встановлено, що якщо під час розгляду сенатом справи виникає необхідність в тлумаченні Конституції України або якщо вирішення

питання, яке розглядає сенат, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Конституційним Судом України попередньо, сенат може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на розсуд Великої палати, про що він більшістю суддів Конституційного Суду України, які беруть участь у засіданні, постановляє ухвалу, в якій викладає відповідні підстави. При цьому ініціативу у даному питанні Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] надає судді-доповідачу, який якщо вважає, що у відкритому конституційному провадженні за конституційною скаргою вказані вище підстави для передачі справи на розгляд Великої палати, то вносить на розгляд сенату проект відповідної ухвали (ч. 5 ст. 59).

Експерти програми реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) у своєму Звіті з моніторингу діяльності Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг, підготовленому в 2019 р., зазначають, що в усіх державах Європи, де визнання законів неконституційними допускається не повним складом Конституційного Суду (незалежно від суб'єкта та форми звернення), існує механізм вилучення справи з розгляду Сенату (колегії, палати та ін.) незалежно від позиції самого Сенату, особливо у випадках, коли справа є новою або важливою. Це абсолютно логічний підхід, який покликаний зменшити ризики помилкових рішень у таких справах, гарантувати більш повне та уважне вивчення усіх обставин справи, забезпечити можливість викладу окремої думки кожним членом Суду, а також підвищити легітимність самого рішення та ін. Проте в Україні сенат може (але не зобов'язаний) в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на розсуд Великої палати з підстав, що не відображають потенційну потребу у прийнятті такого рішення та не враховують ширшого кола передумов для цього [54, с. 58, 68]. Венеційська Комісія відзначає, що доцільним методом для скорочення перевантаження Суду може бути створення менших суддівських палат при вирішенні справ, ініційованих в результаті одного з видів індивідуального доступу, рішення за якими повинні прийматися в пленарному засіданні тільки при наявності нових або важливих питань [241].

Розгляд судових справ окремими суддями чи колегіями суддів є загальновідомою світовою практикою. У судах загальної юрисдикції розгляд справ повним складом суду не відбувається практично ніколи. Відповідна практика притаманна і Європейському суду з прав людини. У складі окремих колегій певні категорії справ, у першу чергу за конституційними скаргами, розглядають також і спеціалізовані органи конституційного контролю зарубіжних держав. Розгляд певних категорій справ (в тому числі за конституційними скаргами) окремими органами конституційних судів Європи має місце, зокрема, в Австрії, Іспанії, Польщі, Словаччині, Угорщині, ФРН, та ін. Разом з тим, така модель не є повсюдною. Так, повним складом Суду розглядають усі категорії справ по суті конституційні суди Латвії, Румунії, Словенії та ін. [54, с. 62, 63].

Таким чином, розгляд конституційних скарг виключно окремими органами конституційних судів, а не усім складом суду, не є одностайним варіантом та зумовлюється, здебільшого, вибором законодавця (конституцієдавця) конкретної держави, особливостями її історичного розвитку, моделлю конституційної скарги тощо. При цьому найважливіші справи вирішуються конституційними судами на пленарному засіданні, а інші – окремими органами судів. Як правило, конституційний перегляд законів та рівних їм за юридичною силою інших парламентських актів та міжнародних договорів відноситься до найважливішої категорії справ, що цілком слушно, та здійснюється саме на пленарних засіданнях, тоді як сенати тощо мають так звану залишкову компетенцію, або ж виконують функцію інституційних фільтрів [54, с. 64, 65].

Проектом Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] у даному аспекті передбачено таке. Згідно з положеннями ч.ч. 12 – 15 ст. 38 проекту у разі якщо під час розгляду справи за конституційною скаргою сенат дійшов висновку, що оскаржений суб'єктом права на конституційну скаргу закон (його окремі положення) є таким, що не відповідає Конституції України, сенат постановляє ухвалу про затвердження проекту рішення про неконституційність закону (його окремих положень) і звертається до Великої палати з клопотанням про його підтвердження. Таке клопотання

сенату про підтвердження проекту рішення Сенату розглядається Великою палатою не пізніше 30 календарних днів з дня отримання клопотання з постановленням однієї з двох ухвал: 1) про початок розгляду справи спочатку Великою палатою; 2) про затвердження проекту рішення Сенату. У разі якщо Велика палата постановляє ухвалу про початок розгляду справи спочатку Великою палатою, розгляд справи за конституційною скаргою розпочинається заново за правилами, передбаченими у разі відмови Сенату від розгляду справи на розсуд Великої палати. У разі якщо Велика палата постановляє ухвалу про затвердження проекту рішення Сенату, рішення Сенату вважається ухваленим з дня постановлення такої ухвали Великої палати. Ухвали Великої палати, передбачені ч. 13 ст. 38, постановляються у разі, якщо за них проголосувала кількість суддів Конституційного Суду, необхідна для ухвалення Великою палатою рішення Суду. У разі якщо Велика палата не постановить жодної ухвали, передбаченої ч. 13 ст. 38, протягом 30 календарних днів з дня отримання клопотання Сенату, розгляд справи починається спочатку Великою палатою.

Ст. 40 проекту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] передбачено, що сенат відмовляється від розгляду справи на розсуд Великої палати у таких випадках: 1) якщо під час розгляду Сенатом справи виникає необхідність у тлумаченні Конституції України; 2) якщо вирішення питання, яке розглядає Сенат, може спричинити невідповідність юридичним позиціям, постановленим Судом раніше; 3) якщо питання, яке розглядає Сенат, стосується виключної правової проблеми, зачіпає інтереси широкого кола осіб. Незалежно від наявності зазначених обставин, сенат також обов'язково відмовляється від розгляду справи на розсуд Великої палати у разі, якщо розгляд справи не буде завершено протягом року з дня відкриття конституційного провадження. Про відмову від розгляду справи на розсуд Великої палати Сенат більшістю суддів Конституційного Суду, які беруть участь у засіданні, постановляє ухвалу, в якій викладає відповідні підстави. За пропозицією не менше трьох суддів Конституційного Суду України із зазначених вище підстав справа може бути витребувана Великою палатою із сенату для розгляду її Великою палатою, якщо за це

проголосували не менше десяти суддів Конституційного Суду України.

На переконання авторки, законодавче закріплення зазначених положень є важливим для удосконалення вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу в частині процедури розгляду Конституційним Судом України конституційних скарг. І навіть у випадку, якщо з тих чи інших причин ухвалення Верховною Радою України проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] у другому читанні не відбудеться, такі положення доцільно було б закріпити у чинному Законі України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130].

Отже, з огляду на викладене та з урахуванням досвіду зарубіжних країн, зокрема щодо діяльності Федерального Конституційного Суду ФРН, з якого було запозичено багато ідей у ході впровадження в Україні інституту конституційної скарги, пропонується внести до ст. 68 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] такі зміни:

- ч. 1 викласти у такій редакції: «1. Сенат в будь-який час до постановлення свого рішення відмовляється від розгляду справи на розсуд Великої палати якщо:

1) під час розгляду ним справи виникає необхідність в тлумаченні Конституції України; 2) вирішення питання, яке він розглядає, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Конституційним Судом України попередньо; 3) відсутні юридичні позиції Великої палати з питань, порушених у конституційній скарзі; 4) питання, яке розглядається сенатом, стосується виключної правової проблеми, зачіпає інтереси широкого кола осіб або має виняткове значення для суб'єкта звернення». При цьому у пропонованому п. 3 йдеться саме про відсутність юридичної позиції Великої палати щодо суті питань, порушених у конституційній скарзі, а не рішення, висновку Конституційного Суду України щодо того самого предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги, а також ухвал Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі або про закриття конституційного провадження у справі, якщо їх постановлено у зв'язку із зверненням до Конституційного

Суду України неналежним суб'єктом чи неналежністю до його повноважень питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні, конституційній скарзі. Адже наявність вказаних актів Конституційного Суду України є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі відповідно до п. 6 ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130];

- доповнити ч. 2, виклавши її у такій редакції: «2. Відмова від розгляду справи на розсуд Великої палати може здійснюватися за ініціативою судді-доповідача в порядку ч. 5 ст. 59 цього закону, або не менше трьох суддів відповідного сенату»;

- ч. 2 вважати, відповідно, ч. 3;

- доповнити ч. 4, виклавши її у такій редакції: «4. За пропозицією не менше трьох суддів Конституційного Суду України із зазначених у ч. 1 даної статті підстав справа може бути витребувана Великою палатою із сенату для розгляду її Великою палатою, якщо за це проголосували не менше десяти суддів Конституційного Суду України».

Видається, що внесення відповідних законодавчих змін зможе дещо виправити існуючу ситуацію, коли з питань відповідності Конституції України (конституційності) закону України в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалювати остаточні рішення, які фактично мають однакову юридичну силу та наслідки (втрата юридичної сили законом чи його окремими положеннями), оскільки зобов'язуватиме сенат, окрім вже закріплених нормативно випадків, передавати справу на розгляд Великої палати за відсутності юридичних позицій Великої палати з питань, порушених у конституційній скарзі, та у разі, якщо питання, яке розглядається сенатом, стосується виключної правової проблеми, зачіпає інтереси широкого кола осіб або має виняткове значення для суб'єкта звернення. При цьому право ініціювати передачу справи на розгляд Великої палати за наявності однієї або декількох із зазначених підстав, окрім судді-доповідача, пропонується надати не менше ніж трьом суддям відповідного сенату за умови схвалення такого рішення не менш ніж чотирма суддями відповідного сенату, та не менше ніж трьом суддям

Конституційного Суду України, якщо за це проголосували не менше десяти суддів Конституційного Суду України. Видається, що наведені зміни мали б позитивний вплив на конституційний юрисдикційний процес в аспекті забезпечення реалізації в його межах принципу верховенства права та ефективного захисту прав та свобод особи при здійсненні Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень щодо розгляду конституційних скарг.

3.2. Конституційний юрисдикційний процес як засіб захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина

Конституційний юрисдикційний процес, який знаходить своє вираження у здійсненні конституційного контролю, тобто вирішенні питань про відповідність актів чинного законодавства положенням Конституції України, у тому числі стосовно прав та свобод людини і їх гарантій, є важливою формою конституційної правозахисної діяльності Української держави. У широкому значенні відповідний конституційний контроль здійснюють вищі органи державної влади в Україні, а спеціальний конституційний контроль уповноважений здійснювати єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні – Конституційний Суд України. Поряд із його основною функцією – забезпеченням верховенства Конституції України [36, с. 76; 111, с. 12], не менш важливою його функцією є захист конституційних прав та свобод людини і громадянина [39, с. 49]. Основними формами конституційної правозахисної діяльності Конституційного Суду України є: а) розгляд конституційних скарг громадян, які в переважній більшості стосуються порушення їх прав та свобод; б) офіційне тлумачення Конституції України, зокрема, в частині положень про права та свободи людини і громадянина; в) конституційний контроль за відповідністю законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Основному Закону; г) формування конституційної доктрини утвердження верховенства права та захисту основоположних прав та свобод людини [70, с. 33].

Конституційний Суд України є основним елементом конституційно-судового механізму забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні, яка виражається у його функціональній діяльності перевірки дотримання норм вітчизняного законодавства Конституції України (конституційності), офіційного тлумачення положень Конституції України та забезпечення конституційного контролю в сфері перевірки актів органів державної влади [73, с. 9].

Конституційний Суд України здійснює захист конституційних прав та свобод людини і громадянина,

розглядаючи у конституційному провадженні справи за конституційними поданнями, конституційними зверненнями та конституційними скаргами, які вносяться відповідними суб'єктами. Виступаючи на I Маріупольському конституційному форумі «Людська гідність та забезпечення прав людини в умовах суспільних трансформацій» 13 вересня 2021 р., В. Городовенко зазначив, що розгляд Конституційним Судом України конституційних скарг є безпосереднім (прямим) засобом такого захисту, а розгляд конституційних подань та конституційних звернень – опосередкованим, адже хоча вказані питання, на відміну від конституційної скарги, не порушуються особою безпосередньо, проте при їх розгляді фактично має місце «самоконтроль» держави з метою недопущення або припинення порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина [35].

Якщо говорити про конституційні звернення, то найчастіше Конституційний Суд України розглядає питання щодо надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 157 Основного Закону України Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають, зокрема, скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина. Таким чином, якщо Конституційний Суд України виявить невідповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України положенням ст. 157 у вказаній частині, то такий законопроект, з огляду на обов'язковість рішень і висновків Суду, не може розглядатися Верховною Радою України без усунення зазначених порушень. Здійснюючи офіційне тлумачення положень Конституції України, зокрема положень розділу II Основного Закону України, якими визначено основні права та свободи людини і громадянина, Конституційний Суд України розкриває та деталізує імпліцитний зміст зазначених конституційних приписів, що дозволяє уникнути неоднозначного їх трактування та, як наслідок, можливих порушень прав та свобод людини і громадянина. Вирішуючи питання про відповідність Конституції України законів України та інших правових актів за конституційними поданнями, а також про відповідність Конституції України законів України (їх окремих положень) за конституційною

скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України, Конституційний Суд України може визнавати неконституційними положення зазначених актів, у тому числі й у зв'язку з порушенням ними конституційних прав та свобод людини і громадянина [174, с. 111-112].

Разом з тим можна виокремити низку проблемних моментів, які негативним чином впливають на ефективність захисту прав та свобод людини і громадянина у ході реалізації Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень в межах конституційного юрисдикційного процесу. Першочерговим, на думку авторки, є аналіз проблем, які виникають при розгляді Конституційним Судом України конституційних скарг, тобто при здійсненні ним безпосереднього захисту конституційних прав та свобод особи.

На думку деяких дослідників, до основних проблем конституційного правозахисту шляхом розгляду скарг індивідів конституційним судом належать: доведення попереднього вичерпання заявниками захисту власних прав у адміністративний і судовий спосіб; межі прав, що підлягають конституційному правозахисту; оскарження особою відмови у прийнятті конституційним судом заяви до розгляду; усунення конкуренції між механізмами конституційного правозахисту та міжнародних правозахисних структур [44, с. 16]. Водночас видається, що слід зосередити увагу на такому.

Однією з проблем, яка виникає на стадії внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг, є рівень правової грамотності (професійної підготовки) суб'єктів звернення. Розібратися в складних питаннях конституційності, фундаментальності прав та свобод людини, системному зв'язку закону і норм Конституції України можуть лише добре підготовлені фахівці-юристи. А це, у свою чергу, впливає на доступність правосуддя для звичайного громадянина [54, с. 41].

Недотримання суб'єктами права на конституційну скаргу формальних вимог Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] призводить до того, що Секретаріат Конституційного Суду України за результатами перевірки спеціально створеним у його структурі Відділом попередньої перевірки конституційних

скарг повертає значну кількість таких клопотань їх авторам. Так, у 2017 р. суб'єктам права на конституційну скаргу було повернуто 367 клопотань (77 % від загальної кількості) [220, с. 65], у 2018 р. – 426 (62% від загальної кількості) [221, с. 169], у 2019 р. – 359 (54% від загальної кількості) [222], у 2020 р. – 312 (56% від загальної кількості) [223, с. 97]. Можна констатувати, що незважаючи на позитивну динаміку, кількість конституційних скарг, які повертаються їх авторам, все ще є досить значною [177, с. 270-271]. Конституційний Суд України зі свого боку вживає заходів для підвищення рівня правової обізнаності громадян щодо конституційних скарг. Так, на його офіційному вебсайті розміщено, зокрема, Рекомендації щодо внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг [140], брошуру «Ваша конституційна скарга до суду» [19], присвячену поданню конституційних скарг до Конституційного Суду України та особливостям їх розгляду, інші тематичні матеріали [53]. Проте актуальною залишається потреба у підвищенні рівня загальної правової культури та правової обізнаності населення України.

Проблемним моментом, який перешкоджає можливості здійснення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина в межах конституційного юрисдикційного процесу, є недотриманням суб'єктами звернень вимог Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] щодо обґрунтування відповідних тверджень у справах за конституційними скаргами (п. 6 ч. 2 ст. 55), що вказує на неприйнятність такої скарги і є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження згідно з п. 4 ст. 62 зазначеного закону, та конституційними поданнями (ч. 3, 4 ст. 51), що є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження згідно з п. 3 ст. 62 даного закону – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим вказаним законом. Так, у 2020 р. в Конституційному Суді України було постановлено 232 ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними скаргами, з них Другим сенатом – 3, колегіями суддів – 229. Найчастіше Конституційним Судом України постановлялися ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними скаргами з підстав неприйнятності конституційної скарги у зв'язку із ненаведенням обґрунтування тверджень щодо

неконституційності закону України (його окремих положень) із зазначенням того, яке з гарантованих Конституцією України прав людини, на думку суб'єкта права на конституційну скаргу, зазнало порушення внаслідок застосування закону. При цьому у більшості випадків аргументація авторів клопотання обмежувалась висловлюванням незгоди з судовими рішеннями, ухваленими у їх справі. У 2020 р. Конституційним Судом України також було постановлено 5 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження у справах за конституційними поданнями повністю (3) та в частині (2), зокрема з підстав: невідповідності клопотання вимогам, передбаченим законом (3); втрати чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України (1); неналежності до повноважень Конституційного Суду України питань, порушених у клопотанні, та невідповідності клопотання вимогам, передбаченим законом, одночасно (1). [223, с. 79-80]

Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] містить положення, які передбачають дискрецію Конституційного Суду України щодо їх застосування з метою захисту прав людини і громадянина при вирішенні питання щодо відкриття конституційного провадження. С. Шевчук зазначає, що по суті, дискреція є певними правовими умовами або свободою розсуду судді вибирати між варіантами прийняття рішення, що надаються йому правовими нормами. При цьому, коли суддя робить вибір, він покладається на об'єктивні цінності та фундаментальні принципи правової системи, здійснює балансування між нормами, цінностями та інтересами і займається реалізацією правової політики шляхом формулювання нових юридичних позицій [219, с. 262-263].

Йдеться, зокрема, про положення ст. 8 вказаного закону, згідно з якою Конституційний Суд України розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) чинних актів (їх окремих положень) (ч. 1); з метою захисту та відновлення прав особи Конституційний Суд України розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності (ч. 2). Слід зауважити, що положення ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Конституційний

Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] було застосовано Конституційним Судом України лише один раз – в Ухвалі Другої колегії Другого сенату від 26 квітня 2018 р. № 155-2(П) про відкриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою громадянина Клименка Олексія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 9 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік», пункту 11 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік», пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України, при цьому згодом конституційне провадження у даній справі було закрито [203].

За ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] конституційна скарга вважається прийнятною, зокрема, якщо з дня набрання законної сили остаточним судовим рішенням, у якому застосовано закон України (його окремі положення), сплинуло не більше трьох місяців (п. 2 ч. 1); разом з тим, як виняток, конституційна скарга може бути прийнята поза межами зазначених вимог, якщо Конституційний Суд України визнає її розгляд необхідним із мотивів суспільного інтересу (ч. 2).

На думку М. Савчина, чинниками, які можуть зумовити прийняття Конституційним Судом України рішення про розгляд конституційної скарги з мотивів суспільного інтересу, є такі:

а) предмет конституційної скарги стосується певної інституційної проблеми, яка існує в національному правопорядку та потребує свого вирішення, оскільки її подальше невирішення породжує типові порушення прав та свобод людини, які мають бути гарантовані конституційними засобами;

б) порушення певного основоположного права, гарантованого конституційними засобами, породжує настільки тяжкі і невідворотні наслідки для її носія (навіть, якщо вони не становлять певної інституційної проблеми для національного правопорядку) з огляду на порушення фундаментальних засад належної правової процедури, що це потребує невідкладного втручання Конституційного Суду України шляхом розгляду конституційної скарги;

в) існує необхідність уніфікації або зміни усталеної практики Конституційного Суду України, оскільки з матеріалів конституційної скарги видно, що існуюча практика застосування положень Конституції України має наслідком надмірне і непропорційне обмеження права, яке є предметом розгляду конституційної скарги [158, с. 50-51].

Враховуючи, що предметом оскарження за конституційною скаргою є закон (його окремі положення) – нормативно-правовий акт, яким врегульовуються найважливіші суспільні відносини – видається, що під поняття суспільного інтересу фактично може підпадати будь-яке питання, врегульоване діючим законом України. І зрештою, беззаперечним є те, що суспільний інтерес становить вилучення з правового поля держави неконституційних законів (їх окремих положень), які б права людини не порушувалися внаслідок їх застосування та якого б кола осіб вони не стосувались.

Наразі вже є приклади позитивної для суб'єктів права на конституційну скаргу практики Конституційного Суду України щодо застосування п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130]. Так, наприклад, Ухвалою Першої колегії Першого сенату Конституційного Суду України від 9 жовтня 2018 р. № 324-1(І) з мотивів суспільного інтересу було відкрито конституційне провадження у справі за конституційною скаргою громадянина України Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України [207]. Згідно із вказаними приписами до осіб, що відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково також від відбування додаткового покарання (ч. 1 ст. 81); особам, що відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, невідбуту частину покарання може бути замінено судом на більш м'яке покарання; у цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині вказаного кодексу для такого виду

покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного за вироком (ч. 1 ст. 82). Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. № 6-р(П) [144] вказані положення було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, та зобов'язано Верховну Раду України невідкладно привести нормативне регулювання, установлене ст.ст. 81, 82 Кримінального кодексу України, у відповідність до Конституції України та даного рішення.

Разом з тим, можна констатувати, що Конституційний Суд України не дуже активно застосовує положення ч. 2 ст. 8 та п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] при вирішенні питань щодо наявності підстав для відкриття конституційного провадження у справах з метою забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина.

Існують також проблеми з дотриманням Конституційним Судом України строків конституційного провадження, встановлених Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] (за загальним правилом – 6 місяців, у окремих випадках – 1 місяць). Так, конституційні скарги почали надходити до Конституційного Суду України наприкінці 2016 р., проте Суд не розглядав їх до прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та Регламенту Конституційного Суду України [139]. Перше рішення у справі за конституційною скаргою було ухвалено ним лише на початку 2019 р.; у 2019 р. сенатами та Великою палатою було ухвалено 9 рішень у справах за конституційним скаргами [222, с. 33–41], у 2020 р. – 11 рішень [223, с. 9], при цьому здебільшого конституційне провадження у справах триває довше передбачених Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] шести місяців. І якщо зазначені затримки деякий час могло бути обумовлено новизною даного інституту для Конституційного Суду України, то на сьогоднішній день, незважаючи на вже напрацьовану практику, тенденція щодо недотримання строків конституційного провадження зберігається.

Аналогічною є ситуація з конституційними поданнями. Зокрема, Конституційним Судом України дотепер розглядається справа за конституційними поданнями Верховного Суду України та 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про очищення влади», які Ухвалою від 6 липня 2017 р. № 5-уп/2017 [206] було об'єднано в одне конституційне провадження. З одного боку, така значна затримка у розгляді зазначених подань може бути обумовлена складністю порушених у них питань. З іншого боку, із плином часу змінюються суспільно-політичні обставини, нормативне регулювання та можуть втрачатися нагальність і актуальність питань, порушених у відповідних клопотаннях. Так, у результаті конституційної реформи правосуддя 2016 р. [124] Верховний Суд України, який був суб'єктом права на конституційне подання у зазначених клопотаннях, було фактично ліквідовано, натомість створено Верховний Суд. Змінилась розстановка політичних сил: у 2019 р. було обрано нового Президента України та новий склад Верховної Ради України. Європейський суд з прав людини у справі «Полях та інші проти України» [145], яка стосувалась звільнення п'яти державних службовців на підставі оспорюваних положень Закону України «Про очищення влади», ухвалив рішення від 17 жовтня 2019 р. на користь заявників. Ухвалою від 12 березня 2020 р. № 1-уп/2020 Конституційний Суд України поновив розгляд зазначеної справи на відкритій частині пленарного засідання у формі усного провадження для з'ясування додаткових обставин, які мають істотне значення для її вирішення [232], проте рішення у даній справі ним досі не ухвалено.

В даному аспекті слід зауважити, що відносна новизна інституту конституційної скарги, а також складність питань, порушених у деяких конституційних скаргах чи конституційних поданнях, можуть обумовлювати потребу у додатковому часі для їх вивчення Конституційним Судом України. З огляду на те, що дані питання стосуються захисту прав та свобод певного кола осіб, можливо є доцільним надання Конституційному Суду України права звертатись за консультативними висновками до Європейського суду з прав людини, адже закріплені Конституцією України права та свободи людини і громадянина співвідносяться із

правами, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [64], ратифікованої Україною [132]. Наразі п. 2 Закону України «Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 5 жовтня 2017 р. № 2156–VIII [133] визначено, що найвищим судом, визначеним для цілей п. 1 ст. 1 Протоколу № 16 (за яким Вищі судові установи Високої Договірної Сторони можуть звертатися до Європейського суду з прав людини щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї) є лише Верховний Суд.

З іншого боку, надання такого права Конституційному Суду України не вирішить проблему із дотриманням ним строків конституційного провадження, оскільки потрібен буде додатковий час для отримання відповідних висновків від Європейського суду з прав людини.

Ст. 43 проекту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] пропонується закріпити, що суб'єкт права на конституційну скаргу (крім юридичної особи публічного права), яку не розглянуто в межах встановлених строків (6 місяців – за загальним правилом і 30 календарних днів – для визначених категорій справ), має право на компенсацію за рахунок державного бюджету, розмір якої, строки і порядок виплати встановлюються постановою Кабінету Міністрів України. Якщо сенат чи Велика палата, на розгляді яких перебуває справа, виходять за межі визначених строків конституційного провадження, визначених цим Законом, вони постановляють мотивовану ухвалу про продовження строку конституційного провадження. Якщо сенат чи Велика палата вийшли за межі строків конституційного провадження, але завчасно постановили вмотивовану ухвалу про продовження строку конституційного провадження, виплата компенсації суб'єкту права на конституційну скаргу не здійснюється.

В аспекті захисту прав та свобод людини і громадянина в межах конституційного юрисдикційного процесу слід також звернути увагу на можливість реалізації судового активізму у діяльності Конституційного Суду України. Судовий активізм тісно пов'язаний із природою судового процесу, адже основне

призначенні судді – це пошук справедливості. У законодавстві іноді містяться положення, які можна розцінювати як такі, що уповноважують суддів на більш активну діяльність у ході конституційного провадження [219, с. 162], наприклад щодо можливості виходу за межі питань, порушених у зверненні. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР [129] передбачав декілька таких випадків. Так, ч. 3 ст. 61 вказаного закону було встановлено, що в разі, якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення або дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Згідно з ч. 2 ст. 95 зазначеного закону вихід за межі клопотання був можливий також при здійсненні Конституційним Судом України повноважень щодо офіційного тлумачення законів України: в разі, якщо при тлумаченні закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України в цьому ж провадженні вирішував питання про неконституційність цього закону.

Наразі єдиним проявом судового активізму в даному аспекті можна вважати закріплене ч. 3 ст. 89 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] положення, за яким якщо Конституційний Суд України, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то він вказує на це у резолютивній частині рішення.

Проектом Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] пропонується встановити, що Конституційний Суд України не може виходити за межі предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги і визнавати неконституційними акти (їх окремі положення), питання щодо відповідності Конституції України яких не порушено у конституційному

поданні, зверненні, скаргі у порядку, передбаченому цим законом, крім випадків, якщо такі акти (їх окремі положення) безпосередньо пов'язані з предметом відповідного конституційного подання, звернення, скарги та якщо метою визнання їх неконституційними є захист прав людини. У разі якщо Конституційний Суд України виходить за межі предмета конституційного подання, звернення, скарги, він зобов'язаний навести мотивоване обґрунтування необхідності визнання неконституційними актів (їх окремих положень), що виходять за межі предмета конституційного подання, звернення, скарги (ч. 5 ст. 5 проекту). Видається, що законодавче закріплення таких положень стане позитивним кроком в частині захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини.

Існують також певні проблеми, пов'язані з виконанням рішень і висновків Конституційного Суду України Верховною Радою України. Так, із 19 рішень, ухвалених Конституційним Судом України у справах за конституційними поданнями та за конституційними скаргами у 2019 р., було виконано/частково виконано 6 рішень, не виконано 6 рішень, 7 рішень не потребували спеціальних заходів щодо їх реалізації. Станом на 31 грудня 2019 р. залишалися нереалізованими 15 рішень Конституційного Суду України, що мають істотне суспільне значення, ухвалених ним до 1 січня 2019 р. [222, с. 75-85]. У 2020 р. Судом було ухвалено 21 рішення, 6 із яких не потребували реалізації у зв'язку з визнанням оспорюваних положень законів України конституційними. Ситуація із виконанням рішень за конституційними поданнями дещо покращилась, за 9 із 10 рішень у Верховній Раді України було зареєстровано законопроекти спрямовані на їх реалізацію, проте не було зареєстровано жодного законопроекту стосовно 5 рішень за конституційними скаргами. Станом на 31 грудня 2020 р. залишалися нереалізованими 12 рішень Конституційного Суду України, ухвалених ним до 1 січня 2020 р. [223, с. 81-93].

Ст. 98 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] визначено, що за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України настає відповідальність згідно із законом. Таку відповідальність передбачено ч. 4 ст. 382 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [78] (умисне невиконання службовою особою

рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисне недодержання нею висновку Конституційного Суду України). Проте таку відповідальність не може бути застосовано до Парламенту України – колегіального конституційного органу законодавчої влади. У даному випадку, вочевидь, має застосовуватись конституційна або конституційно-правова відповідальність за невиконання рішень Конституційного Суду України, проте наразі її не передбачено Основним Законом України та чинним законодавством України. Тому фактично єдиним заходом впливу, який у даному аспекті вживається Конституційним Судом України, є включення відповідної інформації до щорічних інформаційних доповідей, які оприлюднюються на його офіційному вебсайті [98].

Слід зазначити, що у ході здійснення Конституційним Судом України повноважень щодо розгляду конституційних звернень з питань надання висновків щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України, які в основному й розглядаються ним, переважно не виникає проблем із дотриманням вимог Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] суб'єктами звернення, строків конституційного провадження, виконанням та реалізацією відповідних висновків Конституційного Суду України. Щодо інших різновидів конституційних звернень практика Конституційного Суду України наразі відсутня. Зазначені вищі проблемні моменти здебільшого виникають при розгляді Конституційним Судом України справ за конституційними поданнями та конституційними скаргами, що негативним чином позначається на ефективності конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Надзвичайно важливим також є питання можливості відновлення порушених прав та свобод людини і громадянина, зокрема суб'єктів права на конституційну скаргу, після ухвалення Конституційним Судом України рішень на їх користь і визнання неконституційними норм, якими було порушено їх конституційні права. До того ж ч. 3 ст. 152 Конституції України [69] встановлено, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у

встановленому законом порядку. Безперечним є те, що особа, яка звертається із конституційною скаргою до Конституційного Суду України, керується природним прагненням домогтися у подальшому відновлення її порушених конституційних прав, зокрема шляхом перегляду остаточного судового рішення в її справі та відшкодування державою шкоди, завданої їй у результаті застосування судом неконституційного закону України [185, с. 24].

Згідно з положеннями п. 1 ч. 3 ст. 320 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. № 1798–ХІІ [38], п. 1 ч. 3 ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–ІV [209], п. 1 ч. 5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747–ІV [59] встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, є однією з підстав для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, якщо рішення суду ще не виконане. При цьому п. 1 ч. 3 ст. 459 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VІ [79] містить аналогічні положення без застереження щодо виконання рішення суду, що, вочевидь, обумовлено ч. 1 ст. 58 Конституції України [69], за якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Відповідну заяву може бути подано учасниками справи протягом тридцяти днів з дня офіційного оприлюднення відповідного рішення Конституційного Суду України. П. 2 розділу VII «Прикінцеві положення» проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) [135] пропонується закріпити, що заяву про перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами можуть подати, окрім суб'єкта права на конституційну скаргу, за конституційною скаргою якого ухвалено відповідне рішення Конституційного Суду України, також особи, які подали до Конституційного Суду України конституційні скарги, в яких оскаржено відповідний закон (його окремі положення) і які не були остаточно розглянуті станом на дату ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення; та особи, які подали до

Конституційного Суду України конституційні скарги, в яких оскаржено відповідний закон (його окремі положення) і за якими Конституційний Суд України постановив остаточні ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження до ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення (крім випадків, якщо відмова у відкритті конституційного провадження пов'язана з пропуском строку подання конституційної скарги). Наведені зміни, у разі їх схвалення Верховною Радою України, покликані дещо розширити можливості для відновлення порушених прав суб'єктів права на конституційну скаргу у разі ухвалення Конституційним Судом України рішення на їх користь шляхом розширення кола осіб, які мають право на перегляд судового рішення у зв'язку з виключними обставинами [174, с. 113-114].

Проте оскільки зазвичай на момент ухвалення відповідних рішень Конституційним Судом України судові рішення у справах суб'єктів права на конституційну скаргу вже виконані, а Конституція України та Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII [130] не передбачають можливості зворотної дії рішень Конституційного Суду України у часі, відновлення попереднього юридичного стану, який передував застосуванню судом у процесі вирішення справи правового акта чи його окремого положення, надалі визнаного органом конституційної юрисдикції таким, що не відповідає Конституції України, фактично є нездійсненним [179, с. 74, 75].

Слід зауважити, що останнім часом в юридичній спільноті набирає обертів дискусія стосовно дії у часі рішень Конституційного Суду України та розповсюдження їх на минуле/майбутнє. Аналіз доктринальної та судової практики з цього приводу свідчить, що наразі превалує розуміння ч. 2 ст. 152 Конституції України, згідно з якою закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення, як відсутності «зворотної сили» рішень Конституційного Суду України. Метою запровадження процесуального інституту перегляду судового рішення у зв'язку з виключними обставинами було виправлення істотних

помилки, які мали місце при ухваленні такого рішення. Проте ініціювання перегляду судового рішення, в якому було застосовано визнаний потім неконституційним правовий акт, як і раніше, залишається проблемним. Непоодинокими є випадки, коли після надходження заяви про такий перегляд суди, посилаючись на ч. 2 ст. 152 Конституції України, відкривають провадження за виключними обставинами і відмовляють у перегляді рішення, або використовують інший підхід: відкривають провадження, переглядають справу, виносять рішення, проте надають таким рішенням виключно перспективну дію [182].

Авторка поділяє думку А. Єзерова, який з даного приводу зазначає, що негативні наслідки порушення Конституції України не будуть адекватно усунені тільки констатацією невідповідності положень нормативного акта Основному Закону держави і не можуть бути виправлені в інший спосіб, окрім як за допомогою повторного судового провадження. Держава має забезпечити ефективне поновлення прав через можливість повторного розгляду справи, під час якого суд загальної юрисдикції, зважаючи на рішення Конституційного Суду України, повинен переглянути судові рішення, яке ґрунтувалося на неконституційних положеннях закону, відповідно до закону, який узгоджується з Конституцією України (або без застосування закону, який із Конституцією України не узгоджується), та на основі юридичної позиції Конституційного Суду України [47, с. 102]. Попри перспективну дію рішень Конституційного Суду України, людині має бути надано можливість розгляду її справи на підставі закону, що відповідає Конституції України та дає право на справедливе вирішення спору, що є основною метою правосуддя. Однак інститут перегляду за виключними обставинами (та й практика його застосування) не забезпечують при нинішньому законодавчому регулюванні повною мірою ефективного поновлення в правах [46].

Практика Верховного Суду в адміністративних справах пішла таким шляхом, що рішення судів першої і другої інстанції залишаються без змін у зв'язку з тим, що оскільки на момент розгляду справи рішення Конституційного Суду України ще не було, то Верховний Суд з цієї підстави не може скасувати рішення судів попередніх інстанцій [182]. Яскравим прикладом є постанова Верховного Суду у складі

колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 9 квітня 2020 р. у справі № 826/12172/17, який взагалі не взяв до уваги рішення Конституційного Суду України та дійшов таких висновків:

«48. На дату виникнення спірних правовідносин у цій справі, а також під час розгляду цієї справи в суді, правове регулювання було іншим. Позаяк рішення Конституційного Суду України має перспективну дію, при вирішенні цього спору суди попередніх інстанцій, з висновками яких погоджується колегія суддів, керувалися наведеними положеннями законодавства, яке тоді ще було чинним.

49. На дату касаційного перегляду судових рішень у цій справі положення, зокрема, ч. 3 ст. 133 Закону № 2453–VI (у редакції Закону № 192–VIII) уже втратили чинність, між тим під час касаційного перегляду судових рішень суд касаційної інстанції не може перевіряти, чи правильно суди попередніх інстанцій застосували положення, зокрема, матеріального права, в редакції, яка діє на час касаційного перегляду.

50. З огляду на зазначене, при прийнятті цієї постанови суд касаційної інстанції не брав до уваги Рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 р. № 11-р/2018. Однак за правилами п. 1 ч. 5 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України вказане рішення Конституційного Суду України може слугувати підставою для перегляду судових рішень в цій справі у зв'язку з виключними обставинами.

51. Зважаючи на особливості касаційного розгляду та ураховуючи, що рішення Конституційного Суду України мають лише дію «на майбутнє», за винятком питань щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, його Рішення від 4 грудня 2018 р. № 11-р/2018 не може бути враховано Судом при розгляді цієї касаційної скарги» [120].

Раніше в постанові від 2 серпня 2019 р. у справі № 2а-1131/11/1470 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зазначив:

«26. Зі змісту наведеної норми [ч. 2 ст. 152 Конституції України] вбачається, що за загальним правилом рішення Конституційного Суду України змінює законодавче регулювання лише для правовідносин, що матимуть місце з дати його ухвалення, якщо інше не встановлено самим рішенням. <...>

31. За таких обставин, рішення Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 р. № 11-р/2018 на спірні правовідносини не може вплинути, оскільки такі виникли до прийняття вказаного Рішення Конституційного Суду України, а останнє не містить положень, які б поширювали його дію на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності. <...>

33. Водночас правильними є висновки суду апеляційної інстанції про те, що положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453–VI, які втратили чинність згідно з рішенням Конституційного Суду України від 4 грудня 2018 р. № 11-р/2018, та положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 28 березня 2015 р. також не можуть застосовуватись до спірних правовідносин, що виникли до появи вказаних норм.

34. До того ж ч. 6 ст. 361 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

35. Отже, суд апеляційної інстанції дійшов законного та обґрунтованого висновку, що ухвалення Конституційним Судом України Рішення від 4 грудня 2018 р. № 11-р/2018 не є підставою для перегляду постанови Одеського апеляційного адміністративного суду від 11 квітня 2013 р., прийнятої у цій справі у зв'язку із виключними обставинами» [117].

У постанові від 17 грудня 2019 р. у справі № 808/2492/18 [119] Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, відмовляючи у задоволенні касаційної скарги, зазначив, що наявність Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2019 р. № 1-р(П)/2019 [143] не змінює правового регулювання спірних правовідносин та не доводить факту допущення судом помилки під час розв'язання спору; на час виникнення спірних правовідносин та ухвалення рішення судом закон був чинним та підлягав застосуванню.

Таким чином, аналіз практики Верховного Суду свідчить про те, що наявність позитивного для особи-заявника рішення Конституційного Суду України не забезпечує можливості подальшого перегляду остаточного судового рішення у

судовій справі такої особи. І фактично, через встановлену (не)конституційність правового акта (його положення) власне перегляд остаточних судових рішень дотепер не відбувся. Суди незмінно, хоча й опосередковано, констатується наявність колізії між положеннями ч. 2 ст. 152 Конституції України та релевантними положеннями процесуального законодавства, що виключає змістовний перегляд судових рішень у зв'язку зі встановленою Конституційним Судом України (не)конституційністю правових актів чи їх окремих положень [183, с. 262-262]. Наведене викликає сумніви щодо відповідності принципу верховенства права та закріпленому на конституційному рівні примату прав та свобод людини (ст. 3, ч. 1 ст. 8 Основного Закону України) [12, с. 107].

Для вирішення даної проблеми до Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130], а також процесуального законодавства мають бути внесені узгоджені зміни щодо дії у часі актів Конституційного Суду України в цілому та (або) щодо рішень за конституційними скаргами зокрема, які мають чітко та однозначно закріпити застосування у виключних випадках щодо рішень Конституційного Суду України, якими встановлено (не)конституційність правових актів вищих органів державної влади, темпорального принципу *ex tunc* (зворотної дії). В основу таких змін має бути покладено баланс між передбачуваністю та прийнятністю, між публічним та приватним інтересом [184, с. 84].

Необхідним є також врегулювання спеціальним законом, виходячи з положень ч. 3 ст. 152 Конституції України, порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Адже застосування судами до таких праводносин положень Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [208] жодним чином не виключає позитивного обов'язку Верховної Ради України законодавчо вирішити це питання [183, с. 262].

Отже, конституційний юрисдикційний процес є, серед іншого, засобом захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, який виявляється у ході та результаті реалізації своїх юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України, який є основним суб'єктом такого процесу. Безпосереднім засобом такого захисту є

розгляд Конституційним Судом України конституційних скарг, а опосередкованим – конституційних подань та конституційних звернень. Основними проблемними моментами, які негативним чином впливають на ефективність даного засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, є:

- недостатній рівень правової грамотності суб'єктів права на конституційну скаргу, що має наслідком повернення значної їх кількості Секретаріатом Конституційного Суду України або постановлення ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження Конституційним Судом України;

- небажання Конституційного Суду України застосовувати свої дискреційні повноваження на користь суб'єктів права на конституційну скаргу;

- недотримання Конституційним Судом України строків конституційного провадження;

- обмежене законодавцем коло можливостей для реалізації Конституційним Судом України судового активізму;

- невиконання рішень Конституційного Суду України Верховною Радою України;

- відсутність фактичної можливості відновлення порушених прав людини і громадянина після ухвалення Конституційним Судом України рішення на їх користь, що потребує розробки та внесення комплексних змін до Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII [130] та процесуального законодавства стосовно дії актів Конституційного Суду України у часі та можливості повторного розгляду справи судами системи судоустрою України з урахуванням рішення Конституційного Суду України;

- відсутність законодавчо визначеного порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи проведене дослідження проблем реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України та конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, є усі підстави запропонувати такі підсумкові положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції.

1. У конституційному юрисдикційному процесі, зокрема на його судових стадіях, знаходить свій вияв практична реалізація Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень, закріплених у Основному Законі України. Основними напрямками діяльності органу конституційної юрисдикції є здійснення офіційного тлумачення Конституції України, а також попереднього (превентивного) та наступного конституційного контролю.

2. У ході реалізації Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень щодо розгляду конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг виникають деякі проблемні моменти. Так, зокрема, питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) Конституційний Суд України вирішує при розгляді справ як за конституційним поданням, внесеним відповідним суб'єктом, так і за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. При цьому Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII фактично рівнозначними визначено рішення сенату, за яке проголосували чотири судді Конституційного Суду України, і рішення Великої палати, за яке проголосували десять суддів Конституційного Суду України. Адже з одного й того ж питання – відповідності Конституції України (конституційності) закону України – в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалити остаточні рішення, які фактично матимуть однакову юридичну силу і наслідки; зазначене стосується і юридичних позицій викладених у таких рішеннях. Таке унормування є не лише нелогічним, але й сумнівним з точки зору відповідності Конституції України, якою взагалі не передбачено структурування Конституційного

Суду України з формуванням у його складі органів, які б діяли як Конституційний Суд України та самостійно вирішували питання щодо конституційності законів України виходячи не з конституційно визначеного кількісного складу Конституційного Суду України.

3. Розгляд судових справ окремими суддями чи колегіями суддів є загальновідомою світовою практикою. Вона притаманна і Європейському суду з прав людини. Розгляд певних категорій справ (в тому числі за конституційними скаргами) окремими органами конституційних судів Європи має місце, зокрема, в Австрії, Іспанії, Польщі, Словаччині, Угорщині, ФРН, та ін. Разом з тим, така модель не є повсюдною. Так, повним складом Суду розглядають усі категорії справ по суті конституційні суди Латвії, Румунії, Словенії та ін. При цьому найважливіші справи вирішуються конституційними судами на пленарному засіданні, а інші – окремими органами судів. Як правило, конституційний перегляд законів та рівних їм за юридичною силою інших парламентських актів та міжнародних договорів відноситься до найважливішої категорії справ та здійснюється саме на пленарних засіданнях, тоді як сенати тощо мають так звану залишкову компетенцію, або ж виконують функцію інституційних фільтрів.

4. З урахуванням досвіду зарубіжних країн пропонується внести до ст. 68 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII такі зміни:

- ч. 1 викласти у такій редакції: «1. Сенат в будь-який час до постановлення свого рішення відмовляється від розгляду справи на розсуд Великої палати якщо:

1) під час розгляду ним справи виникає необхідність в тлумаченні Конституції України; 2) вирішення питання, яке він розглядає, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Конституційним Судом України попередньо; 3) відсутні юридичні позиції Великої палати з питань, порушених у конституційній скарзі; 4) питання, яке розглядається сенатом, стосується виключної правової проблеми, зачіпає інтереси широкого кола осіб або має виняткове значення для суб'єкта звернення»;

- доповнити ч. 2, виклавши її у такій редакції: «2. Відмова від розгляду справи на розсуд Великої палати може здійснюватися за ініціативою судді-доповідача в порядку ч. 5 ст. 59 цього закону, або не менше трьох суддів відповідного

сенату»;

- ч. 2 вважати, відповідно, ч. 3;

- доповнити ч. 4, виклавши її у такій редакції: «4. За пропозицією не менше трьох суддів Конституційного Суду України із зазначених у ч. 1 даної статті підстав справа може бути витребувана Великою палатою із сенату для розгляду її Великою палатою, якщо за це проголосували не менше десяти суддів Конституційного Суду України».

5. Конституційний юрисдикційний процес є засобом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, який знаходить свій вияв у ході та результаті реалізації своїх юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України як основним суб'єктом зазначеного процесу. Безпосереднім засобом такого захисту є розгляд Конституційним Судом України конституційних скарг, а опосередкованим – конституційних подань та конституційних звернень.

6. Основними проблемними моментами, які негативним чином впливають на ефективність даного засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, є: а) недостатній рівень правової грамотності суб'єктів права на конституційну скаргу, що має наслідком повернення значної їх кількості; б) небажання Конституційного Суду України застосовувати свої дискреційні повноваження на користь суб'єктів права на конституційну скаргу; в) недотримання Конституційним Судом України строків конституційного провадження; г) обмежене законодавцем коло можливостей для реалізації Конституційним Судом України судового активізму; д) невиконання рішень Конституційного Суду України Верховною Радою України; е) відсутність фактичної можливості відновлення порушених прав людини і громадянина після ухвалення Конституційним Судом України рішення на їх користь; є) відсутність законодавчо визначеного порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними.

7. Однією з проблем, яка виникає на стадії внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг, є низький рівень правової грамотності суб'єктів звернення, що негативним чином впливає на доступність правосуддя для звичайного громадянина. Конституційний Суд України вживає заходів для підвищення рівня правової обізнаності

громадян щодо конституційних скарг шляхом розміщення на офіційному вебсайті рекомендацій щодо внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг, тематичних матеріалів, присвячених поданню конституційних скарг до Конституційного Суду України та особливостям їх розгляду. Проте актуальною залишається потреба у підвищенні рівня загальної правової культури населення України.

8. Є доцільним розглянути питання надання Конституційному Суду України права звертатись за консультативними висновками до Європейського суду з прав людини в порядку, визначеному Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., адже закріплені Конституцією України права та свободи людини і громадянина співвідносяться із правами, гарантованими зазначеною Конвенцією. З іншого боку, надання такого права Конституційному Суду України може поглибити існуючу проблему із дотриманням ним строків конституційного провадження, оскільки потрібен буде додатковий час для отримання відповідних висновків від Європейського суду з прав людини.

9. Для підвищення ефективності конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту прав та свобод людини і громадянина необхідним є більш активне застосування Конституційним Судом України дискреційних повноважень, передбачених, зокрема, ч. 2 ст. 8 та п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, при вирішенні питань щодо наявності підстав для відкриття конституційного провадження у справах, а також реалізація ним судового активізму в аспекті можливості виходу за межі питань, порушених у зверненні. Видається, що законодавче закріплення положення, згідно з яким Конституційний Суд України, за умови наведення мотивованого обґрунтування, зможе виходити за межі предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги і визнавати неконституційними акти (їх окремі положення), питання щодо відповідності Конституції України яких не порушено у конституційному поданні, зверненні, скарзі у порядку, передбаченому законом, у випадках, якщо такі акти (їх окремі положення) безпосередньо пов'язані з предметом

відповідного конституційного подання, звернення, скарги та якщо метою визнання їх неконституційними є захист прав людини, стане позитивним кроком в частині захисту Конституційним Судом України прав та свобод людини.

10. З огляду на систематичне невиконання Верховною Радою України рішень Конституційного Суду України, до неї має застосовуватись конституційна або конституційно-правова відповідальність, проте наразі її не передбачено Основним Законом України та чинним законодавством України. Наразі фактично єдиним заходом впливу, який у даному аспекті вживається Конституційним Судом України, є включення відповідної інформації до щорічних інформаційних доповідей, які оприлюднюються на його офіційному вебсайті.

11. До Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, а також процесуального законодавства мають бути внесені узгоджені зміни щодо дії у часі актів Конституційного Суду України в цілому та/або щодо рішень за конституційними скаргами зокрема, які мають чітко та однозначно закріпити застосування у виключних випадках щодо рішень Конституційного Суду України, якими встановлено (не) конституційність правових актів вищих органів державної влади, принципу *ex tunc* (зворотної дії). В основу таких змін має бути покладено баланс між передбачуваністю та прийнятністю, між публічним та приватним інтересом.

12. Необхідним є врегулювання спеціальним законом, виходячи з положень ч. 3 ст. 152 Конституції України, порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Адже застосування судами до таких правовідносин положень Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435–IV не виключає обов'язку Верховної Ради України щодо законодавчого врегулювання даного питання.

ВИСНОВКИ

У монографії вирішене конкретне наукове завдання з обґрунтування теорії сучасного стану та перспектив удосконалення конституційного юрисдикційного процесу, зокрема його доктрини та методології дослідження, правової регламентації, поняття, особливостей, принципів, стадій, суб'єктів, проблем реалізації, ефективності як засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також розробки на цій основі положень узагальнень, висновків, рекомендацій та пропозицій спрямованих на його удосконалення. Основні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладено у таких висновках.

1. Значна кількість доктринальних джерел, що стосуються конституційного юрисдикційного процесу, що видані до конституційної реформи правосуддя 2016 р., присвячена історичним і матеріальним аспектам функціонування інституту конституційної юрисдикції в Україні, при цьому у них висвітлено і деякі процесуальні аспекти діяльності Конституційного Суду України як ключового суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу. Загалом такі джерела можна поділити на дві групи: а) присвячені його діяльності як органу конституційної юрисдикції, а тому містять доктринальні підходи щодо окремих її процесуальних аспектів; б) присвячені безпосередньо конституційному юрисдикційному процесу. Окремі доктринальні аспекти конституційного юрисдикційного процесу знаходять свій вияв у практиці Конституційного Суду України, зокрема у юридичних позиціях, викладених в його рішеннях, висновках та ухвалах, а також у окремих думках суддів Конституційного Суду України, які можна розглядати як доктринальні джерела конституційного юрисдикційного процесу.

2. У доктринальних джерелах як до, так і після 2016 р. поняття «конституційний юрисдикційний процес» практично не вживається, хоча вони і містять опис основних сутнісних характеристик процесуальної діяльності Конституційного Суду України. Для позначення вказаної діяльності авторами вживаються такі поняття, як «конституційна юрисдикція», «конституційна юстиція», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційний контроль»,

«конституційне провадження», «конституційний судовий процес» та ін.

3. Проведення наукового дослідження конституційного юрисдикційного процесу потребує комплексного підходу, який забезпечується, по-перше, застосуванням методів як класичної традиційної, так і інноваційної методології і, по-друге, реалізацією загальнонаукових, спеціально-наукових та власне-юридичних методів. Зокрема, із системи: 1) загальнонаукових: діалектичного, метафізичного, системного, історичного, аксіологічного, діяльнісного, герменевтичного, формально-логічних (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, визначення понять та їх класифікації і т. д.); 2) спеціально-наукових: соціологічного, модельного, прогностичного; 3) власне-юридичних: історико-правового, формально-юридичного, порівняльно-правового.

4. Правову регламентацію конституційного юрисдикційного процесу наразі здійснено Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII та Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018. Також на сьогоднішній день на розгляді у Верховній Раді України перебуває проєкт Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження) (реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.), яким планується більш детально врегулювати окремі процесуальні моменти діяльності Конституційного Суду України.

5. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє стверджувати про дещо різні підходи до вибору моделі правової регламентації конституційного юрисдикційного процесу. Водночас можна констатувати, що існуюча на сьогоднішній день в Україні модель правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу (Конституція, Закон, Регламент) відповідає міжнародним стандартам. Так, у Латвійській Республіці, Литовській Республіці, Російській Федерації та ФРН конституційні суди діють на основі конституцій, законів, а також регламентів, затверджених актами цих судів.

6. Не зовсім доцільним є ухвалення проєкту Закону про конституційну процедуру (про конституційне провадження)

(реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р.) як законодавчого акта, який разом із Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII регулюватиме порядок організації його діяльності, структуру, процедуру розгляду справ тощо. Доцільнішим є існування єдиного систематизованого акта, який би містив у окремих розділах норми матеріального та процесуального права. З огляду на це, запропоновані згаданим законопроектом положення краще внести до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII у відповідні розділи та статті, узгодивши їх з іншими положеннями зазначеного закону.

7. Джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу також можна вважати юридичні позиції Конституційного Суду України, які являють собою самодостатні, обов'язкові до виконання, остаточні та обґрунтовані положення, спрямовані на уточнення, розвиток та удосконалення нормативної його регламентації, забезпечення верховенства права та Основного Закону України, і містяться у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку Конституційного Суду України чи в ухвалах про відмову у відкритті та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених його сенатом чи Великою палатою. Юридичні позиції Конституційного Суду України впливають на порядок реалізації Конституційним Судом України, як основним суб'єктом конституційного юрисдикційного процесу, своїх юрисдикційних повноважень; у них знаходять свій розвиток і деталізацію положення Конституції України і Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, зокрема, щодо меж повноважень Конституційного Суду України, критеріїв «належності» обґрунтування тверджень суб'єктів права на конституційне подання, конституційну скаргу, надання інформації за запитом щодо матеріалів справи, яка розглядається Конституційним Судом України, неможливості оскарження рішень, ухвалених Конституційним Судом України. Юридичні позиції Конституційного Суду України є сталими і він враховує їх при прийнятті наступних актів з питань конституційного провадження.

8. Конституційний юрисдикційний процес – це самостійний різновид юрисдикційного процесу, який є

однією із форм юридичного процесу, а також елементом конституційного процесу як складової юридичного процесу. Поняття «конституційний юрисдикційний процес» позначає процесуальну діяльність органу конституційної юрисдикції щодо реалізації ним своїх юрисдикційних повноважень і є певною мірою тотожним з такими поняттями, як «конституційний судовий процес», «конституційне судочинство», «конституційне провадження».

9. Конституційний юрисдикційний процес, у широкому розумінні, – це побудований на відповідних принципах комплекс регламентованих Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України послідовних та логічно взаємопов'язаних стадій, спрямованих на забезпечення верховенства Конституції України, в межах яких виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами; а у вузькому – процесуальний порядок розгляду та вирішення органом конституційної юрисдикції справ у межах його компетенції, тобто конституційне провадження. Основними складовими конституційного юрисдикційного процесу є його принципи, стадії та суб'єкти.

10. Широке розуміння конституційного юрисдикційного процесу є основоположним, найбільш важливим, оскільки відображає його головні формальні, сутнісні та змістовні ознаки. До них можна віднести те, що він: а) побудований на відповідних принципах; б) регламентований Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами України; в) є комплексом послідовних стадій; г) є комплексом логічно взаємопов'язаних стадій; д) спрямований на забезпечення верховенства Конституції України; е) в його межах виникають, припиняються та змінюються процесуальні відносини; є) ці правовідносини мають місце між органом конституційної юрисдикції та іншими уповноваженими суб'єктами.

11. Особливостями конституційного юрисдикційного процесу, які відрізняють його від галузевих юрисдикційних процесів, є те, що: а) він здійснюється не судами системи судоустрою, а органом судової влади зі специфічним статусом – Конституційним Судом України; б) вичерпний перелік повноважень Конституційного Суду України, які реалізуються ним в рамках конституційного юрисдикційного

процесу, закріплено Конституцією України, а не галузевими нормами матеріального права; в) підстави виникнення, зміни та припинення відповідних правовідносин щодо розгляду Конституційним Судом України справ у межах його компетенції, врегульовано не кодифікованим актом, як у галузевих юрисдикційних процесах, а Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII та Регламентом Конституційного Суду України, ухваленим на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018; г) специфічним джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу є юридичні позиції Конституційного Суду України; д) діяльність Конституційного Суду України в межах конституційного юрисдикційного процесу, як правило, не пов'язана із правозастосуванням, на відміну від галузевих юрисдикційних процесів; е) в межах конституційного юрисдикційного процесу Конституційний Суд України, як правило, не здійснює дослідження фактів, на відміну від судів системи судоустрою України; є) рішення Конституційного Суду України мають остаточний і загальнообов'язковий характер, та не можуть бути оскаржені, на відміну від рішень судів системи судоустрою України.

12. Принципи конституційного юрисдикційного процесу можна розглядати як найбільш загальні, свідомо-вольові, нормативно-регулятивні або доктринально обґрунтовані, основні правила поведінки суб'єктів конституційного юрисдикційного процесу, що демонструють його сутність, зміст та соціальне призначення. Доцільним вбачається розмежування принципів конституційного юрисдикційного процесу на нормативно закріплені та доктринальні. До нормативно закріплених відносяться принципи верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених Конституційним Судом України рішень та висновків, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, дружнього ставлення до міжнародного права. При цьому ключовим принципом конституційного юрисдикційного процесу є принцип верховенства права (правовладдя), адже конституційний юрисдикційний процес, за умови його спрямованості на забезпечення правовладдя, є безумовною юридичною

процесуальною гарантією протидії будь-яким авторитарним або тоталітарним проявам, пов'язаними із зазіханням на засади конституційного ладу України, в т. ч. людину, її права і свободи як найвищу соціальну цінність. До доктринальних принципів конституційного юрисдикційного процесу можна віднести усі принципи, які можуть бути покладені в основу процесуальної діяльності Конституційного Суду України, що не закріплені нормативно, але обґрунтовано виокремлені у доктринальних джерелах (принципи політичного нейтралітету, функціональної відособленості, неупередженості, науковості, державної мови судочинства, доступності правового захисту, диспозитивності, субсидіарності, змагальності, рівності сторін перед законом і судом та ін.). При цьому видається необхідним доповнення їх переліку принципом послідовності в аспекті формулювання Конституційним Судом України своїх юридичних позицій, що може стати основою для формування в межах конституційного юрисдикційного процесу інституту офіційної конституційної доктрини.

13. Конституційний юрисдикційний процес є комплексом послідовних стадій, при цьому під такою послідовністю треба розуміти їх системність, черговість, етапність; його стадії є логічно взаємопов'язаними, тобто взаємозумовленими і такими, що є продовженням і розвитком одна іншої. Стадія конституційного юрисдикційного процесу – це відокремлені процесуальні правовідносини, що мають самостійне значення для внесення відповідними суб'єктами звернення до Конституційного Суду України, відкриття, розгляду, вирішення Конституційним Судом України справи за вказаним зверненням, ухвалення ним рішення чи надання висновку, його оприлюднення та виконання.

14. Стадіями конституційного юрисдикційного процесу є:

- 1) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України;
- 2) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією суддів Конституційного Суду України з метою вирішення питання щодо відкриття провадження;
- 3) вирішення питання про відкриття конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати Конституційного Суду України;
- 4) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного

Суду України; 5) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати Конституційного Суду України; 6) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України; 7) офіційне оприлюднення та опублікування актів Конституційного Суду України; 8) виконання та контроль за виконанням рішень та додержанням висновків Конституційного Суду України. При цьому стадіями конституційного провадження є стадії 3 – 6 із даного переліку.

15. Кожна стадія конституційного юрисдикційного процесу включає в себе певні етапи, виокремлення яких є важливим для комплексної характеристики структури даного процесу. Стадії та етапи конституційного юрисдикційного процесу можна поділити на три блоки: досудові, судові (основні та факультативні) і позасудові (основні та факультативні). Таким чином, структуру конституційного юрисдикційного процесу складають такі його стадії та етапи:

1) Досудові: а) внесення конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг до Конституційного Суду України (їх реєстрація, розподіл між суддями для визначення судді-доповідача у справі, попередня перевірка в Секретаріаті Конституційного Суду України); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи для розгляду колегією з метою вирішення питання щодо відкриття провадження (підготовка проекту ухвали про відкриття чи відмову у відкритті конституційного провадження у справі).

2) Судові: 2.1. Основні: а) вирішення питання про відкриття (чи відмову у відкритті) конституційного провадження у справі на засіданні колегії, сенату чи Великої палати (постановлення Конституційним Судом України відповідної ухвали; визначення порядку конституційного провадження (письмове або усне) у разі відкриття конституційного провадження у справі); б) підготовка суддею-доповідачем матеріалів справи до розгляду на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (надання доручень відповідним підрозділам Секретаріату Конституційного Суду України, звернення із запитами до державних органів, наукових установ, підготовка проекту рішення у справі тощо); в) розгляд справи на пленарному засіданні сенату чи Великої палати (у формі письмового чи усного провадження; відкрита та закрита частини пленарного засідання): виступ судді-доповідача, заслуховування учасників та залучених учасників

(у разі усного провадження), обговорення проєкту рішення у справі тощо; г) ухвалення рішення, надання висновку Конституційним Судом України.

2.2. Факультативні: а) відвід (самовідвід) судді; б) відмова у відкритті конституційного провадження у справі; в) закриття конституційного провадження у справі; г) об'єднання чи роз'єднання конституційних проваджень; д) видання забезпечувального наказу про вжиття заходів щодо забезпечення конституційної скарги; е) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України в залі його засідань (в окремих випадках за ухвалою Конституційного Суду України); є) підготовка окремої думки щодо акта Конституційного Суду України суддею Конституційного Суду України; ж) усунення описок у тексті акта Конституційного Суду України; з) роз'яснення порядку виконання рішення, висновку Конституційного Суду України.

3) Позасудові: 3.1. Основні: а) офіційне оприлюднення актів Конституційного Суду України на його офіційному вебсайті; б) опублікування актів Конституційного Суду України (разом з окремими думками суддів – за наявності) у «Віснику Конституційного Суду України» та інших офіційних друкованих виданнях; в) моніторинг стану виконання рішень та додержання висновків Конституційного Суду України.

3.2. Факультативні: а) забезпечення контролю за виконанням рішення, додержанням висновку Конституційного Суду України відповідними державними органами (якщо їх зобов'язано до цього даним рішенням, висновком Конституційного Суду України); б) вимога від відповідних органів письмового підтвердження виконання рішення, додержання висновку Конституційного Суду України; в) притягнення до відповідальності згідно із законом за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України.

16. Суб'єктами конституційного юрисдикційного процесу у широкому розумінні є: 1) Конституційний Суд України, який діє у складі Великої палати, сенатів та колегій, а також його органи і посадові особи, які здійснюють допоміжні функції у такому процесі; 2) суб'єкти звернення до Конституційного Суду України та органи або посадові особи, якими було прийнято чи підписано правові акти, конституційність яких оспорюється, а також їх представники, які у конституційному

провадженні набувають статусу його учасників; 3) суб'єкти, які сприяють об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи, та суб'єкти, які подають до сенату або Великої палати письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*) з питань, винесених на розгляд Конституційного Суду України. Зазначені суб'єкти діють на різних стадіях конституційного юрисдикційного процесу і мають різний процесуальний статус, який може зазнавати змін в залежності від стадії. Звернуто увагу на суперечливість нормативного регулювання порядку та підстав притягнення учасників та залучених учасників конституційного провадження до адміністративної чи кримінальної відповідальності, що може унеможливити чи ускладнити зазначені процедури.

17. У конституційному юрисдикційному процесі, зокрема на його судових стадіях, знаходить свій вияв практична реалізація Конституційним Судом України своїх юрисдикційних повноважень, закріплених у Основному Законі України. Основними напрямками діяльності органу конституційної юрисдикції є здійснення офіційного тлумачення Конституції України, а також попереднього (превентивного) та наступного конституційного контролю. У ході реалізації Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень щодо розгляду конституційних подань, конституційних звернень та конституційних скарг виникають деякі проблемні моменти. Так, зокрема, за положеннями Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII з одного й того ж питання–відповідності Конституції України (конституційності) закону України – в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалити остаточні рішення, які фактично матимуть однакову юридичну силу і наслідки; зазначене стосується і юридичних позицій викладених у таких рішеннях. Розгляд судових справ окремими суддями чи колегіями суддів є загальновідомою світовою практикою. Вона притаманна і Європейському суду з прав людини і конституційним судам європейських держав (Австрія, Іспанія, Польща, Словаччина, Угорщина, ФРН та ін.). При цьому найважливіші справи вирішуються конституційними судами на пленарному засіданні, а інші – окремими органами судів.

18. Конституційний юрисдикційний процес є засобом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, який знаходить свій вияв у ході та результаті реалізації своїх юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України як основним суб'єктом зазначеного процесу. Безпосереднім засобом такого захисту є розгляд Конституційним Судом України конституційних скарг, а опосередкованим – конституційних подань та конституційних звернень. Основними проблемними моментами, які негативним чином впливають на ефективність даного засобу захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, є: а) недостатній рівень правової грамотності суб'єктів права на конституційну скаргу, що має наслідком повернення значної їх кількості; б) небажання Конституційного Суду України застосовувати свої дискреційні повноваження на користь суб'єктів права на конституційну скаргу; в) недотримання Конституційним Судом України строків конституційного провадження; г) обмежене законодавцем коло можливостей для реалізації Конституційним Судом України судового активізму; д) невиконання рішень Конституційного Суду України Верховною Радою України; е) відсутність фактичної можливості відновлення порушених прав людини і громадянина після ухвалення Конституційним Судом України рішення на їх користь; є) відсутність законодавчо визначеного порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними.

19. Однією з проблем, що негативним чином впливає на доступність правосуддя для звичайного громадянина, є низький рівень правової грамотності суб'єктів права на конституційну скаргу. Конституційний Суд України вживає заходів для підвищення рівня правової обізнаності громадян щодо конституційних скарг шляхом розміщення на офіційному вебсайті рекомендацій щодо внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг, тематичних матеріалів, присвячених поданню конституційних скарг до Конституційного Суду України та особливостям їх розгляду. Проте актуальною залишається потреба у підвищенні рівня загальної правової культури населення України.

20. Доцільно розглянути питання щодо надання Конституційному Суду України права звертатись за консультативними висновками до Європейського суду з прав людини в порядку, визначеному Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., адже закріплені Конституцією України права та свободи людини і громадянина співвідносяться із правами, гарантованими зазначеною Конвенцією. З іншого боку, надання такого права Конституційному Суду України може поглибити існуючу проблему із дотриманням ним строків конституційного провадження, оскільки потрібен буде додатковий час для отримання відповідних висновків від Європейського суду з прав людини.

21. Для підвищення ефективності конституційного юрисдикційного процесу як засобу захисту прав та свобод людини і громадянина необхідним є більш активне застосування Конституційним Судом України дискреційних повноважень, передбачених, зокрема, ч. 2 ст. 8 та п. 2 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, при вирішенні питань щодо наявності підстав для відкриття конституційного провадження у справах, а також реалізація ним судового активізму в аспекті можливості виходу за межі питань, порушених у зверненні. Вбачається, що законодавче закріплення положення, згідно з яким Конституційний Суд України, за умови наведення мотивованого обґрунтування, зможе виходити за межі предмета конституційного подання, конституційного звернення, конституційної скарги і визнавати неконституційними акти (їх окремі положення), питання щодо відповідності Конституції України яких не порушено у конституційному поданні, зверненні, скарзі у порядку, передбаченому законом, у випадках, якщо такі акти (їх окремі положення) безпосередньо пов'язані з предметом відповідного конституційного подання, звернення, скарги та якщо метою визнання їх неконституційними є захист прав людини, стане позитивним кроком в частині захисту Конституційним Судом України прав та свобод людини.

22. До Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, а також процесуального законодавства слід внести узгоджені зміни щодо дії у часі актів Конституційного Суду

України в цілому та/або щодо рішень за конституційними скаргами зокрема, які мають чітко та однозначно закріпити застосування у виключних випадках щодо рішень Конституційного Суду України, якими встановлено (не) конституційність правових актів вищих органів державної влади, принципу *ex tunc* (зворотної дії).

В основу таких змін має бути покладено баланс між передбачуваністю та прийнятністю, між публічним та приватним інтересом.

23. Необхідним є врегулювання спеціальним законом, виходячи з положень ч. 3 ст. 152 Конституції України, порядку відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними. Адже застосування судами до таких правовідносин положень Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435–IV не виключає обов'язку Верховної Ради України щодо законодавчого врегулювання даного питання.

24. За результатами проведеного дослідження обгрунтовано та сформульовано пропозиції щодо внесення змін до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII, зокрема пропонується:

- ст. 2 доповнити словом «послідовності» – для нормативного закріплення принципу послідовності в аспекті формулювання Конституційним Судом України своїх юридичних позицій, що може стати основою для формування в подальшому інституту офіційної конституційної доктрини в Україні;

- вилучити: у абз. 2 ч. 5 ст. 37 слова «не одноставно»; ч. 6 ст. 37; у п. 2 ч. 3 ст. 61 слова «постановленою неодноставно»; у ч. 1 ст. 67 слова «якщо Колегія не одноставно постановила ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження» – для забезпечення можливості перегляду сенатом ухвали колегії про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою за аналогією із відповідною процедурою у справах за конституційним поданням чи конституційним зверненням;

- у ст. 68 внести такі зміни:

Ч. 1 викласти у такій редакції: «1. Сенат в будь-який час до постановлення свого рішення відмовляється від розгляду

справи на розсуд Великої палати якщо:

1) під час розгляду ним справи виникає необхідність в тлумаченні Конституції України; 2) вирішення питання, яке він розглядає, може спричинити несумісність із юридичними позиціями, постановленими Конституційним Судом України попередньо; 3) відсутні юридичні позиції Великої палати з питань, порушених у конституційній скарзі; 4) питання, яке розглядається сенатом, стосується виключної правової проблеми, зачіпає інтереси широкого кола осіб або має виняткове значення для суб'єкта звернення».

Доповнити ч. 2 такого змісту: «2. Відмова від розгляду справи на розсуд Великої палати може здійснюватись за ініціативою судді-доповідача в порядку ч. 5 ст. 59 цього закону, або не менше трьох суддів відповідного сенату».

Ч. 2 вважати, відповідно, ч. 3.

Доповнити ч. 4 такого змісту: «4. За пропозицією не менше трьох суддів Конституційного Суду України із зазначених у ч. 1 даної статті підстав справа може бути витребувана Великою палатою із сенату для розгляду її Великою палатою, якщо за це проголосували не менше десяти суддів Конституційного Суду України». Наведені зміни пропонується внести для виправлення існуючої ситуації, коли з питань відповідності Конституції України (конституційності) закону України в залежності від форми звернення до Конституційного Суду України різні його органи (Велика палата та сенат), які діють у різних кількісних складах, можуть ухвалювати остаточні рішення, які фактично мають однакову юридичну силу та наслідки (втрата чинності законом чи його окремими положеннями);

- ст. 69 доповнити ч. 4 такого змісту: «З метою надання експертної допомоги в конституційних провадженнях за конституційними скаргами у Конституційному Суді діє інститут спеціального радника.

Для здійснення функцій спеціального радника Конституційний Суд може запросити суддю у відставці іноземного органу конституційної юрисдикції або представника міжнародної урядової організації, предметом статутного завдання якої є питання конституційного права. Не може бути запрошений для здійснення цих функцій громадянин держави, визнаної Верховною Радою України агресором.

Спеціальний радник може до початку розгляду справи Сенатом або Великою палатою надати свій письмовий обґрунтований юридичний висновок (*amicus curiae*) у справі.

Забезпечення діяльності спеціального радника здійснюється за рахунок міжнародної технічної допомоги або міжнародних організацій». П. 3 розділу IV «Перехідні положення» вилучити. Наведені зміни пропонуються з метою удосконалення процесуального інституту спеціального радника як суб'єкта конституційного юрисдикційного процесу, який сприяє об'єктивному, повному та всебічному розгляду справи Конституційним Судом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 38 с.

2. Айріян К. Б. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 267 с.

3. Алексеев С. С. Теория права. М.: Издательство БЕК, 1995. 320 с.

4. Баландин В. Н., Павлушина А. А. О видах юридического процесса. *Правоведение*. 2002. № 4. С. 22-33.

5. Баулін Ю. В. Вступне слово «20 років конституційному правосуддю в Україні: досягнення та перспективи в умовах трансформації правових механізмів захисту прав людини. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві* : збірка матер. Міжнар. конфер., присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України. Київ: ВАІТЕ, 2016. 218 с.

6. Бахрушин В. Є. Математичні основи моделювання систем : навч. посіб. для студ. Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2009. 224 с.

7. Берестова І. Е. Конституційний Суд України в системі юрисдикційних органів: загальні положення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 154-159.

8. Берестова І. Е. Теоретичні засади захисту публічних інтересів у цивільному судочинстві та конституційному провадженні : монографія. К. ФОП Маслаков, 2018. 496 с.

9. Бесчастний В. М., Запорожець В. І. Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 3 (72). С. 9-20.

10. Бичков І. Г. Місце органів конституційної юрисдикції в механізмі стримувань і противаг демократичної правової держави: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 223 с.

11. Білоскурська О. В. Конституційна доктрина в системі сучасних джерел конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 69-73.

12. Блажівська Н. Конституційна скарга і ефективне відновлення порушеного права особи остаточним судовим рішенням у світлі перегляду адміністративних справ за виключними обставинами. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві* : зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с. С. 104-109.

13. Боботов С. В. Конституционная юстиция. Сравнительный анализ. Москва, 1994. 127 с.

14. Богданова С. Д. Конституційно-правові основи взаємодії Верховної Ради України та Конституційного Суду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 20 с.

15. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків. Право. 2018. 384 с.

16. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: монографія: у 2 кн. Кн. 1. Х.: Право. 2013. 392 с.; Кн. 2. Х.: Право. 2015. 376 с.

17. Бринь Т. О. Конституційний Суд України в механізмі захисту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2010. 190 с.

18. Валиева А. Р. Судебный юрисдикционный процесс как категория общепроцессуальной теории. Молодой ученый. 2015. № 24. С. 712-716. URL: <https://moluch.ru/archive/104/24622>

19. Ваша конституційна скарга до Суду. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/const_skarga.pdf

20. Ващук О. М., Мазурок І. О., Навроцький В. В., Савчин М. В., Трачук П. А. Конституційна держава та права людини й основоположні свободи України та європейський досвід. Ужг.: Вид-во «Мистецька Лінія», 2008. 348 с.

21. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2 : Філософія права / Абашнік В. О. та ін. ; редкол. 2-го т.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. правових наук України та ін. Х. Право, 2017. 1127 с.

22. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Х. : Право, 2016 Т. 3. : Загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

23. Висновок Венеційської комісії від 22 березня 2021 р. № 1024/2021. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2021\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2021)006-e).

24. Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001 у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/350>.

25. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс. М: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 383 с.

26. Витрук Н. В. Конституционное правосудие в России (1991–2001): очерки теории и практики. М. : Городец-издат. 2001. 508 с.

27. Водянніков О. Ю. Відчиняючи двері Конституційного Суду: конституційна скарга як нова можливість захисту конституційних прав. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/371421_vidchinyayuchi_dveri_konstitutsiyного.html

28. Водянніков О. Вступне слово. *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві* : збірка матер. Міжнар. конфер., присвяченої 20-річчю Конституційного Суду України. Київ: ВАІТЕ, 2016. 218 с.

29. Водянніков О. Ю. Друг суду: поняття, функції і процесуальні аспекти інституту *amicus curiae*. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали IV Міжнар. науково-практ. конфер. (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Чернівці, 2020. С. 159-175.

30. Водянніков О. Ю. Забезпечувальний наказ Конституційного Суду України: щось пішло не так. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/424996_zabezpechuvalniy_nakaz_ksu_shchos.html

31. Гавриленко О. А. Становлення та розвиток античних держав і права у Північному Причорномор'ї (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.): автореф. дис. ... докт.

юрим. наук : 12.00.01; Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2010. 42 с.

32. Гергелійник В. О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. акад. внутр. справ України. К. 1999. 203 с.

33. Гецько М. М. Інститут конституційної скарги як засіб захисту прав і свобод: порівняльно-правовий аналіз: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.02; Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2014. 235 с.

34. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. К. : Фенікс, 2006. С. 1 – 1747.

35. Городовенко В. В. Конституційне судочинство як засіб юридичного захисту прав і свобод. *I Маріупольський конституційний форум «Людська гідність та забезпечення прав людини в умовах суспільних трансформацій» (13-14 вересня 2021 р.)*: день 1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PbCgznamKC8>

36. Городовенко В. В. Конституційний Суд України як єдиний орган захисту Конституції України. *Новий шлях до права* : колективна монографія / Національна академія правових наук України; кер. авт. кол. А. О. Селіванов. К.: Логос, 2021. С. 67-79.

37. Горшенев В. М. Теория юридического процесса. Х.: Изд. об. «Вища школа». 1985. 192 с.

38. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

39. Гультай М. Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 3. С. 43–57.

40. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: курс лекцій. К.: ЦУЛ, 2019. 270 с.

41. Гультай М. М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія. Х.: Право. 2013. 424 с.

42. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29–33.

43. Денісова М. М., Денісова О. С. Конституційний процес в Україні: поняття та особливості. *Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право*. 2013. Вип. 1. С. 222-224.

44. Деркач А. Л. Захист прав людини у конституційному процесі: питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02, 12.00.11; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 41 с.

45. Ефременко Д. О. Юрисдикційний процес: поняття, природа. *Вестник экономической безопасности*. 2016. № 3. С. 246-250.

46. Єзеров А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiy-na-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav>

47. Єзеров А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві* : зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с. С. 96-103.

48. Єзеров А. А. Тлумачення Конституції України: способи, межі, зміст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 95-99.

49. Єзеров А., Терлецький Д. Суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України: питання взаємодії. *Право України*. 2020. № 8. С. 223-237.

50. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посіб. К.: КНЕУ, 2001. 170 с.

51. Єрмоленко Я. В. Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні: дис. .... доктора філософії : 081 – Право; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2020.

52. Жалімас Д. Офіційна конституційна доктрина: концепція, значення і основні принципи розвитку. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 267-280.

53. Запорожець В. І. Умови прийнятності конституційних скарг: законодавче врегулювання та практика Конституційного Суду України. *Український часопис конституційного права*.

2020. № 3. С. 25-50. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-3/pdfs/2-vitalii-zaporozhets-umovy-pryiniatnosti-konstytutsiinykh-skarh-zakonodavche-vrehuliuvannia-praktyka.pdf>

54. Звіт з моніторингу діяльності Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг. Підготовлено за підтримки Програми USAID «Нове правосуддя». 2019. 72 с. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Zvit-z-monitoringu-diyalnosti-Konstitutsijnogo-Sudu-shhodorozglyadu-konstitutsijnih-skarg.pdf>

55. Івановська А. М. Конституційний контроль в системі державного контролю: теоретико-правові та праксеологічні засади: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 12.00.07; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021. 42 с.

56. Інтерв'ю Голови Конституційного Суду України Станіслава Шевчука інформаційному агентству «Українські новини»: про Майдан, Росію та Томос (27.12.2018). URL: <http://ccu.gov.ua/publikaciya/intervyu-golovy-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-stanislava-shevchuka-informaciynomu-1>

57. Камінська Н., Щербань Є. Імплементация Римського статуту Міжнародного кримінального суду: досвід зарубіжних держав та України: монографія. К.-Одеса. Фенікс, 2021. 214 с.

58. Кампо В. Філософія і розвиток інноваційної методології досліджень у сфері конституційної юстиції в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 33-38.

59. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

60. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 7 грудня 1984 р. № 8073–X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

61. Колодій А. М. Конституційна юстиція і правова доктрина: проблеми взаємного впливу в умовах демократичного поступу. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 3. С. 62-65.

62. Колодій А. М. Методологічні проблеми оновлення Конституції України. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*. 2012. URL: <http://elar.naiuau.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/13175/1/%d0%a4%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81.%2c%20%d0%bc%d0%b5%d1%96>

82%d0%be%d0%b4%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3.%20%d1%82%d0%b0%20%d0%bf%d1%81%d0%b8%d1%85_p087-089.pdf

63. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. К. Юрінком Інтер. 1998. 208 с.

64. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

65. Константи́й О. В. Щодо місця Конституційного Суду України в механізмі державної влади (за результатами внесення змін до Основного Закону в частині правосуддя). *Український часопис конституційного права*. 2018. № 3. С. 31-38.

66. Конституційна юрисдикція: підручник/ Ю. Г. Барабаш, І .І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін./ за ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. Х.: Право, 2012. 168 с.

67. Конституційне право: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: ВАІТЕ, 2021. 528 с.

68. Конституційний Суд України залучив спеціальних радників. URL: <http://www.ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyuu-sud-ukrayiny-zaluchyv-specialnyh-radnykiv>

69. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

70. Корнієнко П. С. Конституційна правозахисна діяльність в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02; НАН України. Інститут держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2020. 42 с.

71. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 2. С. 13–26.

72. Костицький М. В., Камінська Н. В. Діяльність Конституційного Суду України на сучасному етапі: здобутки, проблеми та перспективи. *Європейські перспективи*. 2019, № 3. С. 5-14.

73. Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. №3(9). С. 4-11.

74. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. До питання про методологію конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 4. С. 42-49.

75. Кощинець В. В. Спеціальне психологічне пізнання в юрисдикційному процесі : монографія /наук. ред. М. В. Костицький. К.: ФОП Маслаков. 2018. 282 с.

76. Кравчук К. Г. Теоретико-правові та практичні аспекти співвідношення правотворчості Верховного Суду та Конституційного Суду України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 19 с.

77. Кравчук О. В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 117-121.

78. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

79. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

80. Крусян А. Р. Актуальні питання сучасної практики впровадження конституційної скарги в Україні: теоретико-праксеологічний аналіз. *Юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 13-21.

81. Крусян А. Р. Правові основи та особливості діяльності адвоката у конституційному провадженні. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 15-22.

82. Куц М. О. Про особливості тлумачення терміна «імплементація» *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 133-138.

83. Левандовська І. В. Динаміка окремих думок в органі конституційного контролю: український контекст. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 3. С. 102-109. URL https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/visnik_3_2021.pdf.

84. Лемак В., Петришин О. Конституційна скарга в Україні: проблеми механізму впровадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (89). 2017. С. 79-88.

85. Лисенков С. Л. Основи конституційного процесуального права: навчальний посібник. К.: «Юрисконсульт», 2007. 270 с.

86. Литвинов О. М., Богуш В. В. Інституційний механізм забезпечення конституційної скарги в Україні: концептуальні проблеми. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 34-42.

87. Любченко О. О. Конституційно-правові засади ухвалення рішень вищими колегіальними органами державної влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2021. 20 с.

88. Максютин М. В. Теория юрисдикционного процесса / под ред. д. юр. н., проф. В.И. Авсеенко. М.: Москов. психолого-социальный инст. 2004. 200 с.

89. Малюська Д. ЄСПЛ опублікував рішення щодо прийнятності справи «Україна проти Росії (щодо Криму)». URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-espl-opublikuvav-rishennya-schodo-priynyatnosti-spravi-ukraina-proti-rosii-schodo-krimu>

90. Мельничук С. М. Інтерпретаційно-правові позиції Конституційного Суду України: загальнотеоретичні питання. *Форум права*, 2021. № 66 (1). С. 15-24.

91. Мироненко О. М. Конституційний Суд України: історія і сучасність, доктрина і практика. К. 2011. 910 с.

92. Мірило правовладдя: Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist / Венеціанська Комісія, Рада Європи; пер. з англ. С. Головатого. К.: ВАІТЕ, 2017. 163 с.

93. Нестор Я. В. Конституційні принципи здійснення судочинства в Україні : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.02; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 18 с.

94. О Конституционном Суде Российской Федерации: Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 года № 1-ФКЗ. URL: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/LegalBases/FCL/Documents/FCL.pdf>

95. Овчаренко В. А. Правові позиції Конституційного Суду України: поняття, суть і можливості перегляду. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 5. С. 62-71.

96. Окрема думка судді Конституційного Суду України С. Шевчука стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <https://>

zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-16#Text.

97. Окрема думка судді Конституційного Суду України С. Шевчука стосовно Ухвали Великої палати Конституційного Суду України про закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 26 Закону України «Про Національну поліцію».

URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_yn_2018_1.pdf

98. Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. URL: <http://www.ccu.gov.ua>

99. Офіційний вебсайт Конституційного Суду Латвійської Республіки. URL: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/category/regulations>

100. Офіційний вебсайт Конституційного Суду Литовської Республіки. URL: <https://www.lrkt.lt/en/about-the-court/legal-information/the-law-on-the-constitutional-court/1475>

101. Офіційний вебсайт Конституційного суду Республіки Молдова. URL: <https://www.constcourt.md/pageview.php?l=ru&idc=15&t=/obsie/pravovaea-osnova>.

102. Офіційний вебсайт Конституційного Суду Російської Федерації. URL: <http://www.ksrf.ru/ru/Info/Pages/default.aspx>

103. Офіційний вебсайт Конституційного Трибуналу Республіки Польща. URL: <https://trybunal.gov.pl/en/about-the-tribunal/legal-basis/the-constitution-of-the-republic-of-poland>.

104. Офіційний вебсайт Федерального Конституційного Суду Німеччини. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Verfahren/Rechtsquellen/rechtsquellen_node.html.

105. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: Юридична думка. 2008. 336 с.

106. Первомайський О. О. Поняття юридичної особи публічного права: окремі недоліки норм чинного законодавства. *Приватне право і підприємництво*. 2019. Вип. 19. С. 49-55. URL: <https://ccu.gov.ua/publikaciya/pervomayskuu-oponyattya-yurydychnoyi-osoby-publicnogo-prava-okremi-nedoliky-norm>

107. Петрів І. М. Практичні аспекти реалізації Конституційним Судом України функціональних повноважень у механізмі державної влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 4. С. 129-139.

108. Петрів І. М. Удосконалення механізму реалізації державної політики в системі органів влади конституційної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.02; Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2020. 25 с.

109. Пілюк С. В. Поняття конституційної юрисдикції та її співвідношення із суміжними поняттями. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.). ОНУ, 2018. С. 509-515.

110. Погорілко В. Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс; підруч.: у 2 т. Т. 1/ за ред. В.Ф. Погорілка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.; Т. 2/ за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 800 с.

111. Поличко Т. І. Верховенство конституційних норм у національній системі права: порівняльно-аналітичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Ужгородський національний університет. Ужгород, 2020. 20 с.

112. Положення про Науково-консультативну раду Конституційного Суду України, затверджене Постановою Конституційного Суду України від 3 грудня 2018 р. № 38-п/2018. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/polozhennya-pro-naukovo-konsultatyvnu-radu-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny>

113. Положення про постійного представника Верховної Ради України у Конституційному Суді України, затверджене Постановою Верховної Ради України від 16 жовтня 2019 р. № 194–ІХ. *Відомості Верховної Ради України*, 2019 р., № 44, ст. 287. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-IX#Text>

114. Положення про Представника Президента України в Конституційному Суді України, затверджене Указом Президента України від 27 липня 2007 р. № 667/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text>

115. Портнов А. В. Правове регулювання конституційного судочинства в Україні: доктрина, суб'єкти і форми конституційного судочинства, створення нових процесуальних інститутів: монографія. К.: Логос. 2008. 202 с.

116. Портнов А. В. Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні: монографія. К.: Логос, 2008. 155 с.

117. Постанова Верховного Суду від 2 серпня 2019 р. у справі № 2а-1131/11/1470. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83413323>

118. Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2019 р. у справі № 826/8078/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84405839>

119. Постанова Верховного Суду від 17 грудня 2019 р. у справі № 808/2492/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86387767>

120. Постанова Верховного Суду від 9 квітня 2020 р. у справі № 826/12172/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88674623>

121. Приходько Х. В. Теорія конституційного процесу: доктринальні та прикладні аспекти: монографія / відп. ред. М. О. Баймуратов. Тернопіль: Джура. 2010. 292 с.

122. Провізіон Т. О. Конституційна юстиція в Україні : до визначення змісту поняття. Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2010. Вип. 47. С. 198-204.

123. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

124. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

125. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26 січня 2021 р. № 1135 –IX. *Голос України*. 2021. № 67.

126. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

127. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.

128. Про Конституційний Суд України : Закон України від 3 червня 1992 р. № 2400–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 33. Ст. 471.

129. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.

130. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

131. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент): Закон України від 10 вересня 2019 р. № 39–IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 40. Ст. 212.

132. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

133. Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2156–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 45, ст. 401.

134. Проблеми та перспективи запровадження конституційної скарги в Україні: монографія / О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш, С.Г. Серьогіна, І.І. Бодрова. К.: Атіка-Н, 2010. 108 с.

135. Проект Закону про конституційну процедуру (Про конституційне провадження) реєстр. № 4533 від 21 грудня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729

136. Проект Закону про процедуру розгляду справ і виконання рішень Конституційного Суду України реєстр. № 4533-1 від 6 січня 2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70801

137. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы права и государства: Вопросы и ответы. М.: Новый Юрист. 1999. 240 с.

138. Регламент Конституційного Суду України, затверджений Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. (у новій редакції згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 жовтня 2008 р. № 34-р/2008). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001z710-97>

139. Регламент Конституційного Суду України, ухвалений на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс/2018 (зі змінами, внесеними згідно

з Постановою Конституційного Суду України від 11 вересня 2018 р. № 4-пс/2018). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/reglament_2.pdf

140. Рекомендації щодо внесення до Конституційного Суду України конституційних скарг. URL: <http://ccu.gov.ua/publikaciya/rekomendaciyi-dlya-fizychnyh-ta-yurydychnyh-osibshchodo-vnesennya-dokonstytucijnogo>

141. Речицький В. Чи може існувати в Україні офіційна конституційна доктрина? *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 3. С. 72-80.

142. Різник С. В. Конституційність нормативних актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 2020. 542 с.

143. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 25 квітня 2019 р. № 1-р(II)/2019 у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2_2019.pdf

144. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. № 6-р(II) у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf>

145. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полях та інші проти України» («Polyakh and others v. Ukraine») від 17 жовтня 2019 р. (заяви №№ 58812/15, 53217/16, 59099/16, 23231/18 та 47749/18). URL: <https://zakon>.

rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text

146. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/504>

147. Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 2013 р. № 3-рп/2013 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/660>

148. Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р. № 2-рп/2014 у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим). URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp/2014.pdf>

149. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2014 р. № 3-рп/2014 у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя». URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/3-rp/2014.pdf>

150. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності)

положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/2-rp2016.pdf>

151. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). URL: <http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-pn-2016.pdf>

152. Рішення Конституційного Суду України від 28 лютого 2018 р. № 2-р/2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2-p_2018.pdf

153. Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 р. № 6-р/2019 у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p_2019.pdf

154. Рішення Конституційного Суду України від 2 грудня 2019 р. № 11-р/2019 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151² Конституції України. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11_p_2019.pdf

155. Рішення Конституційного Суду України від 23 січня 2020 р. № 1-р/2020 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 р. № 213–VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p_2020.pdf

156. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2020 р. № 8-р/2020 у справі за конституційною скаргою Дерменжи Андрія Вікторовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин першої, другої статті 23 Закону України «Про іпотеку». URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_p_2020n.pdf

157. Рішення Першого сенату Конституційного Суду України від 22 січня 2020 р. № 1-р(I)/2020 у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини четвертої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p1_2020.pdf

158. Савчин М. Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. № 12. С. 39-54.

159. Савчин М. В. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005 – 2020: монографія. Ужгород. РІК-У.2020. 384 с.

160. Савчин М. В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К. 2003. 16 с.

161. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У. 2018. 440 с.

162. Селиванов А. А., Стрижак А. А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине: актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия. К.: Логос, 2010. 272 с.

163. Селиванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 120 с.

164. Селиванов О. А. Конституційний судовий контроль за актами органів державної влади України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 22 с.

165. Скомороха В. Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. К.: «МП Леся». 2007. 716 с.

166. Сліденко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду/ Одес. нац. юрид. академія. Одеса: Фенікс. 2003. 234 с.

167. Сліденко І. Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів: монографія. К. Істина. 2010. 624 с.

168. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2009. 536 с.

169. Спінчевська О. М. До питання про структуру стадій провадження в Конституційному Суді України. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 р.): у 4-х част. Ч. 2. Хм.: Вид-во Хмельницького університету управління і права. 2009. С. 187-189.

170. Спінчевська О. М. Доктринальні джерела конституційного юрисдикційного процесу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Випуск 54. Т. 2. С. 22-26.

171. Спінчевська О. М. Забезпечення дії Конституції України на всій території держави: сучасні виклики для Конституційного Суду України. *Здобутки та перспективи розвитку конституціоналізму в Україні: матеріали науково-практич. конфер. з нагоди відзначення 25-річчя Основного Закону України* (м. Київ, 25 червня 2021 р.). К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2021. С. 196-199.

172. Спінчевська О. М. Імплементация практики Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України. *Сучасний конституційний процес та судово-правова реформа: реалії сьогодення та перспективи: матеріали засідання науково-практичного круглого столу* (м. Київ, 24 червня 2020 р.). Київ. НАВС, 2020. С. 77-81.

173. Спінчевська О. М. Класифікація різновидів конституційного провадження як форми конституційного юрисдикційного процесу. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: збірник тез доповідей міжнар. науково-практичної інтернет-конференції*. Вип. 25 (м. Тернопіль, 17 вересня 2020 р.). Тернопіль, 2020. С. 25-28.

174. Спінчевська О. М. Конституційний юрисдикційний процес як засіб захисту конституційних прав і свобод

людини і громадянина. *Збірник матеріалів I Маріупольського конституційного форуму «Людська гідність та забезпечення прав людини в умовах суспільних трансформацій»*. К. ВАІТЕ, 2021. С. 110-115.

175. Спінчевська О. М. Основні характеристики сучасного конституційного юрисдикційного процесу в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 5. С. 88-98.

176. Спінчевська О. М. Перспективи вдосконалення вітчизняного конституційного юрисдикційного процесу. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1 (21). С. 135-142.

177. Спінчевська О. М. Практичні аспекти реалізації юрисдикційних повноважень Конституційним Судом України. *Європейський політико-правовий дискурс. (Evropský politický a právní diskurz)*. 2020, Т. 7. Вип. 6. С. 268-276.

178. Спінчевська О. М. Юридичні позиції Конституційного Суду України як джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 57-67.

179. Ставнійчук М. І., Єзеров А. А., Запорожець В. І., Терлецький Д. С. Конституційна скарга в діяльності адвоката. Х.: Фактор, 2019. 96 с.

180. Стефанчук Р. О., Совгіря О. В., Ремінська Ю. Ю. Вплив конституційного судочинства на формування інституту народовладдя в умовах глобалізації: монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2020. 154 с.

181. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр., затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>

182. Студенников С. Проблеми дії рішень Конституційного Суду у часі: думки суддів та вчених. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/175520-problemi-diyi-rishen-konstitutsiynogo-sudu-u-chasi-dumki-suddiv-ta-vchenikh?fbclid=IwAR1BLNaRdHDfo4SxJUhBx4AS4fapKXX0IDjcyXQbusMSIoZ9vkFjqM7U9qM>

183. Терлецький Д. Виконання рішень Конституційного Суду України про неконституційність правових актів або їхніх положень. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом*. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 р.). Київ: 2020. 424 с. С. 259-263.

184. Терлецький Д. Дія рішень Конституційного Суду України у часі: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві* : зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с. С. 81-86.

185. Терлецький Д. С. Ефективність конституційної скарги як засобу юридичного захисту конституційних прав особи. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 23-36.

186. Тесленко М. В. Конституційна юрисдикція в Україні: навч. посібн. К., 2003. 256 с.

187. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине: монография. Вступ. стаття В.Ф. Погорилко. К.: Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины. 2001. 344 с.

188. Тесленко М. В. Юридична сила і значення правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2003. № 4. С. 36-41.

189. Ткачук П. М. Правові позиції Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 2. С. 10-21.

190. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 26 червня 2018 р. № 42-у/2018 про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 135, статей 137, 138 Житлового кодексу Української РСР. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2951>

191. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 24 травня 2018 р. № 24-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 5 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Національну поліцію». URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/24-y.pdf>

192. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 31 травня 2018 р. № 28-у/2018 про відмову

у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Лутковської Валерії Володимирівни щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 9 Конституції України. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/28-y_2018.pdf

193. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 7 червня 2018 р. № 34-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого пункту 16 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/34-y_2018.pdf

194. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 22 листопада 2018 р. № 72-у/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Генеральної прокуратури України». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/72-y_2018.pdf

195. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 19 березня 2019 р. № 11-у/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11-y_2019.pdf

196. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 6 червня 2019 р. № 25-у/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини п'ятої статті 131 Конституції України. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/25-y_2019.pdf

197. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 26 вересня 2019 р. № 36-у/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за

конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 23 Закону України «Про Державне бюро розслідувань». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/36_u_2019.pdf

198. Ухвала Великої палати Конституційного Суду України від 6 грудня 2018 р. № 10-уп/2018 про закриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 26 Закону України «Про Національну поліцію». URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_yn_2018.pdf

199. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 4 червня 2018 р. № 10-у(II)/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Снежко Наталі Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII зі змінами, у тому числі його статті 90. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_u_2_2018.pdf

200. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 6 червня 2018 р. № 17-у(II)/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Беляка Івана Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 353, 355, 356, 360 Цивільного процесуального кодексу України в редакції до внесення змін Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. № 2147–VIII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/17-u_2_2018.pdf

201. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 26 червня 2018 р. № 23-у(II)/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Кузьміна Рената Равелійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 303, частини третьої статті 307, статті 309, частини четвертої статті 399 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/>

docs/23-u_2_2018.pdf

202. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 26 вересня 2018 р. № 35-у(П)/2018 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Бриндака Петра Антоновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу десятого статті 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/35_u_2_2018.pdf

203. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 7 жовтня 2020 р. № 21-уп(П) про закриття конституційного провадження у справі за конституційними скаргами Клименка Олексія Вікторовича, Цимбала Михайла Андрійовича, Мироненка Станіслава Станіславовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень пункту 9 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік», пункту 11 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2016 рік», абзацу п'ятдесят першого підпункту 5 пункту 63 розділу I Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин», пункту 26 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/21_yn2_2020.pdf

204. Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 4 листопада 2020 р. № 24-уп(П) про закриття конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Завгороднього Сергія Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) другого речення частини четвертої статті 130 Кодексу законів про працю України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/24_yn2_2020.pdf

205. Ухвала Другої колегії Другого сенату Конституційного Суду України від 17 січня 2019 р. № 9-2(П)/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Лекаря Сергія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 11 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня

2014 р. № 76–VIII в частині виключення частини четвертої статті 31 Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723–XII. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_22_2019.pdf

206. Ухвала Конституційного Суду України від 6 липня 2017 р. № 5-уп/2017 про об'єднання конституційних проваджень у справах за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 6 частини першої, пунктів 2, 13 частини другої, частини третьої статті 3 Закону України «Про очищення влади», 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин третьої, шостої статті 1, частин першої, другої, третьої, четвертої, восьмої статті 3, пункту 2 частини п'ятої статті 5, пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень цього закону, Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 1, пунктів 7, 8, 9 частини першої, пункту 4 частини другої статті 3, пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень цього закону та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 4 цього закону. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_yn_2017.pdf

207. Ухвала Першої колегії Першого сенату Конституційного Суду України від 9 жовтня 2018 р. № 324-1(I) про відкриття конституційного провадження в справі за конституційною скаргою громадянина України Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/4129>

208. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

209. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

210. Цимбалістий Т. О. Конституційна юстиція в Україні: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 200 с.

211. Черняк Є. В. Охорона Конституції України та конституцій зарубіжних країн: конституційно-порівняльний

аналіз : монографія. Київ. Ліра-К. 2020. 592 с.

212. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права М.: Норма, 2007. 352 с.

213. Чушенко В. І., Заяць І. Я. Конституційне право України: підруч./ вид. 2-ге, допов. і переробл. К.: Ін Юре, 2009. 548 с.

214. Шабанова Ю. О. Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». Д.: Национальный горный университет. Д. : НГУ, 2014. 120 с.

215. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

216. Шаптала Н. К. Доказування в конституційному судовому процесі: філософсько-правові засади: монографія. К.: Логос. 2018. 385 с.

217. Шаптала Н. К. Філософсько-правові виміри доказування в конституційному судовому процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 38 с.

218. Шевчук С. Постижение цели. Нужно переосмыслить доктрину конституционного права, которая существовала до введения института конституционной жалобы, адаптировав ее к современным реалиям. URL: <https://pravo.ua/articles/postizhenie-celi>

219. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.

220. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2017 рік, затверджена Постановою Конституційного Суду України від 29 березня 2018 р. № 17-п/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2017.pdf

221. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2018 рік, затверджена Постановою Конституційного Суду України від 6 червня 2019 р. № 22-п/2019. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2018.pdf

222. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2019 рік, затверджена Постановою Конституційного Суду України від 26 березня 2020 р. № 19-п/2020. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/>

dopovid_2019.pdf

223. Щорічна інформаційна доповідь Конституційного Суду України за 2020 рік, затверджена Постановою Конституційного Суду України від 29 червня 2021 р. № 4-п/2021. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2020.pdf

224. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

225. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д–Й. 1999. 744 с.

226. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3 : К–М. 2001. 792 с.

227. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.

228. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. «Укр. енцикл.». 1998. Т. 6. Т–Я. 2004. 768 с.

229. Юсупов А. А. Проблемы единства понимания юридического процесса и юридической процедуры. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2009. № 3. С. 107-114.

230. Ющик А. И. Диалектика права. К. : Ред. журн. «Право Украины»; *Ин Юре*, 2013. Кн. 1: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. II. 2013. 768 с.

231. Яковлєв А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 39 с.

232. 12 березня 2020 р. Порядок денний засідань Конституційного Суду України (затверджений). Результати розгляду справ. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/12-bereznuya-2020-r-poryadok-dennyu-zasidan-ksu-zatverdzhennyu-rezultaty-rozglyadu-sprav>

233. Act on the Federal Constitutional Court (Bundesverfassungsgesetz, BVerfGG). URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfgg/index.html

234. Bykov O. Legal convergence and its impact on the statehood constitutional foundations. *Journal of law and political sciences. Scientificand Academy Journal*. Vol. 24. June 2020. P. 102–124.

235. Garlicki L. Constitutional courts versus supreme courts. *International Journal of Constitutional Law*, Volume 5, Issue 1, January 2007, P. 44–68.

236. Grimm D. Wendel M., Reinbacher T. European Constitutionalism and the German Basic Law. *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*. Springer, 2019. P. 407-492. URL: <http://caesar/pls/wccu/p006?lang=0&rej=0&pf6081=4209>

237. Kaminska N., Spakovich O., Demidenko V. Trends in the Development of International Legal Personality and Subjects of International Law: Theoretical Analysis. OPCION. *Universidad del Zulia*. 2018. Vol.34, Num. 87-2. P. 507-520.

238. Krusian A., Zhytotovska I., Mikhalov V., Kuli-Ivanchenko K., Afanasieva M. Amicus Curiae Institute in the Constitutional Process. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Vol. X, Issue 7(45), Winter 2019. P. 2040-2046.

239. Opinion on the Draft Law on the Constitutional Court adopted by the Venice Commission at its 109th Plenary Session (Venice, 9–10 December 2016). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)034-e)

240. Rules of Procedure of the Federal Constitutional Court. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bverfggo/index.html

241. Study on individual access to constitutional justice, adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010). URL: [https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)039rev-e)

242. The Act of 30 November 2016 on the Organisation of the Constitutional Tribunal and the Mode of Proceedings Before the Constitutional Tribunal. URL: http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/Akty_normatywne/The_Act_on_the_Organisation_of_the_Constitutional_Tribunal_and_the_Mode_of_Proceedings_Before_the_Constitutional_Tribunal_en.pdf.

Олександра СПІНЧЕВСЬКА

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЮРИСДИКЦІЙНИЙ
ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
УДОСКОНАЛЕННЯ**

Монографія

Науковий редактор:
докт. юрид. наук., проф. Н.В. Камінська

Підписано до друку 01.08.2022. Формат 60x84 1/16.
ум. друк. арк. 8,3, ум.об.арк.6,4
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
тираж 300 прим.

ТОВ «КНТ»
Тел. (099) 232-40-59, (096) 555-19-80
E-mail: knt2012@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 581 від 03.08.2001.